

ПАВЛОДАР УНИВЕРСИТЕТІ

МАГИСТРАТУРА

“Педагогика” кафедрасы.

Магистрлік диссертация.

**ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЗАҚ
ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ.**

540350 “Педагогика”

Орындаушы _____ Нурмағамбетова Б.С.
(колы, күні)

Ғылыми жетекші
профессор _____ Сатынская А.К.
(колы, күні)

Қорғауға босатылды:

“Педагогика ”

кафедрасының менгерушісі

профессор _____ Мачнев Н.Ф.

Павлодар 2005

ПАВЛОДАР УНИВЕРСИТЕТІ

МАГИСТРЛІК ДИССЕРТАЦИЯҒА ТАПСЫРМА

Магистрант Нұрмағамбетова Бағлан Сағатқызына

1. Жұмыстың тақырыбы: "Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қазақ әдебиеті сабағында қалыптастыру".

(Педагогика кафедрасы бекіткен _____ 200__ ж.)

2. Ақталған магистрлік жұмыстың тапсырылу мерзімі: _____ мамыр 2005 ж.

3. Жұмыстың алғашқы мәліметі:

1. Ғылыми әдебиеттердің анализі.

2. Бақылау сауалнама жүргізу, жылға ойлау жылдамдықтарын анықтау.

4. Магистрлік диссертацияның мазмұны:

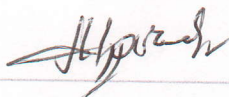
1. Орыс сыныптарында оқушылардың қазақ әдебиеті туындыларын қазақ тілінде оқытуда шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың жолдарын белгілеу;

2. Пән бағдарламасы бойынша ұсынылған мәтіндерді талдап, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін анықтау, тәжірибелі-эксперимент жұмысы арқылы тексеріп дәлелдеу;

3. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделін құру.

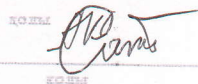
5. Тапсырманың берілген мерзімі: 2 қазан 2003ж.

"Педагогика" кафедрасының
меңгерушісі, профессор _____

Мачнев Н.Ф.

Ғылыми жетекші, профессор _____

Сатынская А.К.

Тапсырманы орындауға
алынғаны 2 қазан 2003ж. _____

Нұрмағамбетова Б.С.

РЕФЕРАТ

Магистрлік диссертацияның кіріспе бөлімінде педагогикалық үрдіс кезінде оқушылардың қабілеттерін қалыптастыру қажеттігі мен шығармашылығын дамытудың дидактикалық әдістемелік жолдарының жасалу деңгейінің арасындағы қарама-қайшылықтардың көрінуінің жолдарын іздестіру проблемасы сөз болады.

Бірінші бөлімде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда белсенді оқытудың ғылыми-теориялық негіздемесін қамтиды. Мұнда мектепте оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың бағыттары, қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздерін мәлімдейді.

Екінші бөлім оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың педагогика-тәжірибелік қызметін қарастырады.

Қорытынды бөлімі: Зерттеу барысындағы теориялық қағидалар мен оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру моделі негізінде және эксперимент жұмысы нәтижесінде алынған мәліметтер тұжырымдамасы мен ұсыныстарды негіздейді. Магистрлік диссертацияның соңында пайдаланылған әдебиеттер тізімі көрсетілген.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе.....	4
I бөлім. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудағы белсенді оқытудың ғылыми-теориялық негіздемесі.....	11
I.1 Мектепте оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың бағыттары.....	11
I.2 Мектепте қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың шығармашылығын қалыптастырудың педагогикалық негіздері.....	24
I.3 Қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың жолдары	42
I бөлім бойынша қорытынды.....	60
II бөлім. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда педагогика-тәжірибелік жұмыс.....	61
2.1 Оқушылардың шығармашылық қабілетінің диагностикасы.....	61
2.2 Іс-тәжірибелік жұмыстың қалыптастыру эксперименті.....	80
2.3 Іс- тәжірибелік жұмыстың қорытындысы.....	99
II бөлім бойынша қорытынды.....	103
Қорытынды.....	104
Әдібиеттер тізімі.....	105

КІРІСПЕ

Зерттеудің көкейкестілігі. Ұзақ жылдар бойы мектептер біркелкі жоспарлар мен бағдарламалар бойынша оқыту үрдісін жүргізді. Кеңестік Одақтың өктем билігінен мектептерде жалпы білім беруде оқу бағдарламалары мен оқулықтарға толық үстемдік орнатылғандықтан орыс мектептерінде казак әдебиеті орыс тілінде жүргізіліп келді. Сондықтан мектепте берілетін жалпы білімнің мазмұнын, оқу жұмысын ұйымдастыруда оқыту әдістерін тұтастай қайта қарап, түбегейлі жаңартудың қажеттігі басты мәселе болып отыр.

Қазақстан Республиканың гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында “Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам тек зерттеу объектісі ретінде ғана емес ең алдымен, шығармашылық пен таным субъектісі құдіретті мәдениет үлгілерін дүниеге әкелген, әрі өзінің шығармашылыққа деген құлшынысымен оқушыларды баурап субъектісі ретінде көрінуімен бедерленеді” делінген [15,14].

Оқыту екі жақтың да, мұғалім - оқушы, бірдей еңбек етуін талап ететін үрдіс, сондықтан ұстаз өзінің әрекетін ұйымдастырып, тек оның орындалысымен ғана қанағаттап қоймай, оқушылардың да шығармашылық қабілетін, білім игерудегі әрекетін дамытуға ықпалын тигізуі керек.

Қазіргі қоғам шығармашылық қабілеті бар, талантты іскер мамандарға мұқтаж. Ал жалпы білім беретін мектептегі казак әдебиеті пәні оқушыларға көп жағдайда дайын білім ұсынылады, оқыту әдістері оларды өздігінен жаңа ақпараттар іздестіруге, оқу тапсырмаларын өздігінен шешуге талпындырмайды, яғни оқыту әдістемесі, дайын нұсқауларды бұлжытпай атқаруға ғана бейім орындаушылар тәрбиелеуге бағдарланып құрылған.

Мектептегі оқу үрдісінің негізгі мақсаттары баланың білім игеру кезінде шығармашылық қабілетін қалыптастыру, сол арқылы таным әрекетін белсендіру. Бұл оқушының өзіндік әрекетін, дербес жұмыс жасау қабілетін дамытудың маңыздылығын айқындайды.

Бұл мәселе Қазақстан Республикасының Білім туралы заңындағы білім беру жүйенің міндеттері туралы баптар:

-жеке адамдардың шығармашылық, рухани және жеке мүмкіндіктерін

дамыту, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интелектің байытуымен қатар әлемдік және отандық мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республикалық басқа да халықтардың тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрін зерделеу қажеттігі атап көрсетілген [15, 25].

Педагогика ғылымы және мектеп практикасы балалардың білім игеру кезінде ойлау қабілетін қалыптастырып, сол арқылы әрекетін белсендіру қажеттігін көрсетеді. Осы мәселелер оқушының шығармашылық қабілетін, шығармашылық әрекеттер қорларын дамытудың өзекті екенін анықтайды. Ол үшін не істеу керек, қандай шаралар ойластырылуы қажет? Оқуға деген қызығуы, өзінің білім алуға ұмтылысы керек. Ол ұстаз тарапынан сабақ өткізудің әр түрлі жолдарын қарастырып, әдіс-тәсілдерді жетілдіріп дәстүрлі емес сабақтар түрлерін әдістемелік тұрғыда дұрыс ұйымдастыруды талап етеді. Осындай еңбек оқушының оқу әрекетін тиімді меңгеруіне, соның нәтижесінде оқуға деген ынта, құлшыныс, талап туып бұрынғы игерген білім, білік дағдыны пайдалана отырып, әр түрлі оқу тапсырмаларын шешуде шығармашылықпен еңбек етіп, өз әрекетін бақылауды, басқаруды және дамытуды үйренуіне себебін тигізеді.

Жас кезден игерген ойдың орамдылығы, ақылдың икемдігі дүниенің қыр-сырынмеңгеруге шексіз мүмкіндік береді. Аталған проблемалық жақтарын зерттеген Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев т.б. ғалымдардың еңбектерімен белгілі.

Соңғы жылдары жылдық Республикада оқушылардың оқу-таным әрекетін белсендіру, проблемалық оқыту, оны ұйымдастыру, әдіс-тәсілдерін жетілдіру жайында зерттеу жұмысы жүргізілуде.

Таным жорықтар мен сараман сабақтар, зерханалық жұмыстар, тәжірибелер қазақ әдебиеті сабағында орыс мектептерде бағдарламада бір сағат берілген. Сондықтан орыс аудиториядағы сабақтың тиімділігін, сапасын түбегейлі жақсарту талабы күшейту қажет. Сол себепті сабақты калайда пәрменді, тиімді өткізу мақсатында белсенді оқытудағы дәстүрлі емес сабақ түрлерінің рөлі зор.

Мектеп практикасында қазіргі уақытта педагогикалық мақсатқа сәйкес жаңалықтар көп енгізілуде. Соның бірі дәстүрлі емес сабақтар. Бұл сабақтарды

өткізу барлық мектептерде кездеседі, бірақ осы сабақтың оқу-тәрбие саласындағы орны, маңызы мен жүйесі теориялық тұрғыда негізделіп, толық зерттелмеген. Сол себепті дәстүрлі емес сабақтарды әдістемелік жағынан дұрыс ұйымдастыру, нақтылы мақсатта өткізу жүйесі қазақ әдебиетін оқытуда әлі де болса толығымен құрылмаған.

Дәстүрлі емес сабақтың бір ерекшелігі – баланың ойлау еркіндігінің шексіздігінде, өзін танытуға, даралануға, қиялдауға, шығармашылық қабілеттілігіне бейімделу мүмкіндігінің молдылығында. Ғалымдардың пікірінше шығармашылық ойлау жаңа пікірлер тудыруға жеткізеді. Қазіргі кезде шығармашылық ойлау аса маңызды, себебі авторитарлық шешім мезгілі өтті, вертикалдық ойлау, пікірлер мен міндеттер жоғарыдан берілу кезеңдері қалды, енді әркімнің еркін ойлауын, жеке шығармашылығын қажет ететін уақыт келді.

Дәстүрлі емес сабақтарды өткізу жайында әдістемеші мен ұстаздық тәжірибеден газет, журналдарда беріліп жүр. Бірақ бұл мақалалар осы сабақтар оқушы белсенділігін арттыру, шығармашылығын дамытуда қалай ұтымды қажет деген сияқты әдістемелік, жүйелік жағынан толық түсінік бере алмайды.

Өйткені осындай педагогикалық зерттеулерде жалпы оқушы белсенділігі, таным әрекетін белсендіру мәселелері тек шығармашылық қабілеттерінің қалыптасатынын және бала шығармашылығының дамуының маңызды екендігін атапөтумен шектеледі. Ал оқыту мазмұнында сыныптан сыныпқа жоғарлаған сайын оқушы шығармашылық қандай қорларының, қалай дамуының педагогикалық тұрғыда теориялық негізделуі жеткіліксіз.

Біз көтеріп отырған проблема жөнінде ғылыми материалдарда жүргізілген теориялық талдауымыз оқушы шығармашылығын қалыптасудың әдебиет сабағындағы теориялық тұрғыда толық негізделмегенін, сөйтіп бала шығармашылығын қалыптастыру жүйесінің толық анықталмағандығын көрсетті.

Сондықтан педагогикалық үрдіс кезінде оқушы шығармашылығын қалыптастыру қажеттігі мен шығармашылығын дамытудың дидактикалық әдістемелік жолдарының жасалу деңгейінің жеткіліксіздігі арасындағы қарама

– қайшылық айқын көрінеді. Аталған қарама – қайшылықтарды шешу жолдарын іздестіру осы зерттеуіміздің проблемасын береді. Осының бәрі белсенді оқытудағы дәстүрлі емес сабақтардың ерекшеліктеріне байланысты ғылыми негіздеп, теориялық тұжырымға сүйене отырып моделін құрып, оқушының шығармашылық қабілетін қалыптастыратын сабақ түрлерінің жүйелі ұйымдастыруын қамтам ететін әдістемесін жасау қажеттігін көрсетеді. Себебі оқыту – үздіксіз дамып отыратын үрдіс болғандықтан, оны дамыту көзін табу керек. Шығармашылық табиғатының педагогикалық тұрғыда зерттеудің жеткіліксіздігі мен ұстаздар еңбегіндегі шығармашылық қабілетін қалыптастырудағы кездесетін қиындықтар арасындағы қарама-қайшылықты ғылыми тұрғыдан шешу, оның педагогикалық-әдістемелік мүмкіндігін ашу қажеттігі ғылыми зерттеуімдегі тақырыбым “Оқушылардың шығармашылық қабілетін қазақ әдебиеті сабағында қалыптастыру” деп алуға себеп болды.

Зерттеудің мақсаты: Оқушылардың шығармашылық қабілетін қазақ әдебиеті сабағында қалыптастырудағы ғылыми – педагогикалық тұрғыдан тұжырымдау.

Зерттеу нысаны: Жалпы білім беретін орта мектептегі тұтас педагогикалық процесс.

Зерттеу пәні: Қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың шығармашылық қабілетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары.

Болжамы: Егер мектепте оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда қазақ әдебиетінің оқыту әдістемесіне сүйене отырып, жаңа технологияларды қолдану мақсатында жүйелі түрде өзін-өзі жетілдіруімен ұйымдастырылса, онда білім игеру кезінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін сатылап қалыптастыруға мүмкін болады, сонда шығармашылық қабілеттерінің қалыптасуы жоғары деңгейге жетеді. Шығармашылық қабілет оқушылардың оқу іс-әрекетінде байқалады.

Зерттеудің мақсатына жету, ұсынылған болжамымызды тексеру үшін мынандай міндеттері шешілді:

- орыс сыныптарында оқушылардың қазақ әдебиеті туындыларын қазақ тілінде оқытуда шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың жолдарын

белгілеу;

- пән бағдарламасы бойынша ұсынылған мәтіндерді талдап, шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін анықтау, тәжірибелі-эксперимент жұмысы арқылы тексеріп дәлелдеу;

- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделін құру.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі: Жеке тұлғалық мәні мен оның дамуындағы шығармашылық-әрекеттік, тұлғалық ізгілендірушілік қатынас туралы қазіргі философиялық қағидалар: табиғат, қоғам, адамдардың өзара байланысы мен диалектикалық бірлігі туралы ілімдерді қамтып көрсететін таным теориясы және дидактикалық принциптер.

Зерттеудің жетекші идеясы: Оқушылар белсенділігін арттырудың дидактикалық, ғылыми-теориялық негіздерін тұжырымдау арқылы жас ұрпақтың шығармашылығы адам болып шығуына ықпалын тигізу.

Зерттеу әдістері: Зерттеліп отырған мәселеге қатысты бұрынғы Одақтағы, көрші мемлекеттегі зерттеулерді, әдістемеші-мұғалімдердің озық тәжірибелерін жинақтау, ғылыми-әдістемелік басылымдарға теориялық талдау жасау, педагогикалық эксперимент жүргізу, эксперимент нәтижелерін өңдеу және қорытындылау, бақылау, әңгіме, баяндау, сауалнама, зерттеудің статистикалық әдістері.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы:

- орыс мектептерінің 7-8 сыныптарында қазақ әдебиетін оқытудың әдіс-тәсілдері белгіленіп, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға байланысты әр түрлі әдеби тапсырмалар беріліп, оқушылардың көркем шығармаға қызығушылығын арттырудың тиімділігі танылды;

- казак тілінде мәтіндерді еркін түсініп талдап меңгертуге арналған әдеби мәтіндердің көркемдік әлемін, ұлттық-мәдени ерекшеліктерін түсінуге бағытталған әр түрлі әдеби тапсырмалар, ауызша журнал, өздік жұмыстарының ұтымды жолдары қарастырылып, тәжірибе арқылы ғылыми негізде дәлелденді;

- казак әдебиетін орыс мектебінде оқыту әдістемесін толықтырады, оның осы бағытта дамуына жол ашады;

- зерттеу жұмысында ұсынылған қазақ әдебиетін қазақ тілінде оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру барысында қолданылған оқытудың әр түрлі әдіс-тәсілдерін, әдеби тапсырмалар жүйесін орыс сыныптарда қосымша материал ретінде пайдалануға болады;

- оқушылардың қазақ әдебиеті сабағында шығармашылық қабілетін қалыптастырудың моделі жасалды.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы:

- зерттеуде ұсынылған жұмыс түрлерін, әдіс-тәсілдерді оқытушылар орыс бөлімдерінде өтілетін қазақ әдебиеті сабағында әдістемелік көмекші құрал есебінде басшылыққа алуына болады;

- зерттеуде айтылған ой-тұжырымдар мен бақылау нәтижелерін қазақ әдебиетін орыс сыныптарында қазақ тілінде оқытудың әдіс-тәсілдерін жетілдіру мақсатында қолдануға болады;

- зерттеудің нәтижесі орта мектептің қазақ әдебиетінен сабақ беріп жүрген мұғалімдерінің мамандықтарын жетілдіруге пайдаланылды.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

- әдіс-тәсілдер арқылы жүргізілген жұмыстар жүйесі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда ең қажетті, мазмұнды тілдік материалды меңгеруге көмектесетіндігі;

- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделі;

- әдеби тапсырмалар арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда тірек болатын қатысымдық тұлғаларды басшылыққа алу ұтымдылығы.

Зерттеу базасы:

- оқу үрдісінде оқушылардың шығармашылыққа жетудің критериилері зерттеу эксперименттік базасы Павлодар қалалық №28 мектебінің 7-8сыныптың оқушылары.

Зерттеу жұмысының талқылануы мен жариялануы:

Диссертация мазмұны бойынша Павлодар облыстық халықаралық ғылыми- практикалық конференциясында «Оқушылардың шығармашылық

кабілеттерін қазақ әдебиеті сабағында қалыптастыру» атты тақырыпта ғылыми баяндама түрінде талқыланды. «Жобалау әдістері технологиясын пайдалану арқылы оқыту тиімділігін арттыру» тақырыбында «Павлодар университетінің хабаршысында» мақала ретінде баспаға шықты. Павлодар қаласының мектептерінде сабақ беріп жүрген мұғалімдеріне «Шығармашылық шыңдау-басты бағыт» атты тақырыпта семинар өткізілді.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі:

Диссертация кіріспеден, екі тараудан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады.

I БӨЛІМ. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ

1.1. Мектепте оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың бағыттары

Педагогика үшін анықтаушы сұрақтардың бірі-кез келген әрекет барысындағы баланың позициясы, оның әрекетші ретіндегі белсенді және өзіндік рөлі. Бастысы – әрекет кезінде ол біреудің тапсырмасын пассивті орындаушы емес, белгіленген мақсатты шығармашылықпен іске асырушы, әрекет етуші объектісін жаңадан жасаушы, косымша міндеттер ұстанушы жасампаз белсенділігі. Жеке адам белсенділігі – оның болмысындағы негізгі мәселенің бірі. Әрекетшілік – тіршілік мәнісінің бәріне тән өз бетімен жауап қайтару қабілеті. Адам белсенділігі өз қажетін қанағаттандыру үрдісі кезінде көрінеді. Жануарлардың әрекетшіл мінез – қылығымен адам белсенділігі арасындағы айырмашылық осыдан көрінеді.

Адам белсенділігі, бұл әрекетшіліктің көзі – адам қажеттілігі. Қажеттілік оны тәрбиелеу барысында қалыптасады. Бала белсенділігі, оның дамуы барысында оқыту мен тәрбиелеу әсерінен саналы бағытталған әрекет қалпына келеді. Ғалым психологтардың пікірінше жалпы ағза анатомиялық, психологиялық қасиеттері мен бастың қандай да болса қасиеттерінің дамуына жүйке жүйесі мүмкіндік жасап, туа пайда болуы мүмкін, бірақ бұл мүмкіндіктер тек тәрбиеге байланысты іске асады.

Дүниеге адам биологиялық тірі ағза, биологиялық Homo Sapiens түрінің өкілі ретінде келетіні белгілі. Адам кейпіне айналу үшін ол өзінің іштен туа біткен үйренуге деген қабілетін жүзеге асыру негізінде, әлеуметтік мәдени ортада өмір сүріп, мәдениет құрылымында басқа адамдармен қарым-қатынас жасауы керек. Өзінің онтогенездік дамуы барысында индивид ретінде, жеке тұлға ретінде, дара (индивидуальность) ретінде қалыптасады.

Білім беру жүйесінің қай саласында болса да қарастырылмай кетпейтін жеке адам қалыптасуының ең басты компоненті – өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-

өзі дамыту, өзін пайдалану 1-суретте көрсетілгендей өзін-өзі ұйымдастыру, дамыту – бұл өзін жетілдірудегі саналы жұмыс.

Қазіргі кезде ғылымда тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыруына тәрбиелеу жөнінде яки түрлі пікір қалыптасқан. Олардың бірі-өзін ұйымдастыру тәрбиеге байланысты десе, екіншісі – тәрбиеге байланыссыз деп тұжырымдайды. Көпшілік ғалымдар тәрбиеге байланысты деген пікірді қуаттайды. Шын мәнінде адамның барлық жақсы қасиеттері, жақсы сапасы тек қана биологиялық емес әлеуметтік жағдайлардан да болып, ол өмір бойы игеріледі. Орта тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыру қабілетінің дамуына қажеттілік сферасы арқылы әсер етеді. Өзін дамыту, пайдалану адамның интеллектуалдық ерекшелігіне және еріктік бағытта болатын әрі қарай әрекетке дамитын қабілет. Бұл қабілет жоғары деңгейде өзін дамыта, ұйымдастыра алатын тұлғаларда ақыл-ойдың дербестігі, өзіне сенімділігі, табандылық сияқты қасиеттер арқылы шығармашылықты дамытады. Өзін жетілдіру, өзін-өзі ұйымдастыру үшін қажетті аса маңызды қасиет – ол салауаттылық.

Өйткені ол үшін денсаулық мәдениеті, еңбек қабілеті, рухани байлық қажет, сонда ғана адам өзін-өзі женеді, жетілдіреді, бұл жеңістің төресі. Бұл – шығармашылық.

Адамзаттан қоғамдық тәжірибесін меңгеруге баланың әрекеті мен мінез – қылығын бағыттайтын белсенді үрдіс – оқыту деп аталады.

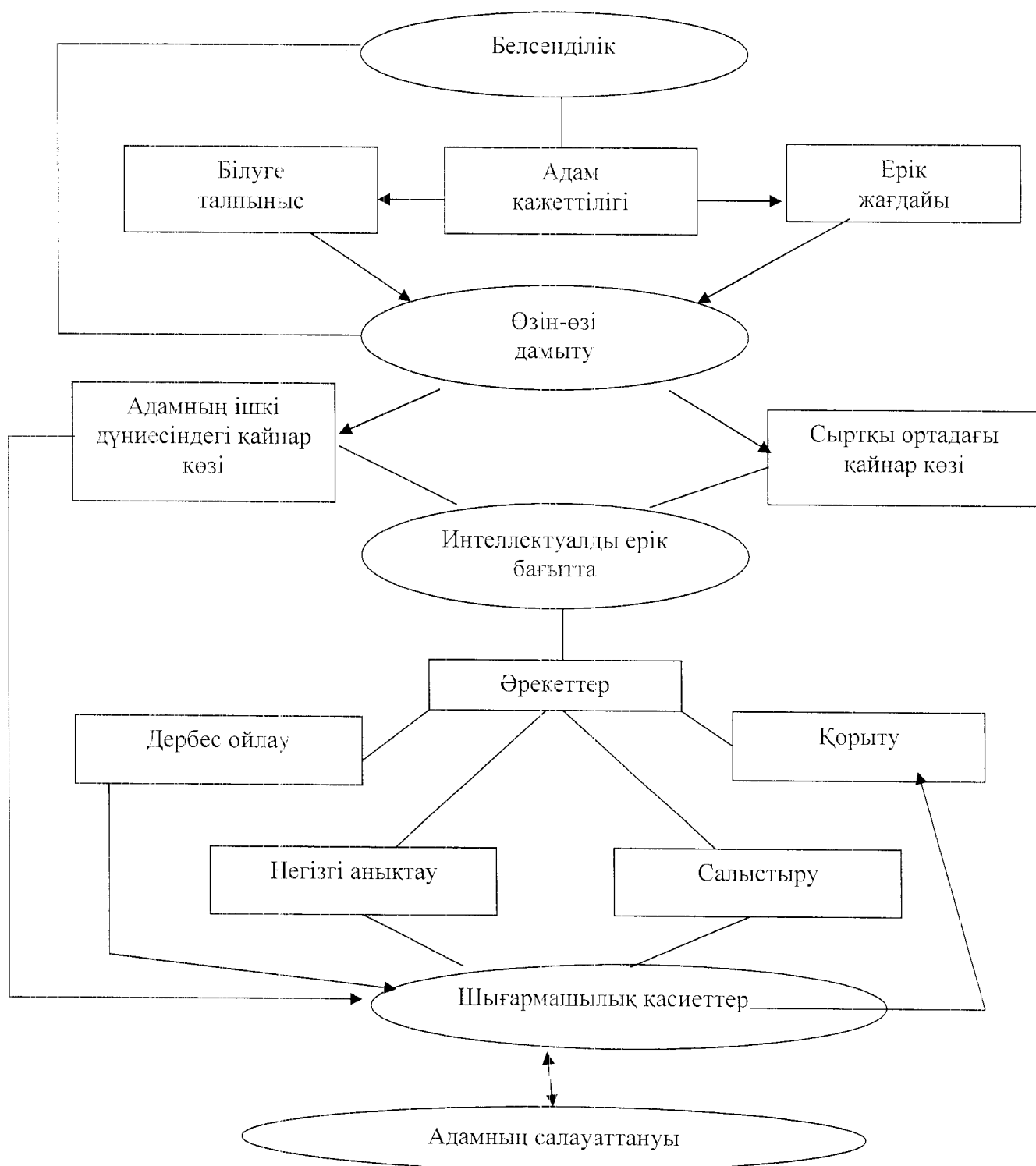
Дидактиктер М.Я.Лернер, В.В.Краевскийлер 70-жылдары оқушылардың шығармашылық әрекетіне көңіл бөлінбегенін, оған себеп әдістер концепциясында бағыттау болмағандығынан деп көрсетеді. Зерттеушілік әдіс және проблемалық оқытудың басқа да әдістері алғаш кеңес педагогикасы номенклатурасында жоқ болып, тек әңгіме әдісі басым болғанын айтады.

Ізденушілік дағды, оқудың интеллектуалды біліктілігі кейіннен барып зерттеу пәні ретінде арнайы қалыптастырылды. Себебі осыларсыз индивидтің шығармашылық дамуы қиын деп барлық оқыту әдістерін тізіп келіп танымдық ойындар мен проблемалық – ізденушілік әдістер де қажет деген. Оқушылардың ойлау дербестігін дамыту, проблемалық тапсырмаларды өздерінің құрастыруы аса бағалы, өйткені соның арқасында шығармашылық әрекет тәжірибесін

менгеруге ықпал етуге болады.

Осы тұрғысында қарастыратын болсақ, бала дербестігін жүйелі түрде белсенді оқыту арқылы арттырып, содан шығармашылық қырларын қалыптастыруға болатындығы көрінеді.

Оқушылардың өзін-өзі дамытудың жетістіктері

1-сурет.

Сонымен, ғалымдар мен педагогтардың заман талабына сай оқу тәрбие

үрдісін жетілдірудегі негізгі нысана етіп ұстаған принциптері мыналар екенін анықтадық: білім беруді оқушыларда ақпараттар қорын толтырумен шектемей, бала белсенділігі дамуының тәсілі ретінде қарастыруы. Себебі белсенділікті дамыту шығармашылық қабілетілікке жеткізеді, ендеше ол мәреге жетуді белсенді оқыту арқылы жүзеге асыруға болады. Осы тұрғысында негіздейтін болсақ, шығармашылық қабілетін қалыптастыруда белсенді оқытудың жүйесі қажет. Зерттеушілік әдіс, эвристикалық (демек ізденушілік) әдіс және басқа да белсенді оқыту жолдары өз қызметтерін толық орындау үшін қалай ұйымдастырылуы, қандай сабақтар жүйесі керектігі әлі де зерттеуді қажет етеді.

Осы теориялық талдаудан шығатыны – оқытудағы белсенділікті арттыруға байланысты мақалалар мен басылымдар көп болса да оқушы шығармашылығын қалыптастырудың нақты ақ үй-есінің жоқтығы.

Олай болса қазіргі кездегі оқыту мен тәрбиелеудің өзекті мақсаты – оқушылардың шығармашыл ойлауын дамыту. Өйткені, әркім өмірде бір қиын жағдаят кезінде икемділік пен ойлаудың талдағыштық қабілетін қажет етеді. Осы тұрғыдан келгенде қазіргі педагогикалық жүйеде «білім беру» ұғымы жаңа мазмұнмен толығы тиіс. Бұл дегеніміз-әдебиеттен білім беруді мәдени жүйеде қарастырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, шығармашылық тұлға қалыптастыруға жағдай жасау. Оқу үрдісі ойлап табу немесе жаңалық ашуға мүмкіндік туғызудың пайда болуында жағдай жасауы керек.

Оқушылардың шығармашылық ойлауын табысты дамыту–тең оқу-тәрбие үрдісі кезінде баланың жүйелі түрде белсенді интеллектуалды ізденіске тартылуы арқылы ғана мүмкін. Оқушы осы кезде туындаған оқу проблемасын салмақтап, негізделген және жан-жақты тексерілген шешім қабылдайды, оны практикада жүзеге асырады. Сөйтіп, оқушы «жаңа» ғылыми білімді игеруші болып, шығармашыл зерттеушілік тәсілдерін үйренеді.

Ақпаратты сабақтар дидактикалық традиционализм және біржақтылығымен белгілі. Өйткені, онда оқушылар танушы, бірлесіп әрекет жасайтын субъект емес, енжарлы әсер етуші объект. Оқу үрдісінде мұғалім

өзінің де, оқушының да әрекетін ұйымдастырушы, жүргізуші болғандықтан субъект болып саналады. Оның әсер етуші объектісі – оқушы, сондықтан балалардың оқу жұмысының пәрменділігінің артуы мен соңғы нәтижеге жетуі мұғалімнің қолында. Егер мұғалім оқушы әрекетін қатаң басқарса, жеке тұлғаны қалыптастыруда мақсатына жете алмайды, тек тиянақты, ақылды орындаушы ғана дайындайды.

Өмір, тәжірибе көрсетіп жүргендей «өте жақсы» деген баға алып жүрген оқушыларымыз аса шығармашыл болып жүр ме?

Немесе біледі деген оқушылар тек кейде шығармашыл тұлға болып, керісінше эрудициясы төмен балалар кей кезде шығармашыл болады? Шығармашыл болу үшін білім-білік дағдылардан басқа оқушы нені игеру керек? Өйткені, кейде білім оқушының қабылдануына көнбейтін кездері болады. Басқаша айтқанда, біле тұра істей алмау немесе біліп, істей алып, бірақ етене тудыра, шығара алмау оқушылар шығармашылығын тек 11 жыл бойы мектепте оқығанда айтқанды орындату мен есте сақтау арқылы дамытуға болмайды. Ол тек балаларды үнемі шығармашылық тұрғыдағы жұмыстарға тартумен, бірте-бірте күрделене түсетін тапсырмалар мен шешуін таба алатын міндеттер жүктеу арқылы болады. Тапсырма барлық жағдайда шығармашыл ойлауды дамыта бермейді. Берілген тапсырманың жауабы мұғалімнің, не оқулық авторы бетен дайын үлгімен шешілсе, оқушыдан өзіндік шығармашылық талап ете алмайды. Осы кезде оның әрекеті еске түсіру сипатында болады. Шешу жолын өздері тауып, ойлау әрекеті өз бетімен болса ғана шығармашылықтың дамуына түрткі болады.

Гераклиттің «Көп білгендік ақылға үйретпейді...» деген ойы афоризмге айналған. Бұл данышпандық пікір келелі проблеманы қозғап отыр. Өйткені тек оқып білім алу-ақылдың тәсілі емес. Ең қауіптісі білімділер көп-ақ, солардың арасында тәрбиелері шамалы «кез келген оқушыны адамгершілікке барынша тәрбиелемесе қоғамымыз моральдік адамгершілік, парасат жағынан толығынан дағдырысқа ұшырауы мүмкін». Осы мәселелер жөнінде ғұлама ғалым Әл-Фараби еңбектерінде, Ұлы Абайдың ілімінде де (қара сөздерінде) ғылым игеру, тәрбие (ақыл) төңірегінде өрбиді [42, 24].

Оқыту ғылымды білімге айналдырса, тәрбиелеу дегеніміз – өте қысқа мерзімде жеке адамға беріліп меңгерілуі тиісті мыңдаған жылдар бойы адамзат жасаған, тиянақты мәдени деңгейдегі жаңа мағына және құндылық тудыру. Оның өлшемі-адамның қылығы.

Шығармашылықтың астында қоғамдық мәнде белгіленген жаңа түпнұсқалық өнімді құрайтын қызмет жатыр. Шығармашылықтың мәні-ақиқатқа жақын, ғылыми болжамды тырысумен құрай, тәжірибені дұрыс жасап, болжап шешумен нәтижеге жемісті жорамалмен жету.

Адамзат күн сайын көптеген істер атқарады: үлкенді және кішілі, жәй және күрделі. Әр іс - міндет. Міндеттерді шешуде шығармашылық қарекет болады, жаңа жол немесе небір жаңалық құралады. Міне мұнда ақылдың ерекше сапа, құндылығы қажет. Атап айтқанда байқағыштығы, бірнеше фактілерді салыстыра және талдай алу, байланысын табу, яғни шығармашылық қабілеттілікті құрайды. Әдеттегі балалар әр түрлі және потенциалды қабілеттермен иемденген.

Білім берудің қосымша міндеті-балалардың қызметін қызықты, қолайлы түрде жетіктіру және айқындау. Көптеген жағдайларда нәтижелер соншалық әсер ететіндей дәрежеде болғаны сонша, оқушылардың жұмыстарын көргендер еріксіз леппен: «Бұл – қабілетті, дарындылардың тағдыры!»-деді. Алайда, шартты жағдайда әдеттегі балалар жұмысты масаттана, шамдана орындайды. Біздіңше, қабілетті жетіктіру-оқушыны қаруландыру, яғни қолына кілт ұстатып жұмыстың орындалуына бағыт беріп, жағдай туғызу, дарындылықты айқындау.

Қабілеттілік еңбекте жай көрініп қана қоймай, ол қалыптасады, дамиды, еңбек барысында өзінің жемісін табады, ал әрекетсіздікте жайылады.

Шығармашылық қабілет кімге қажет?

Ғылыми – техниканың алға басуы сан мен сапаға, шығармашылық қабілеттілікке байланысты. Олардың қабілеттілігі ғылым, техника мен өндірістің тез дамуын қамтамасыз етеді. Оларды халықтың күш жиынтығының, ақылдылығының өсуі, жоғарылауы, -деп атаймыз.

Сонда барлығы жаратушы болуы керек пе? Мә! Кейбіреулер шамасы келгенше, ал енді біреулер жоғары дәрежеде, бірақ міндетті түрде, бәрі. Сонда

кабілетті және дарынды балаларды қайдан табу қажет? Бәрімізге мәлім, табиғат дарындыларға жомарт емес. Олар гаухар сияқты сирек кездеседі... кезінде француздың ұлы ағартушысы Жан Жак Руссо: «Бала бойындағы табиғи дарын мен кабилеттің көзін ашып, адамның шығармашылық қалыптасуына көмектесу деп қарады. Баланы күш көрсетіп зорлау емес, дұрыс бағыт беру, өз еркімен құлшындыру қажет», -деп орынды көрсетті[32, 92].

Оқушы шығармашылығы дегеніміз-ой бостандығы мен еріктілік болған жағдайда ойлау үрдісін бірізділіктен шығарып, логикалық ойлауды талдағыштық тұрғыда жетелеп өзін-өзі дамытатын ой еңбегі. Осындай ой еңбегінің негізінде білім игеруге, оқуға, баланы жан-жақты дамытып шығармашыл адам болып жетілуінің негізі болады.

Адамзатты жалпы тарихтың өрлеуімен байланысты қарасақ, әлеуметтік шығармашылық маңызды түрлердің біріне техникалық шығармашылық жатады. Ол үшін оны дамытудың маңызды құрастырушы саналатын мектеп оқушының техникалық шығармашылық түсініктеме құрамы мен құраушы элементтері туралы мәселені шешу қажет. Белгілі педагогикалық зерттеулері жоқ балалар шығармашылығының физиологиялық – психологиялық негізі бар екендігін айқындап бергені мәлім.

Оқушылардың шығармашылық іс - әрекет үстінде сатылық өту кезеңі, белсенділігі мен қызығуы бізге мәлім. Бұл іс - әрекеттерді жүзеге асыру үшін тұлғаның бойында өнертапқыштыққа тән қасиет – кабілеттің қалыптасуына жол ашу керек.

Шығармашылық нысанды даярлау қандай жағдайда да жүзеге асса да, оқушы үшін ештеңе өзгермейді. Ол бұрынғысынша шығармашылық нысанды жасауға талаптанады. Дегенмен, бұл жағдайда шығармашылық мектеп оқушылардың кабілетін дамыту мақсаты көзделетін педагогикалық үрдістің құралдарына айналады. Бұл құрал енді оқушыға емес, педагогке тиесілі болады.

М.Скаткин оқушылардың шығармашылық іс - әрекеті мәселелерін зерттей келе шығармашылық азғантай таңдаулы адамдарға ғана емес, кез келген адамдарда да болады деп тұжырымдайды. Осыдан барып қазіргі заманғы мектеп алдына қойылатын ізгілікті міндет – барлық оқушылардың

шығармашылық қабілеттерін барынша дамыту орындалатын міндетке айналады.

Оқушылардың шығармашылығын дамытудың мәселелерін шешу, бір жағынан дүние-мүлік күйінде берілген ұлттық байлығымызды игеру және оны көбейтуіміз қажет, екінші жағынан дара тұлғаның дамуын камтамасыз етіп, оның субъективтің өзіндік ортасын байыту қажет.

Қазіргі кездегі ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір оқушыға сапалы және терең білім мен іскерліктің болуын, олардың шығармашылықпен жұмыс істеуін, ойлауға қабілетті болуын талап етеді. Оқушылардың өз бетімен жұмысын қалыптастыру оқушылардың пәнге деген қызығуы мен қажеттілігінен туады. Өз білімін көтеру жекеленген оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу дағдысын дамытып, шығармашылық белсенділігін арттырады. Оқушылар әдеттегіше оқыту барысында алдымен білім алады, ал сонан соң оны қолдану ары қарай шығармашылыққа үйлеседі. Оқытудың эвристикалық технологияларын пайдаланып, мәселелерді шешіп, жеке мәселелерді жалпылап, қорытынды жасауға жетелеу керек.

Қай заманның болсын мұғалім алдымен ұлы Абайдың “Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға” дегендей, тәлім-тәрбие ісінен жалықпайтын, шығармашылығы мол еңбекшіл парасатты азамат болуы керек. Мұғалім өз кезегінде саналы, білімді, дарынды, шығармашылық қабілеті бар жеке тұлғаны шығаруы қажет. Сондықтан XX ғасыр мұғалімге қойылатын талаптар ауқымы төмендегідей:

- жеке көзқарастары бар және оны қорғай білетін тұлға болуы керек;
- психологиялық-педагогикалық білімділіктерін жетілдіріп үйренумен қатар шебер қолдана білуі тиіс;
- білім негізділігін өз бетінше оқып үйренуге оқушыларды баулу.

Өмір құбылысын педагогикалық тұрғыда қабылдап бағалау, өсіп келе жатқан тұлғасына қарым-қатынастың педагогикалық бағытын қалыптастыру мынадай фактордың өзара әрекеттесуінен туындайды:

- а) зерде ой-санасы;

- ә) эмоция және ырық;
- б) тәжірибелік іс-әрекет.

Адам ой-әрекетін табиғаттан даяр күйінде алмайды, ол ойлауды үйренеді. Ұстаздың міндеті – осы үрдісті шебер басқара білу, тек ойлау іс-әрекеттің нәтижесін ғана емес, оның қалыптасу барысында бақылап отыру.

Оқыту барысы оқушылардың тану белсенділігін арттыратындай, олардың өз бетінше танымдық ықылас-ынтасын, шығармашылық әрекетін дамытатындай етіп ұйымдастырады, танымдық қасиеттің дамуымен бірге баланың қабылдағыштық, байқағыштық, білімге құмарлық, ізденімпаздық сияқты білімді жақтары жетіле түседі. Сонда ғана біз алдымызда келешектегі көсемімізді көгертер, көрпемізді ұлғайтар біртуар, кесек тұлғалар канаттанып шығатынына кәміл сеніміміз мол.

Педагогика ғылымы мектеп алдына жеке тұлғаны қалыптастыру міндетін әлдеқашан-ақ қойғанымен, шын мәнінде оның жүзеге асуында әлі де толық шешімін таба алмай отырған мәселелер жеткілікті. Ол үшін оқушылардың даму деңгейіне сай білім беріп қоймай, сонымен бірге олардың белгілі ғылым саласына қызығуын, қабілетін дамытуына, өз ортасындағы өзгерістерге сай сабақтан тыс уақытта өз бетінше дамыту жолдарын қолдана білуге дағдыландыруымыз қажет.

Оқыту, білім беру деген сөзден “нені қалай оқыту керек?” деген сұрақ туады. Осы сұраққа алдымен Абай тілімен жауап берейік. Абай білімді меңгерту, қабылдау, тану жайында педагогикалық теорияға үйлесімді даналық пікірлерді дәл ұстанған: қабылдау, ұғыну, ойлау, пайымдау, игеру, бекіту, жүзеге асыру, қолдану, іздену...

Осы бір ұлағатты ой тауып айтылған даналық. Бүгінгі шығармашылық негізде қабылдау болмаса, ойлану құр далбаса, пайымдау да жоқ. Сондықтан ұстаз осындай үйлесімді жүзеге асыруы тиіс.

Халқымыздың ұлы ойшылы, акын Абай “Ол бесінші қара сөзінде”: “Әуелі-пенде адам болып жаратқан соң дүниеде ешбір нәрсені қызық көрмей жүре алмайды екен, сол қызықты нәрсесін іздеген кезі өмірінің ең қызықты уақыты болып ойында қалады. Сонда есті адам орынды іске қызығып,

құмарланып, іздейді екен-дағы, күнінде айтса құлақ, ойласа көңіл сүйсінгендей болады екен...” – деп орынды іске қызығу, шабыттану, адамдардың шығармашылық қабілетінің артуына негіз болады[42, 35]. Танымдың қасиеттің дамуынан көзкарас, ой түсініктері шығармашылық әрекеттері қалыптасады.

Білім беру жүйесінде біздің республикада бүгінгі оқытудың дамытушылық ұстанымдағы кезеңге былай мінездеме беруге болады: оқытудың дәстүрлі сипатынан жаңа технологияларына көшу. Негізгі бағытта тек қана оқушыларды өздерінің табиғи дарындылығын ескере отырып, ішкі қабілеттерін дамытатын және оған қолайлы жағдай туғызатын түбегейлі дидактикалық жүйе тұрғысынадағы амалдарды іріктеудің шеберлігін игерудегі ұстаздардың зертханалық іс әрекеті.

XX ғасырдың соңында адамдар жаңа технологиялық толқынының куәгері болды. Компьютер мен интернет, жаңа байланыс құралдары, жаңа материалдар мен қызмет көрсетулер, жаңа ғылыми жаңалықтар, осының бәрі оқушылардың ой-өрісіне әсерін тигізеді және таң қалдырады. Бірақ, өкініштісі, тікелей адамдармен байланысты, оның ақыл-ойын және рухани дүниесін қалыптастыратын технологиялар өзгерген жоқ.

Қазіргі педагогикалық зерттеулер (В.Беспалько, В.Монахов) жанартылған әдістемелік жүйенің оқыту үрдісінде іске асуы үшін оны технологияландырудың қажет екенін дәлелдеп отыр.

Педагогикалық технология мынадай төрт негізгі шартты қанағаттандыруы тиіс (В.Беспалько):

- педагогикалық технология оқытудағы педагогикалық эксперименттерді жоюы қажет;
- оқушылардың шығармашылық қабілетін анықтайтын жобасының негізделуі қажет;
- оқу мақсатын диагностикалық түрде анықтап, оның меңгерілу сапасын дәл тексеріп, бағалау қажет;
- іс жүзінде оқу үрдісінің толықтығын қамтамасыз етуі тиіс.

Болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып және шығармашылық қабілетінің қалыптасуына білім беру жүйесін ізгілендіру, оны оқыту үрдісінде ұтымды

пайдалану уақыт талабы болып отыр. Өйткені жеке адамдардың рухани дамуынсыз өркениеттің дамуы мүмкін емес.

Қазіргі мектеп оқулықтарының құрылымы саралап оқытуға мүмкіндік жасамайды, педагогика ғылымының жетістіктері мен жаңашыл педагогтардың тәжірибелерінің оқулықтарынан орын алуын қиындатады, оқытудың ұтымды жағымен ынталандырмайды, қазіргі компьютерлік техника бағдарламамен камтамасыз етілмеген және әлемдік интернет жүйесі ұсынатын технологиямен байланыспаған. Оқулықтар толықтырылып және жаңартылып отырылуы тиісті. Оқулыққа әдістемелік блоктар мен ақпараттық материалдар енгізе отырып, оқушыларды жұмыстың мәселелік және іздену түріне негіздеу арқылы шығармашылық қабілеттерін арттыруға бағыттау, яғни, дәстүрлі оқытуда қалыптасқан оқытудың әр алуан тәсілдерін, шығармашылық элементі бар, терең деңгейлі мәселелік оқытумен ауыстыру керек.

Сонымен ізденімпаз жеткіншекке білім беруде жаңа типті оқулықтардың мынадай ерекшеліктері болуы керек:

- ғылыми ұстанымға негізделген теорияларды, терминдерді бейнелеуі керек;
- іргелі білімге бейімделіп, үздіксіз оқытуға негізделуі және тәжірибелік іскерлікті қалыптастыруға қызмет етуі керек;
- оқулықтың негізгі мәтіні және жүйелі тапсырмалары саралап оқытуды камтамасыз етуі керек.
- оқулықтың өз бетімен жұмыс істеуін белсенді ынталандырып, олардың репродуктивті емес, шығармашылық ойлау қабілетін жетілдіруі керек (мұғалім бұл жерде оқушылардың білім игерудегі өзіндік жұмысының жетекшісі);
- оқушылардың жас шамасын ескере отырып, мәліметтің түйінді мазмұндауын кеңінен қолдануы керек;
- оқулық қазіргі қалыптасқан ғылымилық пен оңайлықтың арасындағы сәтсіздікті жойып, оқушылардың ақылына ғана емес, әсерлеріне де негізделуі керек.

XX ғасыр – қатаң бәсеке ғасыры. Еліміздің білім беру жүйесіндегі

әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алуда. Қазақстанда білім берудің ұлттық үлгісі қалыптасып, жаңа білім парадигмасы бірінші орынға жеткіншектің білім, білік дағдысын қалыптастыру емес, тұлғаның ақыл-ой, шығармашылығын дамытуды көздеп отырғандықтан, ұстаздардың міндеті мектепте әдебиет сабағында шығармалар арқылы ақыл-ой еңбегінің мәдениетін арттырып, ой ұшқырлығын шыңдап, қоғамда ой-сана алуандығын жетілдіру арқылы шығармашыл, ізденімпаз тұлға шығару. Білімді жетілдірудің психология-педагогикалық бағыттағы негізгі ой-тұжырымдары төмендегідей сипатталады:

- бұрынғы меңгергендерді пайдалана отырып, ақыл-ой, шығармашылыққа бағытталуы тиіс;
- білімнің статистикалық үлгісінен ақыл-ой, шығармашылықтың динамикалық құрылым жүйесіне көшу;
- орта деңгейдегі білім беру бағдарламаларынан жеке саралап оқыту бағдарламаларына өту;
- мұғалім мен оқушының ынтымақтастығы.

Білім негізінің мазмұнын айқындаудағы жетекші идея-жалпыадамзаттың және ұлттық құндылықтар, олардың өзара байланыста бірін-бірі толықтырылуы, білімді демократияландыру, ізгілендіру, ғылымиландыру бетке ұсталады, білім беру сатыларының сабақтастығын қамтамасыз етерін білім беру үрдісінің үздіксіздігі негізге алынады. Халқымыздың рухани байлығы мектептегі әдебиет сабағының мазмұны, зерттеу нысаны. Рухани өмірдің қажеттерін өтеудегі адамзат қоғамының ең жоғарғы құндылығы шығармашылықтан туады. Толеранттық сабақтар оқушыларды өзін-өзі түсіне білінуіне, мәтіннің мазмұнын таразылай алуына, өзіндік қабілет, бейімділіктерін дамыта түсінуіне мүмкіндік береді. Өзін-өзі бақылау арқылы және өзгені тани алатын, ізгілік пен парасаттылыққа жетелейтін өзіне сенімді, шығармашыл шәкірт тәрбиелеу- бұл әдебиеттің негізгі ұстанымдары деп білеміз.

Адам қоғам өмірінің дамуына байланысты үнемі қозғалыста, әрекетте болады. Ол әлеуметтік тұрғыдан неғұрлым жоғары көтерілген сайын оның жеке тұлға ретінде құндылығы өсе түседі. Жеке тұлғаның негізгі белгісі – оның

белсенді, белгілі мақсатты көздеген әрекеті. Тұлғаның даму мәселелерін теориялық талдау үшін маңызды. Мұғалім әрекеттің әр түрін оқушыны дамыту мүмкіндіктері сол мүмкіндіктерді жеке тұлғаны қалыптастыруда қолдануы қажет.

Оқу әрекеті- оқушы мен мұғалімнің өзара бірлесіп жасайтын әрекетінен құралатын күрделі әрекет. Оқыту- мұғалімнің білім берудегі жетекші әрекеті болса, оқу- баланың өзінің танымдық, тәжірибелік әрекеті. Сондай-ақ таным әрекеті жеке тұлғаның шығармашылық деңгейін көрсете алады. Оқушылардың танымдық белсенділігінің қалыптасуы, жоғары деңгейде дамуы оны шығармашылық әрекетке әкеп тірейді.

Психология-педагогикалық әдебиетте шығармашылық әрекеті әрекеттің эмоционалды-еріктік жағымен байланыстырылады, яғни жеке тұлғаның бойындағы батылдық, ойлаудың стандартты емес түрі, рефлексік-болжамдық қабілеттер, оптимизм, табандылық, жаңалыққа құмарлық т.б. эмоционалдық ерекшелігіне көңіл аударылады. Бірақ, жеке тұлғаның бойындағы шығармашылық үрдісті баяулататын жағымсыз қылықтар да болуы мүмкін. Бұған әуелі оның өзін төмен бағалауы, соған байланысты пайда болатын сенімсіздік жатады. Сондықтан мұғалім бұл қылықтардың оқушыда болмауына жағдай жасауы қажет.

Оқушыны шығармашылыққа баулу, өз еңбегінің нәтижесін көруге, оны бағалауға бағыттау- өте күрделі үрдіс. Оқушылардың шығармашылық мүмкіндігі оның жеке тұлға ретінде қалыптасу үрдісінде пайда болады. Егер шығармашылық оқушылардың жас кезінде бағалы бағдар болып қалыптаспаса, онда болашақта да оның қалыптасуы екіталай. Сондықтанда оқушылардың шығармашылық әрекеті өнімді әрекетпен ұштасып жатуы тиіс.

Өнімді әрекеттің негізгі сипаттамалары мыналар:

- өнімді әрекет- педагогикалық үрдіс, яғни оған жүйелілік тән. Өнімділік оқытудың тек белгілі бір кезеңіне сай емес, бүкіл үрдіске тән белгі болып табылады;

- өнімді әрекеттің мақсаты-жеке тұлғаны дамыту, оқу үрдісінде оған ерекше көңіл аударылады;

- өнімді әрекет кәсіптік сипатқа ие, яғни ол реалдық қоршаған орта жағдайда өнім алуға бағытталады;

- өнімді әрекеттің әлеуметтік сипаты оның қоғам үшін маңыздылығында, пайдалылығында.

Өнімді әрекеттің мақсаты- оқушылардың оқу үрдісінде мүмкіндіктерін көрсетуіне жағдай жасау. Оқушы жинақтаған білімін әрекет үстінде қолданып отырады, өзінің бар мүмкіндік, қабілеттерін дамыта түседі. Соның қорытындысында оқушы жан-жақты, үйлесімді тұлға ретінде дами алады.

Сонымен қорытындылай келе мектеп қабырғасында оқушы білім стандартына сәйкес білім алумен қатар ғылым көкжиегіне көз жіберіп, зерттеу мен зерделеуді саралап сараптауға үйрене бастауы тиіс. Бүгінгі күні өте қабілетті оқушыларды іріктеп, олардың дамуына жағдай жасау- кезек күттірмейтін іс. Оқушы қабілетін толық ашу тек оқушы үшін ғана емес, ең алдымен, қоғам үшін маңызды демекпіз.

1.2. Мектепте қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздері

Қазақ әдебиеті революцияға дейін өз алдына дербес ғылым болып қалыптаса алмады. Ол кезде қазақ әдебиеті осы күнгі Әдебиет тарихы, Әдебиет сыны деген сияқты әдебиет тану ғылымының салаларына бөлініп зерттелмеген еді.

Қазақ әдебиетінің толық зерттелмеуіне қазақтың орта және жоғары дәрежелі мектептерінің болмауы, сонымен қатар жазба әдебиеттің өте нашар дамуы да себеп болды. Алайда отызыншы жылдарда қазақ халқының мәдениеті мен әдебиеті тарихының кейбір мәселелері түбегейлі және толық шешілмеген, ұзын - ұрғасы, жобасы көрініп қалған еді. Міне, осы кезеңнен бастап қазақ әдебиеті өзіне тән тарихы, сыны, жүйесі бар дербес ғылым болып қалыптасып орта және жоғары дәрежелі оқу орындарында ғылыми оқу пәні ретінде оқыла бастайды. Демек, жалпы білім беретін мектепте қазақ әдебиетінің оқу жоспарына еніп, дербес оқу пәні ретінде оқыла бастауы 1930 жылдан есептеледі. Қазіргі орта мектепте оқылатын қазақ әдебиеті ғылыми негізде құрылған тұрақты бағдарламалары мен оқулықтары бар, көптеген озат

тәжірибелері, шебер ұстаздары бар негізгі оқу пәндерінің бірі болып отыр. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі педагогикалық ғылымдар саласына жататын ғалыми пән болғандықтан, ол өзінің теориясын, ереже-қағидаларын педагогика ғылымдарына, яғни соның теориясына негіздейді. Бұл жағынан алып қарағанда, педагогика әдістемесінің жетекші басшысы, ақылшы-кеңесшісі сияқты. Мектептегі өзге оқу пәндері сияқты, әдебиет пәнінің де өзіне тән өзгеше материалы, өзінің мазмұны бар. Ақын-жазушының өмірбаяны мен шығармашылық жолын өту, әдеби-көркем шығармаларды оқу, мазмұнын ұғыну, талдау, әдеби-теориялық мәселелерден мағлұмат беру, ауызша және жазбаша тіл дамыту жұмыстары, сыныптан тыс оқу жұмысы, әдеби-шығармашылық, драмалық және басқа үйірмелер, түрлі серуен- экскурсиялар т.б. осылардың барлығы да оқушыларға берілетін әдеби білімнің салалары болып есептеледі. Осылардың негізінде олардың әдеби білімдері дамып, кеңейіп, тереңдеп өрістейді. Көркем әдебиет өмір тану құралы ретінде оқушылардың дүниеге материалдық көзқарасын қалыптастырады, ізгі-ой сезімдері мен алға ұмтылушылық оқытуда көркем әдебиеттің сөз өнері ретіндегі өзіне тән сыр - сипатын, ерекшелігін ескере отырып, оның білімдік, танығыштық, тәрбиелік жақтарын оқушылардың сана-сезіміне жеткізіп, көкейіне құйып отырады. Әдебиет сабақтарында оқушыларды тәрбиелей отырып оқытумен қатар, олардың жалпы дамуын, әсіресе қабілеттерін, дағдыларын, біліктерін дамытуға зер салады. Демек оқушылардың қабілеті, білік – дағдысы жөнінен дамып, жетілу олардың алға ұмтылушылық, өршіл идеал-арман-тілектеріне жетудің мықты құралдарының бірі болып табылады. Әдебиетті оқытудағы басты, жетекші принцип мұғалімнің басшылық ролі мен оқушылардың сабақтың барысында және одан тыс уақыттағы жұмыстарда белсенділікпен қатысып, араласып отыруына негізделеді. Демек басым роль мұғалімде болғанымен, оқытудың сапалы, нәтижелі болуы екінші жағынан оқушылардың өздігінен істейтін жұмыстарына келіп тіреледі.

Оқушылардың өздігінен орындайтын жұмыс түрлері сыныпта да, үйде де жүргізіледі. Сыныпта істейтін тапсырмалар мұғалімнің тікелей бақылау, басшылығымен орындалады. Мысалы: ақын-жазушының өмірбаяндық

материалының қажетті жерлерін дауыстап немесе іштей оқып, түсінгенін әңгімелеп айтып беру, көркем сөз мәтінінен троптың, фигураның түрлерін айыру, өлең сөздің шумақ, тармақ, буын құрылысын, ұйқасын айыру, дыбыс қайталаулары, шығарманың кейіпкеріне түрлі мінездемелер жасату, мәтіннің, түрлі мазмұндама жұмыстарының жоспарын құру (тізу) т.б.

Ал үйде орындайтын тапсырма жұмыстарының сыныптағыға карағанда өзгешелігі бар. Мұғалім тапсырманың ерекшелігі, оны қашан, қалай орындап келу жайында оқушыларға түсініктеме береді. Алайда оқушылардың тапсырманы орындап шығуы жөніндегі ауыртпалық сыныптағыдан гөрі арта түседі. Ұқыпты, тәртіпті, алғыр, зирек оқушылар мұндай тапсырманы дұрыс орындап келсе, кейбір ұқыпсыз, тәртіпсіз оқушылар орындай алмай келуі ықтимал. Өйткені, бұл жерде мұғалімнің бақылауы, басшылығы жоқ болып отыр.

Біз жоғарыда мысал ретінде оқушылардың сыныпта өздігінен орындайтын жұмыстарының түрлерін келтірдік. Шынында ол жұмыстар тек қана сыныпта орындалады деп қарауға болмайды. Демек, олардың бірқатары оқушының үйде орындап келуіне де тапсырылып отырады. Мысалы: - V және VII сыныптарда оқушылар шығарманы сыныпта да, үйде де жазып машыктанады, немесе кейіпкерге түрлі мінездеме жасау, троптың, фигураның түрлерін шығарма мәтінінен тауып келуге дағдыланады.

Әдеби шығармаларды түпнұсқада меңгерту арқылы ұлттық салт дәстүрге сай тәрбиелеу екені дәлелденіп педагог, ғалым- психологтарымыз М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов еңбектері, оқушылардың жас өрекшеліктеріне байланысты айтқан құнды пікірлері басшылыққа алынып, жан- жақты талданды [6;17].

Кезінде Ж. Аймауытулының " Сабақ беруді үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жетілдіруді қажет ететін, үнемі жаңаны табатын өнер"- деп бағалауы бүгінде өзінің құндылығымен ерекшелене түседі [6,304].

Әдебиетті оқытудың дидактиналық негізі- мектептегі әдебиет пәнінен тұтас бір тарихи кезенді ашу» суреткердің калыптасуына әсер еткен орта, жазушының ішкі», «сыртқы», «өмірбаяны», дүниетанымы, ең ақырында оның қағам өміріндегі және әдеби күресте алатын орнын ашу (барлық жағынан

зерттеулер, мектептегі әдеби топтар мен адамдардың идеялар күресін нақты тарихи дәуірдегі күрделі мәселелерді қоғамдық және әдеби тартыста әр түрлі көзқарастағы адамдар тобының қалай елешекенін көрсетуі болып табылады. Бұл айту, баяндаумен бірге көрсету, көзін жеткізу керек деген ұғымды білдіреді. Мәселен, Абайдың саяси- әлеуметтік лирикасын өткенде акын өмір сүрген заман шындығы «кеселді пысық», «қулар» мен береке- бірлігі кеткен замана бейнесін сынаған өлеңдерінен үзінділер келтіріп дәлелдеп отыру керек болады. Бұл сабақтың ғылыми негізділігін сақтайды[1,470].

Әдебиетті оқытуда оқытудың өмірмен байланыстылығы принципі маңызды орын алады. Өтілетін сабақтың толық ұғынуын, есте сақтауы үшін сабақтың мазмұны, теориялық және практикалық маңызы туралы алдын- ала мәлімет беру педагогика ғылымда бұрыннан бар. Мұны, оқушылардың бастағалы отырған тақырыптың ғылыми негізі мен оның өмірмен байланысына қажеттілік сезімін оятып, назарын еріксіз аударып, қызықтыруды сабақтың кіріспе бөлімі деп те атайды.

Озат тәжірибелі мұғалімдердің пікіріне сүйенсек, көпшілігі өтілетін тақырыптың өмірдегі, практикадағы маңызын алдын- ала баяндау- тақырып мазмұны есте қалуының шарты деп біледі. Өйткені теория мен практиканың бірлігі- оқудың өмірмен байланыстылығы принципі негізі болып табылады.

Оқушылардың оқығалы отырған жаңа материалды меңгеруге бұлай дайындау- тақырыптың мазмұны мен дидактикалық максатына қарай түрліше болады. Бірінде- сабақ оқушылардың тақырып туралы бұрыннан білген тәжірибелерін хабарлаудан басталса, екіншісінде- мұғалімнің жаңа тақырыптың ғылымдық және практикалық маңызын алдын-ала ашуының, үшіншісінде оқушылардың бақылау және практикалық жұмыстарын ұйымдастырудан басталады.

Қазіргі уақытта мектептегі оқыту жұмысы алдына балаларға белгілі дәрежеде білім беру, қажетті дағдылар мен іскерліктерді меңгерту, сонымен қатар оқушылардың ақыл- ойын, қабілетін, шығармашылығын қалыптастыру міндеті қойылған. Сол себепті мектептегі оқыту делінеді. Осыған байланысты оқыту мен ақыл- ойды дамытудың біртұтас үрдіс ретіндегі ішкі байланысын,

бір- біріне жасайтын әсер- ыпталын айқындап алудың маңызы зор. Бұл жерде барлық адамның қабілеті бірдей еместігін ескерту қажет. Оқыту арқылы адамның шығармашылық қабілетін белгілі бір бағытта дамытуға болады, бірақ оның шегі жоқ емес. Сондықтан әрбір адамның өз табиғатындағы шығармашылық қабілеті мүмкіндігін өз биігіне дейін қалыптастыру- оқыту үрдісінің міндеті.

Әдеби шығармаларды оқып үйренумен байланысты жүргізілетін жұмыстың бір түрі- шығармаға жоспар жасай білу оқушыларға көркем сөз тексінің жоспарын жасатып үйрету жұмысы әдебиеттік оқудың құрамында елеулі орын алып, оның әр түрлі салаларымен байланысып отырады, дәлірек айтуанда, көркем шығарманы оқу, мазмұнын ұғыну, талдау және ауызша, жазбаша тіл дамыту сияқты жұмыс түрлерімен байланыста жүргізіледі. Демек, жоспар жасау жұмысы шығарманың тақырыбы мен мазмұнын, идеялық-көркемдік ерекшелігін, композициясын ұғуға, оқушыларды шығармашылықпен ойлантуға итермелей және ойларын ауызша, жазбаша жүйелеп айта, жаза білу дағдыларына үйретеді.

Әдеби шығарманың жоспарын жасау күрделі жұмыс. Өйткені ол оқылған мәтіннің мазмұнын, оның бөлімдері арасындағы логикалық байланысты оқушылардың жақсы түсінігін талап етеді. Сол себепті бұл да, жұмыстың өзге түрлері сияқты, мұғалімнің үнемі басшылық етіп, оқушылардың әдетіне сіңіріп, жаттықтырып отыруын талап етеді.

Бастауыш сыныптарда жеңіл түрде жаттыққан оқушылар V сыныптан бастап оқушылардың бұл алған білім-дағдыларын ілгері дамытылып жұмыс көлемі, түрі мен мазмұны бағдарламалық талап-тілекке сәйкес бірте-бірте күрделене береді. Шығармадағы кейіпкерлерге дара, салыстырмалы және топтау түрінде берілетін ауызша, жазбаша мінездемеге алдын-ала жоспар жасап дағдыланады.

Өтіліп отырған әдеби шығармаларға жоспар құру керек не және қай уақытта жай және күрделі жоспар жасалады, оны кесіп- пішіп айту мүмкін емес қажеті де жоқ. Мұның барлығы оқылып отырған шығарманың ерекшелігіне, оқу- тәрбиелік жағдайына, мақсатына тәуелді. Демек, бұл жұмысты белгілі

мақсат, бағдарсыз, орынсыз жүргізе беруге болмайды. Ұсак формаларға жататын кейбір лирикалық өлең жырлардың жоспарын жасамаса да болады: себебі олардың идеялық-көркемдік мазмұны жоспар құрамай-ақ мәнерлеп оқу, талдау арқылы ұғынылады.

Көркем шығарманың жоспарын тізу жөніндегі оқушылардың білімі мен дағдысы сынып жоғарылаған сайын күрделене береді. Бұл жағдай мәтіннің көлемі мен ауыр-жеңілдігіне байланысты. Мәтіннің көлемі жөнінде көрнекті кеуес әдістемешілерінің бірі М.А. Рыбникова, С.А. Смирнов қуаттайды.

Мәтіннің ауыр-жеңіл болуы шығарманың түр және мазмұндау ерекшелігіне байланысты: мәселені баяндауға қарағанда, суреттеудің, суреттеуден гөрі мінездеудің, бұран гөрі диалогтың жоспарын жасау, сондай-ақ іс-оқиға жайын баяндайтын текстен гөрі, адам мінезі көбірен сипатта латын мәтінге жоспар жасау қиынырақ болады. Сынып жоғарылаған сайын, кейінгі сыныптарда жүргізілген жұмыс түрі жүйеленіп, күрделеніп отырады.

Мұғалімнің шеберлігі, оқушылардың әдеби өрісі, білім, білігі, дағдысы сияқты жайттар есепке алынды. Егер жеткіліксіз болса және ондай жоспардың аса қажеті болмаса жасатудың қажеті жоқ.

Тіл мен сананың, сөйлеу мен ойлаудың бірлігі әр адамдардың жеке басы қасиеті мен қабілетінің даралығын танытатын белгі екені мәлім. Лингвистер тілді өз алдына жеке емес, керісінше адам әрекетінің бір түрі ретінде қарастырады. Тіл – тұйықталған әрекет актісі және оның өзіндік аралық мақсаты бар, іс-әрекет мақсатына тәуелді тілдік әрекеттердің жиынтығы.

Қандай да бір оқулық не оқу - әдістемелік кешен үшін негізгі дидактикалық қызмет атқаратын мәтіндер мен мәтіннен тыс бөліктер жүйесі болады.

Ғылыми категорияларды педагогикалық категорияларға айналдырып өңдеп оқулық жасайтын басты құрал мәтін болып табылады.

Мәтін түзілу үшін төмендегідей бөліктер керек:

- (сөйлейтін) адресант;
- тіл;
- тілдесуге деген мұқтаждық – тілдік стимулдар (адамдарды қоршаған

шындық, баска индивидтер, нақты тіл).

Оқушы бір-бірімен сөйлесу арқылы тілдің эмоциялық жағын, дауыс ырғағын пайдаланады. Сөйлеу тілдің дамуы - өте күрделі үрдіс. Ол оқушының дамуына, әсіресе ақыл-ой дамуына тікелей байланысты. Орыс аудиториясында сөзді дұрыс қабылдамай тұрып, оны ұғынуға болмайды. Баланың жасына, жеке бастың ерекшеліктеріне қарай қарым-қатынас жасай білу дегеніміз – оның жүрек сезіміне жол табу, оқуына, тәрбиесіне ықпал жасай алатын жұмсалатын мазмұны мен формаларын білу және онымен дара жүргізетін жұмыстың әдістері мен амалдарын белгілеу деген сөз.

Ең бастысы, өзге ұлттарға қазақ әдебиетін оқытуда мәтін сөзін жеке сөз түрінде емес, сөз тіркесі арқылы үйрету арқылы шығармашылыққа итермелеу. Әдіскер – ғалымдар мәтін арқылы оқытудың артықшылықтары мыналар деп есептейді:

- мәтін арқылы оқушы түсінігін, танымдық, шығармашылық қабілеті қалыптастыру;
- оқушының сөйлеу іскерліктерін дамытатын жұмыстарға басымдық беру;
- оқушылар бір мәтінді талдау барысында өзара ой бөліседі, пікірталасады, ортақ ой қорытынды жасайды;
- мәтінмен жұмыста жаңа технологияларды, деңгейлік тапсырмаларды бірізділікпен, бірте-бірте күрделендіріп орындатуға ыңғайлы;
- мәтін мазмұнына сәйкес түрлі тілдік жағдаяттар тудыруға, оқушының қисынды ойлауын мақсатты түрде дамытуға, олардың сөйлеу белсенділігін арттыруға қатысты тапсырмаларды түрлендіруге болады;
- мәтін сабақтың пәнаралық байланысын қамтамасыз етеді.

Мәтін – сөйлесім әрекеті мен ойлау үрдісінің жемісі. Мәтіндік тапсырмалар бойынша тіл дамыту, шығармашылық жұмыстарды жан-жақты жүргізуге мүмкіндік мол.

Ең басты айтпағымыз, мәтінді пән бағдарламасы мен мемлекеттік стандарт талабына сай өз мәнінде, оқыта оқушылардың түсініп қабылдауын

ұйымдастыру, ізденіс, шығармашылықтарына бой алдыру мұғалімнің шеберлігіне байланысты деп білеміз.

Жас ұрпақтың жаңаша ойлануына, олардың біртұтас дүниетанымылық қалыптасуына әлімдік сапа деңгейдегі білім-білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңаша білім мазмұнын құру- жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Абайдың жетінші қара сөзінде айтқанындай адам дүниеге келгеннен бастап үнемі үйренуге, тануға ұмтылады. Оның одан әрі қызығушылығын оятып талпынта түсетін және ұмтылысына қанағаттанарлықтай жауап алуға жол ашатын ата-аналар мен ұстаздар. Оның басты құралы- оқу әрекетін жүйелеп ұйымдастыру. Оқу әрекеті мұғалімнің басшылығы арқылы оқушылардың сана сезіміне бағытталуы тиіс.

Жалпы қабілеттілік дегеннің өзі не? Бұл сұраққа, «ол- жер бетіндегі жанды тіршіліктің өз тірлігіне мәні барды сақтауға, оның өзінің керегіне лайықты өтуге жұмсалатын күші. Демек оқушыларды білім алуға тек мәлімет жиынтығын меңгертуден шектелмей, терең білімді ізденімпаз, сол тұрғындан өз болмысын таныта алатын жеке тұлғаны тәрбиелеу болып отыр.

Осыған орай, педагогикалық ізденіс барысында оқушыларды тәрбиелеу мен оқытуға жаңа әдістемелерді қолдануды өзімізге талап қылған едік. Қазақ әдебиетті пәні бойынша жобалау әдістері технологиясына көңіл болып, оқушылардың қабілеттерін дамытуды қолданып жүрміз. Себебі қазіргі білім беру жүйесін ізгілендіру, яғни білімді гуманистік принциптегі бағытта дамыту идеясымен ұштасып жатыр:

- шығармашылық ізденістер, тапсырмалар арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру;

- оқушылардың алған білімдерін, дағдыларын келешектегі өмірлерінде қолдана алуларына қол жеткізу;

- оқушылардың істейтін жұмыстарының мақсатын айқын түсінуі, жұмысты өз еркімен орындауы;

- мұғалімнің нақты тапсырмалар беруі, жұмысты орындаудың және аяқтаудың уақытын белгілеуі.

Жобалау әдісінің шығармашылық негізде де жан-жақты дамыған жеке

тұлғаны қалыптастыру, өздігінен дамуға жағдай жасау, сондықтан оның өзіндік танымдық, шығармашылық іс-әрікетін белсенді етуде жатыр. Оқушылардың шығармашылық әрекеті білім алу қажеттігімен ұштасады. Осыған орай, олардың дербестігі, ең алдымен қабілеттілікке байланысты, ол қабілеттілік дербестікті қажет етеді.

Оқушылардың дербес, екеулеп, топтап оқу жұмыстарына бағатталған жобалау әдісі баланы ғылымның әр түрлі саласынан алған білімдерін интеграциялауға мүмкіндік берумен қатар оқытудың түрлі әдісі, түрлері мен құралдарын пайдалануға қарастырады. Жобалау әдісі бойынша шығармашылық жұмыста құбылысты өз бетінше талдай келіп, шағын ғылыми шығармашылық тұрғыдан зерттеу жұмысын жүргізу оқушыға кішкентай жаңалық ашқанмен бірдей.

Бұл әдіс шығармашылыққа негізделген жазба жұмыстарын жүргізуде өте тиімді, әрі оқушылардың ауызша сөйлеу тілі мен жазба тілін қатар дамытады.

Оқушылар берілген тақырыптың мазмұны мен мақсатын анықтайды (ұжымда). Ал мұғалімнің басты мақсаты осы кезеңде оқушылардың қызығушылығын ояту, ынталандыру. Шығармамен танысу, талдау, адамдардың бірынғай жақты қажеттерін: ақыл, қайрат, жүрек, - ді айтыстырады. Мәтінге жақын мазмұндайды, сұрақтарға жауап береді. Іздену, ойлану жұмысына жетелеу. Іздену жұмыстарына жетелеуде мұғалім мәтін бойынша әрбір топқа тапсырма береді. Он жетінші сөзінен абстрактілі түрде жайлы түсінік беріледі. Сабакты дебат /пікірталас/ үлгісінде жүргізуге де болады. Дебат оқушының шығармашылық белсенділігін арттырады. Пікірталас - бұл топтық, ұжымдық ойлау. Оған қатысу, әр түрлі көзқарас білдіру ойды белсенді дамыта түседі, көпшілік алдында өз пікірін айтып үйренуге дағдыланады, мұқият ойланып, өз көзқарасын орнықтыруға, мәселені өзінше түрлі пікірлер пайда болады. Өз пікірім пайда болады. Өз пікірім сараптап, ойларын ашық айтып, көзқарастары бір жерден шыққан қорытындыға келеді.

Қазақ халқы «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» - дейді. Қабілет әр адамға тән қасиет, жалпы қабілетсіз адам болмайды. Өмірде үнемі өзін – өзі тәрбиелеумен, білім алумен шұғылданатын адам өз қабілетін жетілдіреді.

Халқымыздың атадан балаға қалдырған және ғасырлар бойы жинақтаған асыл мұрасы, бай тәжірибесі жинақталған. Сондықтан тілімізге мемлекеттік мәртебе берілуіне байланысты тарихымызды, мәдениетімізді, бүкіл адамгершілік рухани қазынамызды ғылыми жүйеге келтіріп, оны ұрпаққа жеткізер кез жетті. Сөйлеумен тығыз байланысқан ойлау да ми қызметінің нәтижесі. Ой шындығы тіл арқылы көрінеді. Халқымыздың: «Сөз – ойдың көрінісі, ой бұлдыр болса, сөз де бұлдыр» - деген нақыл сөзінен ақыл-ой, шығармашылығымыз көрінеді[37,18].

Тіліміздің мемлекеттік мәртебе алып, республикалық егемендікке ие болғанына да он жылдан астам уақыт өтті. Тәуелсіз жас мемлекеттің аяғымен қазір тұра бастаған кезеңнің ең басты жеңісі – Қазақстан Республикасының негізгі Заңының, Конституциясының қабылдануы болды. Бұл Заң жас мемлекетіміздің іргетасын нықтап бекітіп, оның өркениетті болашаққа барар жолдағы басты бағыттарын айқындап берді.

Мемлекеттік Тіл туралы Заң ұлттық санамыздың өсуіне, тілімізді қолдану аясының кеңеюіне әсер етіп, тілді басқа ұлтқа оқыту мәселесіне көп көңіл қойып, оны өрістетуге жол ашты. Елімізде жергілікті ұлт тілін одан әрі дамыту, қолдану аясын кеңейту мақсатында тілді өркендетудің бағыт-бағдары анықталып, мектеп оқушыларына бағдарламалар, көмекші құралдар жаңара бастады. Бүгінгі таңда Тіл туралы мемлекеттік бағдарламалардың алдында тұрған ең негізгі мәселелердің бірі-өзге ұлт өкілдерінің сөйлеу мәдениетін өркендету, өз ойын шешен, әрі тартымды жеткізе білуі және халық мұрасын жан-жақты меңгерту болып табылады.

Педагог Ж.Аймауытов «Адамның сыртқы денеден алатын ұғымының дене, яғни барлық білімнің төрттен үші көру арқылы миға жетіп орнығады. Біз қашанда басқа сезім мүшелеріміз арқылы алған мағлұматқа сене қоймаймыз ба, әйтеуір көзіміз көргенін қалап тұрамыз. Көзіміз көрсе, анықтығына күмән қылмаймыз. Бұлай болса, берілетін мағлұматтың бәрі көзбен көрінетін, яғни көрнекі болуға тиісті екен дегенде терең негіз бар екен», - деп көрсетеді [43,312]. Орыс аудиториясына қатысымдық тұлғаларды тірек- сызбалар арқылы оқыту қазақ тілін қарым-қатынас құралы ретінде одан әрі дамытады.

Мемлекеттік тілді басқа ұлт өкілдеріне қатысымдық бағытта оқыту мәселесі сөйлесім әрекеті, олардың түрлерін жетік білумен тығыз байланысты. Сөйлесім әрекеті қатысымдық тұлғалардың (сөз, сөйлем, мәтін) түрлерін меңгерумен іске асады яғни, сөз, сөйлем, мәтін тәрізді коммуникативтік тұлғалар (единицалар) адамдардан өзара түсіністігін, қарым-қатынасын қамтамасыз етеді.

Қазіргі білім беру мазмұнының жаңаруына, жаңа талаптар қойылуына орай мектептерде оқушылардың өз бетімен істей алу дағдысын қалыптастыру, шығармашылыққа бағыт беру ең қажетті проблемалардың бірі болып саналады. Сондай-ақ қазақ әдебиетінен білімді терең меңгертуде өз ойларын ауызша баяндап айтып беруінің үлкен мәні бар.

Берілетін білімді саналы да берік меңгертуде түрлі сабақ көрнекіліктерінің орны ерекше, әсіресе, күрделі тақырыптарды оқытуда кестелер, сызба сияқты көрнекіліктердің дидактикалық мүмкіншіліктері орасан зор.

Графикалық сызбаларға түрлі ғалымдар әр түрлі түсініктеме бере отырып, негізінен, графикалық сызба деген-түрлі сызықтар түрі, яғни геометриялық фигуралар деп санайды. Ғалымдар Ш.Сарыбаев, И.Ұйықбаев, Д.Аймжанов, Ш.Әуелбаев еңбектерінде сызбаның түрлеріп «таблица», «схема», «құрылымдық схема» деп атап, көрнекі құралдардың бір түрі ретінде ұсынады және оларды тілді оқытудың түрлі салаларына арнайды.

А.Қасымбеков: «Көрнекіліктің бірқатары - құбылыс, ұғымды саралап, жүйелеу арқылы ұғындырып, есте қалдыруды көздеген жалаң схемалар. Олардың біреулері оқушылардың көру сезімі арқылы материалды тез қабылдатып, өте есте берік қалдыруды немесе білімді жүйелі түрде тыңғылықты қабылдатуды мақсат етсе, енді біреулері оның үстіне білімді оқушылардың өздері ойлап табу қабілетін дамытуды көздейді».-дейді[44,24]. Орыстың белгілі ғалымы А.Д.Ботвинников графикалық сызбаларды қолдану барысында оқушы дағдысы, шығармашылық қабілеті әр түрлі бағытта дамитындығын айтады.

Көптеген ғалымдардың еңбектері жұмыста жан-жақты талдана келіп,

қатысымдық тұлғаларды тірек сызбалар арқылы меңгертудің тиімді жақтарын ажыратуға әсерін тигізді. Ғалымдардың көрнекілік туралы айтқан пікірлерінен шығатын тұжырым: сызба, кесте, сурет, таблица-бәрі көрнекіліктің түріне жататын пайдалы амал-тәсілдер. Орыс аудиторияларына тілді меңгерту тірек сызбалар арқылы сөздің, сөйлемнің және мәтіннің үйретілуімен тікелей қатысты.

Жалпы тірек сызбаларды дұрыс пайдалана білу тіл үйренушінің психологиялық күйіне, есте сақтау, шығармашылық қабілетіне, жадына, зеректігімен сергектігіне байланысты. Мәселен, сөз қатысымдық тұлға ретінде қолданылғанда ішкі мән-мағынасымен бірге басқа сөздермен тіркесу ерекшелігі жағынан да, айтылымы мен жазылымы тарапынан да, дауыс ырғағына байланысты қосымша реңкімен де тіл үйренушінің назарын аудартады.

Сөйлем белгілі бір ақпарат жеткізушінің (Баяншының) бүкіл ойынан, көзқарасынан, пікірінен хабар береді. Мәтін тұтастай ой толғаныстарын жеткізеді. Осыған орай тірек сызба да күрделеніп, тармақтана түседі. Әр сызық, әр тармақ өзіндік қызмет атқара келіп, арнайы мәлімет береді және қабылдаушы адамның санасына, көзіне, ми жүйесіне, дағдысына әсер етеді.

Сөз қоршаған ортаны нақтылы мағынамен көрсете келіп, адам ойының сөйлем арқылы сыртқа шығуына негіз болады. Сөйтіп, сөз сөйлемнің жасалуына әсер етсе, сөйлем мәтіннің ұйтқысы болады. Жүйелі ұйымдастырылған сөйлемдер мәтіннің құрылымын қалыптастырады. Мәтіндегі сөйлемдер логикалық біртұтастықты көрсетеді. Айтушының пікірін ұғынықты білдіру үшін, сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі дұрыс сақталуы тиіс. Мәтін неғұрлым қызықты болса, ол соғұрлым жеңіл қабылданады. Қызықты сюжетке құрылған мәтіннен оқушылар эмоциялық әсер алады. Бұл мәтіннің сапалық жағынан артықшылығын білдіреді. Мәтіннің сапасы оқушы біліміне әсер етеді. Профессор С.Рахметова бұл мәселе туралы былай дейді: «Түсініп оқуда балалардың назары шығарманың идеялық мазмұнына аударылады. Түсініп оқу барысында оқушыларда елес, ұғым, бейне, жоғары сезімдер пайда болады. Түсініп оқу дегеніміз оқушының текстің мазмұнын анық, терең ұғынуы болып табылады. Бұл сөздің мағынасына түсініп, әр бөлімді логикалық,

психологиялық байланыстырудан келіп шығады. Оқығанын толық түсіну балалардың мәтіндегі басты ойды айыра алуларынан, оның мазмұнына өзінің, көзқарасын білдіріп, шығармашылық қабілетке бағыт береді»[45,52]. Көру сезімдерінің, физиологиялық негізі психикалық функциялардың басқа түрлеріне карағанда анағұрлым жоғары. Әйгілі дәрігер-физиолог И.П.Павлов дәлелдеп берді. Мысалы «келін» деген ұғымды қабылдағанда оқушының көз алдына ақ көйлекті жас келіншектің иіліп сәлем беріп, жаңа түскен үйге аттап кіру, шашу, бет ашу, той, т.б. елестейді. Осы сөздің айналасындағы ұғымдар арқылы оқушының ой-өрісі кеңейіп отырады. Тірек сызбалар-ойдың логикалық формасының көрінісі.

Осы орайда оқушылар тірек болатын сызбаны өмірдің сан алуан қажеттігіне қарай іс жүзіне асырады, логикалық ойлау жүйесі арқылы жетілдіріп өзінше пайдаланады, осы тұрғыдан төменде сызбалармен қазақ әдебиетінде қатысымдық тұлғаларды оқытудың психологиялық та, педагогикалық та, танымдық та әсері мол. Олар оқушыларды жаңаша ой-талпынысқа, шығармашылыққа жетелейді.

Әдебиет - өнер. Әдебиет – сөз өнері. Әдебиетшінің құралы – тіл. Сөз - әдебиеттің құрылыс материалы. Өнер иесін қасиет тұтып, киелі санаған жұрттар да бар. Суреткер болу үшін адамға тума қабілет, табиғи дарын қажет екенін кім де кім мойындауға тиіс. Әңгіме сол қабілет пен дарынның қалай тәрбиеленуінде, қалыптасуында және дамуында жатыр.

Тума көркемдік қабілет кез келген кісінде бар. Олай болмаса кез келген кісі өнерді де, көркем әдебиетті де жан жүрегімен қабылдап, сезіне, түсіне алмас еді. Дегенмен материалистік эстетика нағыз суреткерге тән бірнеше ерекшеліктерді тізіп, талдап, сол арқылы талап, шығармашылық табиғатын сипаттайды.

Ол қандай ерекшелік?

Біріншіден, сезім. Нәзік сезімталдық. Оқушының өзін қоршаған өмірден әрқашан тың құпиялар іздеп, айрықша әсер алу, көз алдындағы құбылыстарды ерекше сезіну, нәзік түйсіну, сезінген – түйсінген шындығына бейтарап қала алмай, тербеле тербену, көкірегінде көл – көсір сыр ұялату. Ал суреткер –

жазушы, акын. Бұл ерекшелікті “Тетенің қазасына” деген өлеңінде Баратынский дәл суреттеген.

Мұншалық тамаша эмоция ірі таланттың табиғатындағы аса мағыналы сипат екені даусыз: Пушкин мен Абай, Достоевский мен Әуезов, Маяковский мен Мұқанов ... бәрінде де сондай ерекшелік болған.

Екіншіден, бақылау. Жіті бақылағыштық. Нәзік сезім көреген, дәл бақылаумен ұштасып жатады. Көрмесе, сезім қандай болмақ. Мұның өзі талант табиғатына тән сезімталдықтың ақиқат шындыққа, өмірдің өзіне негізделген мазмұнын танытпақ.

Үшіншіден, қиял. Шығармашылық фантазия. Бақылап білген, сезген шындықты кең өріске шығаратын қанатты шығармашылық қиял – талантты оқушының серігі. Мұның өзі ойдан шығара білушілік. Ал ойдан шығару жоқ жерде жалпы әдеби шығарма болуы емес.

Төртіншіден, интуиция. Мәселен, өлең жазу – есеп шығару емес. Есеп шығаруда белгілі ереже амал, тәсіл болса, өлең – ішкі терең, табиғи тербелістің, тебіреністің нәтижесі. Бұл арада да акын оқушыны салқын акын емес, ыстық сезім билемек.

Бесіншіден, өмірбаян. Ғұмырнама. Тәжірибе молдығы. Тіршілікте көрген – білгені, ұққан – түйгені. Өмірі мазмұнды кісінің шығармашылығы да мазмұнды.

Алтыншыдан, парасат. Сананың саралығы. Құр соқыр сезіммен, бір ғана интуициямен ұзаққа, биікке шырқау мүмкін емес. Шын талантқа сарабдал сана, мол парасат керек. Бүгінгі эстетика бұған қарсы оның саналылығын емес, сәбилігін жақтайды.

Жетіншіден, шеберлік. Шеберлік болмаған жерде даналық та жоқ. Даналық – еңбек сүйгіштік. Бәрінен бұрын еңбек, содан соң батылдық деп те тегіннен тегін айтылмаған. Қатал тәртіп, азабы ауыр еңбек жоқ жерде жібі түзу қаламгер де болмақ емес. Өнердегі шын шеберлікке апарар жол – шыдамды еңбек, дилетанттыққа (үстірттікке) – шыдамсыз шалағайлық. Шын шебер шеберленген сайын қинама, терлей түсуге тиіс. Ал шеберлік – шексіз.

Сегізіншіден, шабыт. Шалқыған шабыт болмайынша, шеберліктен де

ештеңе шықпайды. Шабытсыздық – қабілетсіздік, қабілетсіздік – дарынсыздық, дарынсыздық – талантсыздық. Ең арғы жағы геометрияға да шабыт керек. Адам биік максатқа, асыл мұратқа іс жүзіндегі шабытты еңбек арқылы ғана жетпек. Өйткені нағыз шалқар шабыт, шығармашылық құлшыну мен құштарлық.

Бүгінде әрбір өнер иесінің шығармашылық бітімін оның адамдық, азаматтық келбетінен ажырата карау мүмкін емес. Әр алдымызда көздері жәудіреп отырған жас өспірімнен, бәрінен бұрын, жан сұлулығын, адамгершілік мінез, мол білім және шығармашылықты талап етеміз. Өмірде бір халде, өнерде басқа бір күйде көрінуге болмайды.

Әдебиеттің қоғамдық мәнін айтқанда, ең алдымен, оның таным тарапындағы маңызын атау шарт. Қандай бір көркем шығарма болсын, ол оқырманға бұрын беймәлім өмірді, шындықты, бейтаныс заманды, адамды танытады. Әр шығарма оқушы үшін бұрын – соңды беймәлім дүниенің есігі секілді. Сол есікті ашып кіргенде ғана адам өзіне белгісіз құпиялар сырына тереңдеп, танымын байытпақ. Абайды оқымай қазақ тіршілігін білем деу ағат.

Ташкентте өткен Азия мен Африка жазушыларының тұңғыш конференциясында Камерун жазушысы Бенжамен Матиптің: “Мен қазақтар жайлы бұрын еш нәрсе естіп – білген емес едім”, - деді ол[46,5]. Жуырда ағылшын тілінде Мұхтар Әуезовтің керемет кітабын оқыдым. Мен тамаша адам – қазақ халқының ақыны Абаймен таныстым, оның сүйген қыздары: Тоғжанмен, Әйгеріммен, оның абзал достарымен таныстым. Мен оларды жаксы көрдім, бейне ұзақ жылдар бірге тұрып, қайғы – қуанышын бірге бөліскен адамдай жаксы көрдім. Солармен бірге тіпті Сіздің дарқан даланың тұнық ауасымен тыныстаған секілдімін. Шынында да, қазақ дегеніңіз ғаламат сұлу халық екен ғой!

Көркем шығарма адамға өмірді, міне осылай танытады; таныта тұра, адамды тәрбиелейді. Бұл арадан келіп әдебиеттің қоғам өміріндегі тағы бір тамаша маңызы шығады.

Алдымен, әмбеге аян, қондырма мәңгілік емес, базиспен бірге жоғалып кетеді. Ал әдебиет ылғи олай бола бермейді. Айталық, арғы ғасырдағы феодалдық базис жоғалды, бірақ сол тұста Пушкин, Абай шығармалары әлі

өмір сүріп келеді және өмір сүре бермек.

Әдебиеттегі шығарманы меңгерту барысында оқушыларды шығармашылыққа итермелеу үшін проблемалы сауалдарды шешуге тура келеді, олар:

- қандай оқиға болғанын айту – сол шығарманың тақырыбы мен идеясын сөз ету;

- оқиғаның қалайша болғанын айту – шығармадағы тип пен характер жайын сөз ету;

- оқиға қалай баяндалғанын айту – шығарманың тілі мен суреткердің стилін сөз ету;

- яки оқиға кімдердің басында болғанын айту – шығармадағы тип пен характер жайын сөз ету;

- болған оқиғаға автордың көзқарасын айту – суреткердің дүниетанымы мен көркемдік әдіс мәселесін сөз ету.

Міне, осылардың бәрін тек әдебиет теориясын жете меңгерген оқушы, сол арқылы өз заманының талабы дәрежесінде өзінің талғамын калыптастырған оқушы ғана істей алады.

Қазақтың бай ауыз әдебиетін өз алдына қоялық. Әлі зерттелу үстіндегі, халқымыздың жазу – сызуымыздың басы болып танылып жүрген көне ескерткіштерге, ежелгі әдеби нұсқаларға көз салып, көңіл бөлсек, бұлардың эстетикалық құны мен ғылымдық мәнін бағалау үшін тек қана әлгі айтқанымыздай тарихтың тұрғы, яки көне мұраға нағыз тарихи көзқарас керек. Орхон – Енисей ескерткіші жөнінен мағлұмат беру, білім беру салаларында бұйрық бойынша оқытуға бір сағаттан берілген.

Орхон ескерткіші туралы мәліметтер жөнінде мына мәселелерге көңіл бөлген жөн:

1. Орхон ескерткіштің Селенга, Орхон өзеннің бойынан табылғаны. Тасқа қашалып жазылған жазудың ғылымда руналық жазулар деп аталуы. Ескерткіштің атакты, беделді адамдарға, батыр көсемдерге қойылған құлпытастарға жазылуы. Мысалы: Тоныкөк (ақышы), Күлтегін (әскербасы).

2. Ескерткіштегі жазудың әрі жоқтау, әрі мадақтау, әрі кейінгі ұрпаққа

үлгі - өсиет мәнінде жазылғаны. Мақал афористік сөздер, шешендік оралымдардың онда жиі кезігуі.

3. Ескерткіштерде Түрік қанатының, батырлар, бектер өмірімен қоса халық тірлігі, әдет дәстүрлердің айқын көрінуі.

4. Авторлары Иоллығтегін мен Тоныкөк деген болжамдар.

5. Ескерткіштің табылуы, оқылуы жайында қысқаша мәлімет.

Сонымен қатар оқушыларға жазылу тарихы, жанры, ұйқас түрлері, тілі, поэтикалық көркемдігі, ескерткіштің қазақ батырлар жырына, үндестігіне көңіл бөлу.

Орхон жазулардағы жырлармен таныса отырып оқушылар бұдан он – он бес ғасыр бұрын біздің ұланғайыр ұлы даламызды мекендеген түркі қағанатының тұсындағы баба буынның – бағзы тайпалардың келер ұрпаққа мұра болсын дегендей тасқа қашап қалдырған таңба жазбаларының куәсі болады.

Бүгінгі биік талғаммен өлшесек, бұл жырлардың эстетикалық құны, әрине, онша мықты емес. Ал тарихтық тұрғыдан тексеріп, таным тарапынан мәнін, ғылымдық маңызын бағалап, қазақтың халық ретінде қалыптаса бастаған тұсындағы әдеби, мәдени мүлкінің ажарын аңғарып, енді XIX ғасырдағы әйгілі Махамбет ердің өлеңіндегі әсем өрнекке дейін ұстарғанын көреміз, қазақ өлеңінің ғасырлар бойы қандай жолмен сатылап дамығанын топшылаймыз.

Бұлар тек әдебиеттің тарихы арқылы ғана оқушыларды өз бетінше ізденуге, шығармашылыққа баулимыз. Сонымен қатар оқушылардың шығармашылық өсуіне тікелей ұстаз тарапынан қолғабыс қажет. Оқушы – сыншы. Ол әдеби құбылысты жалпы мемлекеттік мүддеде пайымдайтын қоғамдық ой – пікірдің озғын өкілі деуге болады.

Рухани байлық, ең алдымен, әр халықтың ұлттық әдет-салты, дүниетанымы, шыққан түп тамырында жататыны белгілі. Сол ұлттық байлықты бүкіл адамзаттың өз ұрпағын тәрбиелеудегі, білім берудегі озық ұстанымдарымен байланыстыра отырып, әр баланың қабілетін ашу, талантын ашу, шығармашылық ізденіске баулу, өзіне-өзінің сенімін нығайту – бүгінгі басты міндет.

Білім беру ісінде әлі де шешімін таппай келе жатқан мынадай мәселелер бар:

- білім концепциясы, стандартты бағдарламаларды жаңарту, мақсаттарды анықтау, толықтыру, оның барлығын жеке тұлғаға, оны дамытуға бейімдеу, жетілдіру;

- біздегі білім беру, оқыту, пәндік жүйе арқылы жүзеге асып келеді. Әр пән шығармашылық тұлға қалыптастырудың мақсаттарын туындап отыруға тиіс. Сол ізденістерді жүйелеу, саралай отырып, ортақ бір тұжырымдама жасау керек.

- баға қайдан шығады, бала білімі, іскерлік дағдысы, талабы, дарынын қалай бағалау керек?

- ұлттық менталистерімізді қалыптастыру, ең алдымен мектептен басталатыны түсінікті. Білім мазмұнын байыту, жетілдіру, оны жүзеге асыру технологиясын іздену де қазіргі мақсаттың бірі. Білім мазмұны технология арқылы жүзеге асады. Ал “технология” дегеніміз не?

Технология туралы өз пайымдауымызға келсек, ол ең алдымен, диагностиканы басшылыққа алған, жеке тұлғаға қарай бағытталған мақсатты, сапалы оқу әрекетін ұйымдастыру. Жеке тұлға алдымен өз әрекеті арқылы ғана дамиды. Сондай-ақ бағдарламада көрсетілген сағат сандары да бұлжымайтын, өзгеруге келмейтін нәрсе емес. Сағат саны шартты түрде, бағыт үшін ұсынылып отыр. Әдебиетіміздің інжу-маржандарын білу – ұрпағымыздың басты міндеті болмақ. Әдебиет – акын-жазушылар, олардың ғажайып туындыларының асыл қазынасы.

Қорыта келе айтарымыз, әдебиетті ғылыми тұрғыда, өз мәні, мақсаты тұрғысынан оқыту, “асыл сөз”, “үлгілі сөзді” табу, одан үлгі алу тұрғысында оқыту, өнердің бір саласы ретінде бар мүмкіндігімізді пайдаланып оқытудың кезегі баяғыда-ақ келген. Педагогикалық технологиялардан іздену (түсініктен қолдану, одан анализ – синтез – бағаға дейін оқушыны жетелеу), әр шәкіртті шығармашылық тұлға биігіне жеткізу мақсатында шығармашылық еңбекпен оқыту – бүгінгі ұстаз алдында тұрған абыройлы міндет.

1.3. Қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың жолдары

Қазақ әдебиеті пәні бойынша бағдарламада берілген әдеби мәтіндерді орыс сыныбындағы оқушыға қазақ тілінде меңгертудің әдіс – тәсілдерін ұйымдастыру мұғалімнің шеберлігі мен іс – тәжірибелеріне байланысты іске асырылады.

Оқытудың белсенді әдістері, дәстүрлі емес сабақтар шығармашылықты қалыптастырады, дамытады. Себебі, оқушылардың шығармашылық таным әрекеті – дербес ізденіс және әрбір балаға жаңа оқушы әрекетіндегі шығармашылықтың негізгі критерилері: толық немесе жартылай дербестік; мақсатқа жету жолдарын іздеу және іріктеп алу; мақсатқа жету үрдісі кезінде жаңа нәтиже тудыру, қиялдау, болжамдар құру, логикалық ойлау, білім қорының молдығы. Қалай десек те шығармашылықтың барлық түрлеріне ортақ бір желідей тартылған ұйтқысы, ол – еңбек, ой еңбегі.

Шығармашылық қабілеттерді қалай дамытуға болады?

Кез келген ойлау қабылдаудан басталады да әрекетпен аяқталады. Ойлау әрекетінің негізгі бөлімі – шешім қабылдау. Оқытудың теориясы мен практикасында дербестік таным белсенділігінің үш деңгейі бар: репродуктивтік, демеу – ізденушілік және зерттеушілік. Репродуктивтік деңгейде таным әрекеті дайын білім мен үлгі арқылы жүзеге асырылады. Түсіндірмелі – иллюстративтік оқыту әдістерінде білім алу осы тұрғыда – ақпаратты қабылдау жағдайында болады.

Демеу – ізденушілік немесе эвристикалық әдіс – оқушы дайын үлгі бойынша емес, ұстаздың бағыттаушы сұрақтарының көмегімен іздену жұмысын жүргізеді. Осы кезде шығармашылық ойлау қалыптасады. Зерттеушілік нағыз шығармашылық сипат та жүретін әдіс. Оның шығармашылық тұрғыда болуы балаларды білімді игеру әрекет түрлерімен жүзеге асырылып, оны әрқилы жағдайларда қолдана білуінде. Ғалымдардың пікірінше, шығармашылық шешім әдістерді өзгертеді, дәстүрлерді – сирек өзгертеді, негізгі принциптерді – одан да сирек өзгертеді, адамның өмірге көзқарасын – аса сирек өзгертеді.

Осы тұрғыда түйіндейтін болсақ, бала шығармашылығын қалыптастыру – оның кәсіби әлем бейнесін қалыптастырып, даралығын жетілдіреді.

Оқу – шығармашылық іс - әрекетке сәйкес оқушының жекелік сапасының жүйеленуін және шығармашылық қабілеттерінің төмендегідей қатарын В.И.Андреев ұсынды[47,65]:

- жеке адамның мотивациялы – шығармашылық бағыттылығы және белсенділігі;
- интеллектуалды – эвристикалық;
- жеке адамның өзін - өзі басқаруы;
- коммуникативтік.

Ертегі, саяхат, сайыс, ойын сабақтары негізінен (сыртқы – қызығы көптігінен) төменгі сыныптарда өткізіліп, оқушылардың өзіндік ізденіс, оқу барынша құлшынысып, жаңа бірдеңе тудыру тұрғысындағы танымдық әрекеттерін дамытады. Осы кезеңдегі оқушылар шығармашылығы шешу, демеу, бағыттау көмегімен жүзеге асырылып, көбіне репродуктивтік сипаты басым болады. Бұл шығармашылықтың I және II деңгейлері.

Жарыс, аукцион, модульді сабақтар бұрын игерілген білім қорын басқа жана білім игеруге, пайдалануға баулитын сабақтар шығармашылықтың III деңгейін көрсетеді. Осы шығармашылық темпераментпен байланысты. Осы кезең әрі қарай өздері дамыта алу қабілеттерін көрсетіп, шығармашылықтың IV деңгейін береді.

Викториналық, пресс – конференция, симпозиум, дөңгелек стол сабақтары жеткіншектердің ойлау, қиялдау қабілеттерінің дамып, пікірлердің өзгеріп туындауын, өзін - өзі басқару ақыл – ой қабілеті мен интеллекттің оралымдылығын дамытып көзқарастарына әсер ететін болғандықтан шығармашылықтың V деңгейін көрсетеді.

Адамның шығармашылығы оның өзінің және биосфераның денсаулығымен байланысты деген ғалымдардың пікірлері бар. Жеке тұлғаның шығармашылық әлеуеті оның денсаулығы мен қоршаған орта жағдайына тікелей байланысты. Бұл статиктердің адам денсаулығының, өлімнің (аз жасаудың) табиғаттағы деградациямен байланысты деген көрсеткіштерімен

дәлелденді. Олай болса, денсаулық төмендеген жағдайда адамның шығармашылығы да төмендейді. Әр түрлі дене және психикалық кемшіліктері бар адамдар саны көбейетін болса, мемлекетіміз өркениетті дамуда әлем көшіне ілесе алмай қалуы мүмкін. Себебі еліміз алдыңғы қатарлы мемлекеттер деңгейінде тек қаны дені сау, шығармашылығы жоғары адамдар көптеп болса ғана көрінеді. Өйткені дені сау ұрпақ – шығармашыл, ал шығармашыл адам – интелекті жоғары қоғамымыздың қайраткері.

Салауатты өмір сүру дегенді көпшілік қауым дұрыс түсінбейді. Шын мәнінде салауаттылықтың мәні, ауқымы аса кең ұғым. Салауаттылық өмір салты болуға тиіс. Оны өмірдің негізіне айналдыру адамның жанын, рухын жан – жақты ұдайы тәрбиелеу мен жетілдіру арқылы жүзеге асады.

Қазіргідей өтпелі кезеңнің нарықтың бәсекелік уақытында адамдардың ой санасында, мінез қылықтарында өзгерістер болып жатқаны белгілі. Өмірдегі осы өзгерістерді, жаңа құбылыстарды қабылдау, оны байыптау әркімнен жаңаша ұғымды, ерекше ойды, талапты қажет етеді. Кездесіп жатқан жағымсыз қылықтар қоғамымызға ізін қалдыруда.

Оқушының танымдық белсенділігін өз кезегінде қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиялдау үрдістері мен зейіннің тұрақты күйін қажет олардың өз бетінше танымдық ықылас – ынтасын шығармашылық қабілетін дамытатындай етіп ұйымдастырады.

Шәкірттің қабылдауы, негізінен мұғалімнің сабақты жүйелі түрде жүргізуіне байланысты. Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыру дұрыс әрі нақты әрекеттер негізінде іске асады. Баланың өзіндік сезімдік танымы (қалауы, ынтасы, құштарлығы) негізінде қабылданған білім, дағды, ептілік әлдеқайда нәтижелі әрі жемісті болады.

Танымдық белсенділіктің үш дәрежесі бар:

Бірінші дәрежесі. – жаңғыртушы белсенділік шәкірттің материалды жадылап, қайта жаңғыртуға, оны үлгі бойынша қолдануға, меңгеруге ұмтылысымен сипатталады. Белсенділіктің 1-дәрежесінде тән көрсеткіш оқушының бойында білім тереңдетуге деген ұмтылыстың болмауы.

Екінші дәрежесі – түсіндіруші белсенділік оқушының оқығанын зерделеуге, оны өзіне белгілі ұғымдармен байланыстыруға, білімін жаңа жағдайларда пайдалану жолдарын меңгеруге ұмтылысынан көрінеді. Екінші дәрежеге тән көрсеткіш оқушының бастаған істі аяғына дейін жеткізуге ұмтылуынан, қиындыққа тап болғанда жеңудің жолын қарастыруынан байқалатын үлкен дербестігі.

Үшінші дәрежесі – белсенділіктің шығармашылық дәрежесі, оқушының тапсырманы (мәселені) шешудің тың жолдарын іздестіруге деген ұмтылысымен сипатталады. Бұл дәреженің ерекшелігі – мақсатқа жетудегі табандылық, танымдық ынтаның негіздері мен әр алуандығы.

Дербестік әрекетке өздігінен икемделудің сапалық көрінісімен; мотивті және белсенді қылықтың оқушыға тән арнаулы нысандары мен тәсілдерін синтездеумен, өмір шындығының белгілі бір жақтарына оқушының тұрлаулы, мінез қылықта тиянақталған қатынасымен сипатталатын жүйелі білім алу ретінде қарастырылады.

Көптеген ғалымдар оқыту әдістерін мазмұнына, қолданылуы мен іс - әрекет түрлеріне, мақсатына, мәніне қарай түрліше топтайды. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудағы әдістер тобын төмендегідей топтаймыз:

Біріншіден, ақпараттың берілуі мен қабылдау сипаты бойынша дәстүрлі әдістер жүйесі (Е.Я.Голанд, И.Т.Огородников, С.П.Петровский). Әдіс (әңгіме, әңгімелесу, дәріс т.б.); көрнекілік (демонстрация көрсету т.б.); практикалық (сарамандық жұмыс, шығарма т.б.).

Екіншіден, оқушы мен мұғалімнің өзара әрекеті бойынша Лернер – Скаткин топтаған әдістер жүйесі: баяндау иллюстративті әдіс, репродуктивті әдіс, проблемалық баяндау әдісі, ішінара іздену немесе эвристикалық әдіс, зерттеушілік әдіс.

Үшіншіден, мұғалім іс - әрекеті компоненті бойынша Ю.К.Бабанскийдің әдістер жүйесі. Олар төмендегідей:

а) оқу – танымдық, іс - әрекетті ұйымдастыру және жүзеге асыру (сөздік, көрнекілік, практикалық, репродуктивті және проблемалық индуктивті - өзіндік жұмыс).

б) оқу – танымдық әрекеттегі мотивация және реттеу әдісі (қызығушылықты қалыптастыру әдісі; танымдықойындар, өмірдегі жағдайларды талдау т.б; оқытуда жауапкершілік пен міндетті қалыптастыру;

в) бақылау және өзіндік бақылау әдістері (ауызша және жазбаша бақылау, лабораториялық және практикалық жұмыс т.б).

Оқушыларды белсендіруде мұғалім оқушылардың қабілеттері мен қызығушылығын, сыныпта жақсы ахуал орнату, тиімді әдістер арқылы шығармашылық сабақтар ұйымдастыру, өзіндік жұмыс істеуге мүмкіндік беру т.б. қажет. Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, белсенділік адамның өз бетінше әрекет етуге дайын болуға ұмтылысынан, шығармашылық қабілеттерінің қалыптасуына итермелеуге, алға қойылған мақсаттарға жету үшін оңтайлы жолдарды таңдай білуден көрініс табатын жеке тұлғаның сипаты ретінде айқындалады.

Жаңа технология, дәстүрлі емес әдіс – тәсілдердің маңызы жоғары бірақ, қазіргі кезеңде орта мектептерде бүгінгі күні әлі де болса өз мәнін жоймаған, оқу үрдісінде пайдаланып жүрген, қазіргі қалыптасқан оқыту жағдайында жеке оқыту (репетитор, тьюторлық алу), ұжымдық сабақтар (шығармашылық сабақтар, семинарлар, конференция, олимпиада, экскурсия, іскерлік ойын т.б.), жеке ұжымдық жұмыстар арқылы (шығармашылық ай пәндік және ғылыми апталықтар, жобалар т.б.), оқушылардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру барысында оқушылардың сабаққа деген белсенділіктерін қалыптастыруға болады.

Оқушылардың сабақта белсенділігін қалыптастыруға бағытталған сабақтар түрлерін төртке бөліп қарастыруды ұсынамыз :

- танымдық;
- коммуникативтік;
- шығармашылық;
- әдіснамалық.

Сабак үстінде белсенділіктері қалыптасуы үшін оқушылардың міндеттерін көрсетпек :

- өзіндік пікірлерін дәлелдеу;
- пікірталастар мен талқылауларға қатысуы;
- өзінің жолдасына, мұғалімдерге сұрақ қоюы;
- жолдасының жауабына пікір айту;
- сыныптасының жауабы мен жазбаша жұмысын бағалау;
- өз бетімен күрделі тапсырмалар таңдау;
- танымдық тапсырманың шешімдерін табуда бірнеше нұсқасын көрсету;
- өзіндік бағалауға жағдай туғызу, өзінің танымдық және практикалық әрекетін талдау;
- тапсырмаларды шешуде бұрыннан білетін әдіс- тәсілдерді қолдану арқылы орындау.

Жаңа материалды түсіндіруде ақпарат беруші қызметінде ғана қалмай, мұғалім оқушының танымдық белсендігін қалыптастырудағы әрекеттерінің негізгі міндеттеріне тоқталсақ:

- білімді шығармашылықпен меңгеру дағдыларын қалыптастыру;
- білімді шығармашылықпен қолдануға дағдыландыру және оқу проблемаларын шешуде шеберліктерін арттыру;
- оқу тапсырмаларын орындау үрдісінде оқу операцияларын қолдануға (талдау-синтез, салыстыру, жинақтап қорыту, үйрету).
- оқытудың ғылымилығын арттыру;
- ғылыми дүниетанымды қалыптастыру т.б.

Шығармашылық сабақтарды өткізу оқушының танымдық белсендігін арттырудың құралы, сапалы білім берудің шарты, оқу үрдісін ұйымдастыру факторы, оқытудың жекелік бағдары болып табылады.

Қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың сөйлеу біліктілігін дамытуда ойлау үрдісі арқылы шығармашылыққа баулу. Ойды жеткізудің тілдік бірлігі – сөйлем. Ойға байланысты сөз таңдаудың, оларды байланыстырудың, сөйлем құраудың да психологиялық негізі бар. Адамның ойлау қызметінің танымдық нәтижелері пайым (суждение) түрінде өрнектеледі. Пайым деп заттарға немесе

құбылыстарға сәйкес ұйғарым деп айтады. Ұйғарым – мақұлдау (растау) немесе теріске шығаратын ой.

Пайымды сөйлем арқылы бөлшектегенде, мынадай бөліктерден тұратындығын анықтауға болады:

- пайым не туралы айтылатынын білдіретін логикалық бастауыш немесе ойдың субъектісі;

-субъект туралы не айтылып тұрғанын көрсететін логикалық немесе ойдың предикаты;

-логикалық байланыс – логикалық предикат.

Демек, әрбір пайым сөйлем арқылы тіркеледі. Сондықтан оқушының шығармашылығын қалыптастыру, ол- пайымдау мен пікір білдіретін сөйлеммен өрнектеуге жаттықтырылады.

Баланың сөйлеу икемділіктері мен дағдыларын қалыптастырумен жетілдіріру күрделі ой амалдары мен тілдік құрылымдарға байланысты. Ал ойлаудың күрделі формаларының бірі-ой қорытындылары. Ой қорытындысы дегеніміз – бірнеше пікірлерден жана пікір тудыру тәсілі.

Мәселен, оқушылар шығарма жазу жұмыстарына белгілі бір шешімге келіп, пікір жасайды. Бұл әрекеттің арқасында түрлі пікірлерді салыстыра отырып, жеке я жалпы логикалық қорытындыға келеді. Немесе бұл пікірдің ақиқаттығын дәлелдеу үшін кісі түрлі ой амалының әдісін қолданады, оның бірі – индуктивтік ойлау қорытындысы, екіншісі – дедуктивтік ой қорытындысы.

Қорыта келгенде, логикалық ойлау қабілеттеріне баулу сөйлеудің нәтижелі болуына әкеледі. Бала сөзді меңгере отырып, пайымдауға, пікір айтуға, қорытындылар жасауға үйренеді.Баланың ойы логикалық құрылымға емес, есте сақтауға негізделеді. Сондықтан оқушы тілін дамыту үшін есте сақтаған білім мен таным нәтижелерін өзінің өмір тәжірибесінде, сөйлеуде шығармашылық қабілетімен қолдана білу болып табылады.

Қазақ әдебиеті сабақтарында іздендіру әдістерінің мынадай топтары бар: акпаратты, эвристикалық, зерттеу. Бірінші топтың негізгі қызметіне әрекет қабілеті, дайын білімді меңгеру мен беру әдістері жатады. Мұғалім оқушыларға

дайын акпаратты хабарлайды немесе олар өздері оны басқа акпараттын нүктелерден меңгереді, содан кейін оны елеулі өзгерістерсіз еске түсіреді.

Оқушыларды өз бетінше іздену әрекетіне бағыттайтын әдіс – эвристикалық (іздеу) әдісі деп аталады. Эвристикалық топқа кіретіндер: проблемалы мазмұндау, логикалық тапсырмалы мазмұндама, эвристикалық әңгіме, оқушылардың танымдық міндеттерін шешу.

Оқыту әдістерінің ең үлкен тобы- логикалық әдістер. Бұл акпаратты ойша өңдеу тәсілі. Оған жататындар: талдау, бөлімдер мен негізгілерді айыру, салыстыру, жинақтау, қорыту, айқындау, дәлелдеу, анықтау және бағалау, сонымен бірге ғылыми танымның индукциялық және дедукциялық тәсілдері.

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін лексикалық минимум және сөздік жұмысы арқылы қалыптастыру. Екі бағытта жүргізіледі : 1) сөздің сандық жағынан жаңа ұғымдарды қалыптастыруы, 2)сөздердің сапалық жағынан қолданылуы, игеру мәні бойынша.

Сандық жағынан сөз қорларын байыта, шығармашылыққа жетелеуде (сөз мағынасын игерту, термин, кәсіп сөз, омоним, антонимдік қатарлар т.б.) жүргізіледі. Екіншісі, оқушының тіл стильдеріне тән сөздер мен ұғымдарды меңгеру мақсатымен сөздік қорын байыту үшін стильге байланысты лексикалық терминдер, вариантты сөздер, синоним, ауыспалы мағына, бейнелегіш сөздер ұсынылады.

Жиілік минимум сөздер арқылы оқушының шығармашылық қабілетін қалыптастырудың төмендегідей өзіндік тиімді жолдары мен әдіс – тәсілдері бар:

Бірінші, мәтіннен сөздерді топтастырып беруде сөз тіркесі және сөйлем ішінде мағыналық байланыс жолын аңғартумен байланысты мағынаны игерту көзделеді. Мысалы, “есік” сөзі ашу, жабу етістігімен байланысты болғанымен, ұшу, кету, келу сияқты қозғалысты білдіретін сөздермен байланыспайды. Демек, өзара бір атау топтарға бөлінетін сөздермен көңіл аудару арқылы түсіндіру лексикалық мағынаны аша түсетін тәсіл.

Екінші, мәтіндегі сөздердің мағыналарын игертуде түсіндіру әдісі қолданылады, көрнекілік әдісі арқылы зат пен құбылыстың суретін, макетін,

катырылған тұлыбын көрсетіп түсіндіру тәсілі. Берілген сөз мағынасын синонимдер арқылы анықтап түсіндіру тәсілі. Мысалы: Бұл сөздегі “москал” сөзінің мағынасын кәрі, қарт, егде, кенсе, т.б. синонимдер арқылы ұғымын игертеді.

Үшінші, пәнаралық байланыс ретінде қазақ тілінің морфологиялық құрамын талдап – түсіндіру тәсілі. Түбірлес сөздер, бір сөзден тарағанын түсіндіре отырып, жаңа сөздердің мағынасы ашылады, ұғымдары белгіленеді. Жаңа сөз мағынасын логикалық анықтама беру арқылы түсіндіру. Мысалы, шаңырақ-уықтар бекітетін киіз үйдің дөңгелек шеңберлі төбесі т.б. Сөздіктермен, әсіресе түсіндірме, фразеологиялық т.б. сөздіктермен жұмыс жүргізу.

Төртінші, материалды игерту әдісімен бір түрі – сөз байлығының пайда болу, жасалу, қалыптасу тарихын халық өмірімен салыстыра отырып, мағынасын ашу. Мәселен, архаизм сөздерді неологизм сөздермен салыстыра отырып, тілімізде жаңа сөздер пайда болып, жасалып жатса, архаизм сөздердің ескіріп, күнделікті қолданудан шығып қалатындығы туралы ой қорытындысына келеді.

Мәтіндегі сөздерді мағына, мәніне байланысты қолдана білу икемділіктерін қалыптастыру жұмысы мына бағытта қарастырылады:

- сөз мағынасы мәніне байланысты қолдану уағдыларын қалыптастыру;
- сөздерді стильдік мақсатта қолдануға дағдылану әрекеті.

Сөздің мағынасы төмендегі жаттығулар арқылы қалыптастырылады:

- мәтіндегі сөйлемдердегі белгілі бір сөздерінің қандай мағынада қолданылғандығын ажыраттыру;

- белгілі бір сөздің әр түрлі мағынасын салыстыру: “бауыр” сөзінің ұғым мен мағынасын салыстыру;

- метафораны теңеу немесе эпитет сөздермен салыстыра түсіндіру тиімді. Мысалы, “Табиғат – бізге ана” деген сөйлемдегі “ана” сөзі метафора ретінде қолданылып тұр. Бұл сөзді сөйлемде “Табиғат бізге ана сияқты” деп қолдансақ, онда ол теңеу болады т.б.

Әдебиет теориясы мектепте дербес пән ретінде оқылмайды, бағдарламалық материалдарды өтумен байланысты үйретінеді. Әдеби - теориялық мағлұматтарды әр сала бойынша әр сыныпқа мәнерлеп бөлсек, төмендегі жүйемен жүргізіледі:

- ауыз әдебиет пен жазба әдебиет, шығармалар мен ақын, жазушы туралы;
- шығарманың көркемдік элементтері туралы;
- шығарманың сюжеті мен композициялық құрылыс туралы;
- шығарманың тіл көркемдігі мен сөйлем, стиль ерекшеліктері туралы;
- әдебиеттен текстер мен жанрлар туралы.

Әдебиет теориясынан 7 – 8 сыныптарда мәлімет беруде көзделетін мақсат пен кезекте туратын міндет - әдеби – теориялық мәселелер жайында негізгі ұғымдарын, нәтижесінде оларға әдебиет тану ғылымының негіздерінен білім беру арқылы шығармашылыққа, ізденіске баулу.

Оқушы шығармашылығын арттыру орыс тілі басым аймақта қазақ әдебиетін оқытудың жеке ішкі мүмкіншіліктерін де ескеру қажет. Сол себепті де белгілі бір талапқа сай бағдарламаға өзгеріс енгізу қажет.

Сондай өзгерістердің біріне, тіл ұстарту жұмысына оқушылардың шығармашылық жұмысы да жатады. Сабақ үстінде мұғалім аз айтумен көп нәтижеге жетуі тиіс. Оқушы тапсырманы өзі орындауы керек. Оқушының ойланып, нақты нәтижеге жету жағына көңіл бөлуін қадағалау – мұғалімнің басты міндеті. Оқушы қиялына көз жетпейді. Кезінде жазушыларымыз айтқандай: «Қазақтың жусанына дейін ән салады» - деп, сол рас-ты. Өйткені, оқушы шығармашылығы соны дәлелдейді. Белсенді ізденістің қажеттілігі – жас ұрпақтың оқудың шығармашылығының әрекетіне қосылуының, білімнен сусындап нәр алуына белсенді ақыл – ой еңбегіне жетелеудің алғы шарты.

Әдебиет – ой, ойлау, ойлану сабағы. Басқа пәнге қарағанда, бұнда сезім, эмоция, әсер, шабытттану, қиялдау, армандау, еліктеу ерекше байқалады. Әдебиет – адамдардың жан дүниесін жаулап, оны өз еркіне жетелеп алатын қасиетті дүние.

Ғалым әдіскер Е.Ерокина: “Казахский народ имеет свою многовековую культуру, он творец богатой устной поэзии и литературы... Поэтому нельзя считать нормальным существовавшее до сих пор положение, при котором учащиеся нашей республики, окончивающие русские средние школы, не получали должного представления об истории казахской литературы” – деп казак әдебиеті пәніне байланысты орыс мектебін бітірген оқушылардың казактың ғасырлар бойғы мәдениетінен, әдебиеттен, ауыз әдебиетінен ештеңе білмей кетуі дұрыс еместігін атап көрсетті[48,4].

Демек, оқушыға жеке тұлға ретінде назар аударып, оның ішкі әлеміне барлау жасап, рухани мүмкіндігінің қайнар көзін зерттей отырып жұмыс жасаудың әр түрлі жолдарын қарастыру бүгінгі өмір талабы.

Мектептегі әдебиет пәнінің оқытылуы казак және орыс әдебиетін оқыту әдістемесінде қай кезеңде болмасын жан-жақты, жүйелі түрде қарастырылып келеді. М.А.Рыбникова, В.В.Голубков, Н.М.Соколов, В.А.Николский, З.Я.Рез, Н.И.Кудряшев, В.Г.Маранцман, М.В.Черкезова т.б. сондай-ақ, А.Көшімбаев, Ә.Қоңыратбаев, С.Қирабаев, Т.Ақшөлақов, Ә.Дайырова, Т.Жұмажанова, С.Тілешова, Г.Құрманбаева, Б.Сманов, С.Мақырұлы, А.Тамаев, Б.Әрінова т.б. ғалым педагогтардың еңбектерінде казак әдебиетін оқыту мәселесі әр қырынан алынып зерттеліп келеді[49,4]. Ғалымдармен қатар, әдіскер-ұстаздар Қ.Бітібаева, Қ.Айтқалиев, С.Дүйсебаевтар казак әдебиетін оқыту әдістемесі ғылымының мәселелеріне көп еңбек сіңіріп, қазіргі заманғы ғылым жетістіктеріне сүйеніп, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізіп, оның оқу-әдістемелік кешенін жасауға өз үлестерін қосуда.

Қазак әдебиетінің орыс мектептерінде оқыту мәселелері Н.С.Смирнова, М.С.Сильченко, Ш.К.Сәтпаева, Х.Әдібаев, Н.М.Орешникова, К.Әбілқасымова, З.И.Боранбаева, К.Сариева, Ж.Н.Нұрманова т.б. зерттеулерінде жан-жақты алынып көрсетілді[49,4]. Бірақ бұл зерттеу еңбектерінде казак әдебиетін түпнұсқадан казак тілінде оқыту мәселесі, оның жолдары арнайы қарастырылған жоқ.

Тіл туралы Заң ұлттық сананың өсуіне, тіліміздің қолдану аясының кеңеюіне әсер етіп, мемлекеттік тілді басқа ұлтқа оқыту мәселесіне көңіл қойып, оны өрістетуге жол ашты.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2001 жылғы 30 мамырдағы №404 бұйрығына сай, қазақ әдебиеті пәні бесінші сыныптан бастап тұңғыш рет мемлекеттік тілде оқытылып, Қазақстанды мекен еткен ұлт өкілдерінің қазақ халқының мәдениетін, әдебиетін, өнерін, тілін т.б. танып білуге деген сұраныстарына орай, қазақ әдебиеті пәнін оқыту жаңа бағытта жүргізіле бастады. Мұның өзі халықтың ауыз әдебиетін, қазақтың ақын-жазушыларының шығармаларын түпнұсқадан төл тілінде оқудың танымдық, тәлім-тәрбиелік мәнін айқындайды, қазақы тілдік ортаның кеңеюіне өзіндік үлес қосады және орыс мектептерінде ұлттық рухани қазынаны, имандылықты, парасатты салт-дәстүрді бойына жинақтаған халық ауыз әдебиеті үлгілерін, қазақ әдебиеті шығармаларын қазақ тілінде таныстыру арқылы қазақ елінің мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрін құметтеуге баулитын білімдік – тәрбиелік мәнімен ерекшелене түседі. Бесінші сынып оқушыларының бағдарламаға сәйкес халық ауыз әдебиетінің үлгілерімен танысуы, ары қарай бағдарлама бойынша өтілетін Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Б.Момышұлы, М.Мақатаев, Т.Айбергенов т.б. туындыларының кейбір түрлерін толық түсініп қабылдауына негіз болады [49,4].

Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінде орыс сыныптарында қазақ әдебиетін қазақ тілінде оқыту мәселесі осы уақытқа дейін арнайы ғылыми-зерттеу нысаны болып қарастырылған емес. Сондықтан қазақ әдебиетін қазақ тілінде оқытуды жетілдіру, оның сапасын арттыру жақсы әдіскер мұғалімге, сапасы оқулық пен оқу құралдарының болуына байланысты. Демек, орыс сыныптарындағы оқушылардың психологиялық жас ерекшелігін, қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, әдебиетіміздің үздік туындыларын түпнұсқада меңгертудің ұтымды жолдарын айқындап, әдістемелік жүйесін жасаудың аса қажеттігі туындайды. Бұл біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігін дәлелдей түседі.

Оқушының білім алу, даму, т.б. іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу, оған басшылық ету, білімді өз белсенділіктерімен алуларына түрткі жасау – технологияның басты белгілері болып табылады. Осыған орай Қ.Бітібаеваның “Жаңа білімді меңгерту” технологиясын ұсынбақпыз. Технология алты кезеңнен тұрады:

I кезең

Білім беру, өз бетінше білім алу процесінде бірлесіп әрекет ету. Берілетін жаңа білім бойынша алдын ала тапсырма беру.

Мақсат:

-оқушыларды жеке тұлға ретінде ала отырып, олардың іс-әрекет түрлерін мақсатты қалыптастыру, дербес ізденуге баулу;

-өз бетімен көркем туындыны оқу, талдау, бағалауға жетелеу;

-логикасын, эстетикалық талғамдарын дамыту;

-шығармашылық қабілеттерін дамыту, ғылыми ізденіске жетелеу;

-болжам жасау (гипотеза), соны дәлелдейтін жол іздеу, модель құрастыру, жобасын ұсыну;

-білім алуға деген ынтасы мен іскерлігін, оқу-танымдық қажеттілігін қалыптастыруға жетелеу;

-дайын білімді қайталап айтып беру емес, оны өз белсенділіктері бойынша алуға баулу;

-оқушылардың өзіндік жұмысында мақсатты бағдарлар, айқын міндеттер қойғыза білу;

-сұрақтар әзірлеу, проблемалық сұрақтарды бөліп алу, соны талқылау. Өзіндік қорытынды жасау. Өзін-өзі бақылау, бағалау.

II кезең

Оқушылардың тапсырмалар негізіндегі жұмысын, жобаларын талқылау болжамдарын саралау.

Мақсат:

-жаңа білім бойынша өз жобалары, модельдері, болжамдарын тыңдап, талқылау(өздері талдайды, бірін-бірі тыңдайды).

-өзіндік қорытындылары, оның қаншалықты ғылыми, шындыққа жақын екенін саралау.

-білімді өз бетімен алуға деген ынтасын, шығармашылық жұмыстарға қабілетін, танымпаздық белсенділіктерін анықтау.

-білім дәрежесі, деңгейін саралау(өзіндік анализ, синтез бағалауының деңгейін).

-бір-бірімен ынтымақтастығы, пікірлерін айта білуі, қорғай білуге дағдыландыру.

Әдіс-тәсілдер: (оқушы іс-әрекетін ұйымдастыру мақсатында).

-әңгімелеу, пікірлесу, шағын әдеби айтыс;

-болжам жасау,(гипотеза) оны дәлелдеу, модель, жоба жасау.

Сабақтың түрі:

-болжау сабағы, іздендіру сабағы, диалог сабақтары, айтыс сабақтары, жоба, модель қорғау сабағы.

Оқыту түрлері: ұжымдық оқыту элементтері.

Ескерту: Тақырыпқа сай өзгеріп отырады.

III кезең

Мұғалімнің жаңа сабақты түсіндіруі. Жаңа білімді игеру, игерту.

Максат:

оқушылардың танымдық- түрлендіруші іс-әрекеттерін,эвристикалық және шығармашылық ізденістерге жетелеу.

-оқушылардың әр түрлі дайындық деңгейі; әр түрлі ынтасы, қабілеті білімді қабылдай білу дәрежесін саралай отырып,(I-II кезеңде байқаған) берілетін білімнің құрылымдық элементін, нң басты мәселелерін бөліп ала білу.

Білім мазмұнына ерекше назар аудару:

-білім мазмұнында оларды зерттеу, іздену, табу, дәлелдеуге, яғни танымдық-шығармашылыққа жетелейтін элементтердің болуын қамтамасыз ету;

-берілетін білімнің ғылыми сенімділігі мен ой тастайтын, өзіндік болжам жасайтын түйінділерін оқушылардың өз болжаулары, тапқандарымен байланыстыру(алдын ала берілген).Оқушы біліміне сүйену жаңа білімде оны тірек ету, олардың өзіндік пікірін, бағаларын ескеру.

-оқушылардың өз анализі, синтезі,бағалауын жаңа сабақта жетілдіру,байыту, ғылымиландыру,яғни алғашқы түсінігін байыту;

-жаңа білімді меңгеруге дайындау, ондағы өзіндік үлесін арттыру;бұрынғы дағды-іскерлігін жаңа білімге пайдалану іскерлігін ұйымдастыру.

Әдіс-тәсілдерді,оқытудың түрлері, оқу формалары:

-проблемалы баяндау, проблемалық жағдай тудыру;

-ұжымдық оқыту элементтері;

-даралап, саралап оқыту;

-миға шабуыл, жоба, модель құрастыру;

-болжам оны дәлелдеу, зерттеу әдісін пайдаланып,оқушылардың танымдық белсендігін, өзін-өзі танытатын жұмыстарды ұйымдастыру;

-үй тапсырмасында стандарт деңгейдегі тапсырмалар мен шығармашылыққа жетелейтін тапсырмалар беру(бірнеше тапсырма оқушы өзі тандап алатындай).

Тапсырмалардың дамытушылық дәрежесін көтеру.Оқушылардың білім деңгейін ескеру.

IV кезең

Қосымша материалдар,ғылыми еңбектермен жұмыс.

Мақсат:

-білім мазмұнын қосымша материалдар, ғылыми еңбектер, басқа да бүгінгі таңдағы жаңалықтармен байыта отырып,оқушылардың толыққанды білім-білік дағдыларын дамыту;

-оқушылардың әр түрлі іс-әрекеттерін ұйымдастыра отырып, оларды жан-жақты жинақталған білім көздерімен қаруландыру,(интеграция) іргелі білімдерге бағалау;

-оқушылардың өзіндік пайымдауларын мұғлім түсінігімен толықтыра отырып, енді оны ғылымиландыру, іргелі терең білімге бағдарлау;

-білім берудің міндетті деңгейі аумағында дүниетанымдық,ой-өрістері мен іскерлік дағдыларын жетілдіретін, жеке тұлғаны дамытуға әсер ететін қосалқы материалдардан білім беру;

-оқушылардың білім,білік, дағдыларына қойылатын талаптарды тереңдету, яғни анализ, синтез, саралау,бағалау сияқты іс-әрекеттерін(өнімді іс-әрекет);

-ұлттық, аймақтық, жергілікті, пәнаралық байланыстар арқылы берілетін білім мазмұнын іргелендіре түсу, өмірмен байланысты арттыру.

Әдіс-тәсілдер, оқыту түрлері, оқу формалары:

-практикалық жұмыстар(салыстыру,үндестік іздеу,мәтінмен жұмыс);

-әр түрлі ғылыми ізденіске, зерттеу іс-әрекетіне негізделген түрлі деңгейдегі тапсырмалар орындалу, оқушылардың сана –сезімін дамыту;

-ғылыми жұмыстар бойынша болжам,модель,жоба жасау,оны қорғау. Өз беттерінше зерттеу жүргізу, талдау жасау;

-ғылыми бағыттағы шығармашылық тапсырмаларға(рецензия, реферат,т.с.с) жазуға баулу;

-модель,қорғау,дебат,симпозиум,семинар,конференциялық,т.б.сабақтар өткізу(тақырыптарға сай).

Ү кезең

Оқулықпен жұмыс.

Мақсат:

-оқулықтың білім көзі, әрі өз бетімен білім алудың дидактикалық үлгісі екендігін ескеріп, онымен жұмыс арқылы оқушылардың ынтасы, танымдық іс-әрекетін дамыту;

-олардың түйсіну, түсіну,бекіту, практикада қолдану іс-әрекеттерін дамыту;

-I ,II,III,IV кезеңдерде алған білімдерін оқулық арқылы байыта түсуге саралау, зерделеуге баулу. Алған білімді оқулықтағы біліммен тиянақтау;

Ең негізгі мәселелерді бөліп ала білуге,(негізгі, қосымша) тезистер жасауға,т.б. әр түрлі шығармашылық жұмыстарды орындауға дағдыландыру, жетілдіру;

-оқулық туралы(ондағы білімнің берілу жайы) пікір айту, талдау жұмыстарына баулу,”Оқулыққа қояр талабым”,”Оқулық маған не береді”тақырыптарына әңгіме сұхбаттар, пікір таластырып, сауалнамалар өткізе отырып,оқушыларды сарабалдыққа,аналитикалық ойлауға, қабілеттерін зерделеуге жетелеу.

Оқулық жобасы, моделіне конкурс жариялап, олардың қабілеті, іскерлігі, біліктілігі кәсіптік қызығушылығына әсер ету. Бұл кезеңнің әдіс-тәсілдері:

- негізгі мәселелерді бөліп алу;
- сұрақтар әзірлеу, сұрақтардың ең бастыларын сұрыптау;
- оқулықтағы сұрақ-тапсырмалардың өзіне ұнағанын орындау;
- өз беттерімен сұрақ-тапсырмалар әзірлеу;
- I-IV кезеңдер бойынша алған ұғымдарын оқулық материалдарына қосып баяндау, білімді байыту(өз беттерімен).

ҮІ кезең

Жинақтау,қорытындылау, коррекция.

Мақсат:

жаңа білімді меңгертудің бес кезеңі бойынша алған мәліметтерін саралау, бір-бірінің біліміне талдау жасау.

- оқушыларды қорытынды, жинақтау, талдау тәсілдеріне баулу;
- күрделі мәселелерді бірігіп талқылау;
- көмек ұйымдастыру;
- алдыға мақсат қоя білуге, өздерін-өздері оқытуға, өздерін бір “жаңалық” ашуға, өздерін-өздеріне танытуға баулу.

Осы бес кезеңде алған білімдерін бүкіл ұжым болып мына үлгіде жіктеу,білім деңгейлерін саралау, алған білімдерін өздеріне жүйелету(“Нені меңгердім”, “Неге үйрендім”) сауалнамасын жүргізу.

Қай заманда да мектеп қоғамның әлеуметтік, экономикалық және мәдени салаларындағы өзгерістерге икемделіп отырған. Әр кезеңге сай оқыту

теориялары, оқыту процесін ұйымдастыру мәселелері де өзгеріп, жаңа сұраныстарға жауап берердей бейімделген.

Дәл қазір адамның ақыл-ой, шығармашылық мүмкіндіктеріне қойылатын талаптар артуда. Мұндай күрделі міндеттерді шешудегі орта мектептің алар орны ерекше. Оқушылардың білім берудің барлық кейінгі сатыларында нәтижелі дамуын анықтайтын негіз бастауышта қаланатындығы баршаға белгілі.

Республикамызда соңғы жылдары оқыту процесін ізгілендіру, оның практикалық бағыттылығын күшейту мақсатында біраз шаралар жасалды. Оларды “инновациялық процесс”, немесе педагогикалық жаңалықтарды енгізу деп жүрміз.

Мәселеге тереңдемей тұрып, алдымен “инноватика” ұғымының мәні, латынның in-novus деген сөзінен шыққан, “жаңарту, өзгерту” мағынасын беретіндігіне тоқталған дұрыс. Педагогикада жаңа әдістер, тәсілдер, құралдар, бағдарламаларды пайдалануды білдіреді. Яғни оқыту мен тәрбиелеуге өзгерістер енгізу, олардың сапасын арттыру болып табылады.

Қорыта келгенде, шығармашылық дегеніміздің өзі ізденімпаздылықтан туады. Бұл жерде ұлы дана Абайдың сөзі еріксіз ойыңа оралады: Өзіңе сен, өзіңді сүйреп шығар”. “Шығармашылық-ағыл-тегіл ақыдың көрінісі” десек, ақыл, қайрат, жүрек туралы Абайға, оның “Он жетінші кара сөзіне” жүгінеміз. Яғни, шығармашылық жүрекке қызмет етуі керек. Бұл жүректің таза болуы төңірегіндегі әңгіме. Жүрек біткен таза, пәк болуы адами құндылық негізі.

Әдебиет сабағы рухани байлық, адами құндылықтарды қалыптастыруға қызмет етеді.

I БӨЛІМ БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫ

Қоғамның жаңаруы мен өзгерістерді тәуелсіз Қазақстан елінің өзге елдермен саяси қарым-қатынасын кеңейтіп, оқу ағарту мен білім жүйесіне айтарлықтай ықпалын тигізді. Мемлекеттік тіл бірнеше деңгейде әдістемелердің нәтижесінде адамдардың өзара қарым-қатынасын қамтамасыз етіп келеді.

Егеменді елдің мемлекеттік тілін оқытуға байланысты жаңа, ғылыми зерттеулер мен әдістемелік көзқарастар үнемі қажет. Мектептерде қазақ әдебиетінің қатысымдық тұрғыдан менгерту — қазіргі заманның көкейтесті мәселесі.

Қазақстан Республикасының Тіл туралы тұжырымдамасында айтылғандай «Мемлекеттік тілдің беделін, оны білу әрбір азаматтың өмірлік қажетіне айналатындай, қазақстандық патриотизмнің құрамды бөлігі болатындай деңгейге көтеру қажет» [50,216].

Білімді игерудегі мектептің негізгі міндеті — оқушылардың машықтануын, шығармашылық қабілеттерін, ізденістерін қалыптастыру.

Мектеп дербес ойлап әрекет жасай алатын жас ұрпақты баулуы тиіс. Оқушылардың абстракциясын, өзіндік ойлау мүмкіндіктерін арттыру жолдарын іздестіру, қарастыру қажет. Ұлттық және жалпы адамзаттың құндылықтар ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамдарды қалыптастырып, дамыту, білім беру мен оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруды көздейді.

Шығармашылықтың гүлденуі мен тұлғаның өсуі — қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі демекпіз.

II БӨЛІМ. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ПЕДАГОГИКА - ТӘЖРИБЕЛІК ЖҰМЫС

2.1. Оқушылардың шығармашылық қабілеттінің диагностикасы

Бүгінгі қоғам талабына сай егемен елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, Республиканың қазіргі кезеңдегі мемлекеттік білім беру саясатының жүзеге асырылуы білім беру мен оқытудың барлық әдістемелік жүйесін қайта қарауды талап етеді. Сол ниетте болашақ ұрпаққа жүйелі білім беру ісінде қазақ педагогикасы мектебінің алдына жаңа міндеттер қойылып отыр.

Мемлекеттік мәртебеге ие болған ұлттық мәдениетке, ана тілге деген қоғамдық сұранысқа орай қазақ әдебиеті пәнін оқытуда жаңа бағытта жүргізіле бастады. Өйткені әдебиет пәні білім беру жүйесіндегі басты пәндердің бірі болып саналғандықтан, оның алдына қоятын мақсаты да пәнге қойылатын талаптар деңгейіне сай болуы қажет.

Бұл ретте халқымыздың данагөй ұлдарының бірі, ағартушы-ғалым А.Байтұрсыновтың “Қазақ” газетінде (1914 ж), “Мектепке керектері ” деген мақаласында... “Ең әуелі мектепке керекі – білімді, педагогика, әдістемеден хабардар оқыта білетін мұғалім”[51,58].

Екінші – оқу ісіне керек құралдардың қолайлы, ыәм сыйлы болуы. Құралсыз іс істемейді, ыәм құралдар қандай болса, істеген істе сондай болмақшы.

Үшінші – мектепке керекі белгіленген бағдарламашы. Әр іс көңілдегідей болып шығуы үшін оның үлгісі я мезгілді өлшеуі болып керек. Үлгісіз я өлшеусіз істелген іс-ол я артық, я кем шықпақшы, - деп оқытудың дидактикалық принциптерін ғылыми тұрғыда нақтылы белгілеп бергеніндей, жас ұрпақты оқыту, тәрбиелеу, оларды өмірге білімді, жан-жақты жетілген азамат етіп әзірлеу оп-оңай жұмыс емес. Қиын да қызық, қыр-сыры мол ұстаздық жұмыс терең білім, озық тәжірибені, ізденгіштік пен табанды талапкерлікті талап етеді.

Әдебиет пәнінің негізгі көркем шығармаларда халқымыздың елдік, ерлік дәстүрлері, тарихи жүріп өткен жолдары, тұрмыс-салты, өзіндік ділі, тілі, психологиясы негізінде жинақталған, табиғатты кескінделген, адамгершілік ұғым-түсінігі көрініс табады.

Сондықтан да заманға келбеті мен болмыс жайын жеткізетін, ұлттық сананы тәрбиелейтін, адаммен қоғам жайындағы түсінігі мен тәжірибесін үйрететін әдебиет пәнінің негізі көркем шығармалар десек, дәстүрлі бағдарламалар негізінде бүгінгі күн тұрғысынан талапқа сай келмейтін (кеңестік кезең идеологиясына сай) шығармаларды өзгеріссіз оқыта беру, бүгін де ертең де біртектес көрнекі құралдарды пайдалану сабақты бір сарынмен жүргізу оқушыларды жалықтырып, естігендерін тез ұмыттырады. Егер тақырыпқа ынғайлы көрнекі құралдарды да, түсіндіру әдістері алмастырып, жанартып отырса, жаттығулар мен тапсырмаларды түрлендіріп, әр түрлі ситуация тудырылса, әсіресе оқушылардың шаршайтын кезеңдерінде әр түрлі педагогикалық әдіс-амалдарды алмастырып отырса, сөз жоқ олардың білімді саналы түрде игеру ынтасы артады, оқудың білімдік сапасы нығаяды.

Түптеп келгенде, оқыту жұмысын бүгінгі күннің талабына сай жүйелі түрде іске асыруға пән бағдарламаларының тигізер көмегі өлшеусіз.

Қазақстанда мекен ететін басқа ұлт өкілдерінің қазақ халқының мәдениетін, өнерін, тілін, т.б. танып-білуге деген сұраныстарына орай базистік оқу жоспарында өзге ұлт мектептеріне арналған “Қазақ әдебиеті” пәніне арнайы сағат бөлініп, тұңғыш рет мемлекеттік тілде оқытыла бастады.

Халық ауыз әдебиетін, қазақтың ақын-жазушыларының шығармаларын төл тілінде оқудың танымдық, тәлім-тәрбиелік мәні және қазақ тілдік ортаның кеңеюіндегі маңызы зор.

Өзге тілді мектептерде “қазақ әдебиеті” пәнін оқытудағы мақсат-оқушыларды әдебиетіміздегі үздік туындыларымен қазақ тілінде таныстыру арқылы қазақ әдебиеті туралы ұғымдарын қалыптастырып, көркем мәтіндерді оқыту барысында қазақ тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу тілін дамыту, сөйтіп олардың қазақ әдебиеті шығармаларын өз бетінше оқып, түсіне алуын қамтамасыз ететін тілдік негіз қалыптастыру.

Осы максатты іске асыруда “Қазақ әдебиеті” пәнін оқыту төмендегідей міндеттерді шешуді көздейді:

- қазақ әдебиетінің үздік шығармаларының үлгілерімен таныстыру;
- қазақ әдебиетінің ақын-жазушылары туралы мағлұмат беру;
- қазақ әдебиеті арқылы оқушылардың адамгершілік-рухани дүниесін байыту;
- қазақ әдебиетіне деген оқырмандық қызығушылығын қалыптастыру;
- қазақ әдебиеті арқылы қазақ халқының мәдениеті, тарихы, әдебиеті, салт-санасына құрмет және түсініктік сезімдеріне баулу.

Білім беру сапасының бағасы мемлекеттік стандартта жинақталған эталондардың , бағалар жүйесіне , өлшеуіштердің болуын қалайды. Бұл бағалардың жетекші звеносы басқару циклында басты звенолардың бірі болып қаралатын мониторинг.

Білім беру сапасын өлшеу үшін дайын эталондар, өлшеу құралдарымен мониторинг жүйесі (технологиясы болуы қажет).

Мектепте сапа көрсеткіші үш аспектiлi болып келедi, олар:

- тәрбиелеу деңгейі (айқындалған тенденциялар өлшемімен, оқушының өзіне, өзгеге, ұжымға, оқу ісі және еңбекке көзқарасы және т.б) анықталады;
- даму деңгейі (ойлау операцияларына деген ғана емес, сонымен қатар өз ойын жеткізе білу); мысалы: интеллектуалды еңбек, бақылау , айқындау, атау, сұрыптау, суреттеу, сызбаға салу, талдау, құрастыру, пайымдау, қорытынды жасау және т.б;
- білім деңгейі (бағдарламалар мен стандарттар талабына сай келуі).

Талдау мен бағалауға білім беру үрдісінің барлық звенолары жатқызылады: мақсаттар- мазмұндар- құралдар- әдістер- формалар- бақылау- нәтиже.

Оқытуда нақты нәтиже мен белгіленген максаттар, стандарттар, нормалар, эталондардың ара қатынасын, байланысын- тексеріс деп атайды. Интеграция мен нақты нәтижеге қатысты бағалау процесі (баға) құрайды.

Ұпай ретінде белгіленген бағалаудың нәтижесі баға деп аталады.

Мониторингтар мен баға стандарттар мен нормалар қаншалықты айқын

берілген болса, яғни олар талаптарға жауап беретін болса, соншалықты тиімді болады.

Қазіргі дидактардың пікірі бойынша білім сапасының проблемасы жоқ, ол ұстаздардың біліктілігінде, жұмыс сапасында, сабақ сапасында проблема бар.

Мектепте сапаға бас ию жағдайды ұжымда калыптасқан дұрыс психологиялық климатпен қамтамасыз етілген өзіндік сапа философиясы болу керек. Халық даналығы: / Адам әрбір жеңісінде қайта туып отырады, әрбір жеңіліс ол кішкентай өлім, - деп тегін айтпаған.

Барлық осы күрделі білім жүйесінде сабақ ұйымдастырушы форма болып тұлғаны тәрбиелеу мен дамытудың жетекші құралы ретінде, айналасында оқу процесінің барлық басқа да түрлері айналып тұратын орталық ретінде, әрі білім сапасы, әрі оқушылардың даму деңгейі, әрі олардың тәрбиелену мен азаматтылығының бетпердесі тәуелді болатын мұғалімнің кәсіптік шеберлігінің басты көрсеткіші ретінде қызмет атқарады.

Сонымен сабақта оның жоғары сапасының көрсеткіші, критеріі не болып табылады? Біз сабақтың бес кезеңін белгілеп аламыз:

Бірінші кезең - мақсаттардың декомпозициясы, міндеттерге тірелген басты мақсат, яғни мақсаттардың иерархиясы;

Екінші кезең - , мақсаттарды оны нәтижелерін тез анықтап алуға болатындай етіп құру. Ол үшін мақсат оқушылардың іс- әрекетіне емес (формалық көрсеткіштерді) мұғалімнің іс- әрекетіне бағытталуы тиіс;

Үшінші кезең - сабақтың барлық басқа компоненттері құрылған мақсаттарға (оқыту мазмұнын , әдістері мен түрлерін, құралдарын тандап алу т.б) бағынуы тиіс;

Төртінші кезең - оқытуды ұйымдастыру, білім мен есте сақтауға қол жеткізудің әдіс- тәсілдеріне, технологияларына үйрету;

Бесінші кезең - таным үрдісінде өзін- өзі тану, өзіндік талдау мен өзін- өзі бағалауға үйрету, яғни рефлексия.

Оқу процесінің (сабақтың) жоғары сапасына жету жолдарының басты шарты ол мақсаттарды диагностикалау, мониторинг технологиясының

дайындығы.

Сонымен қатар білім беру сапасының мінездемесі төмендегідей эталондар, яғни бағалау критерийлерін жасаумен орайластырылады:

- оқыту нәтижесі мемлекеттік стандарттарға (бағдарламаларға) сәйкес аныкталады;
- оқыту процесінің (сабақтың) сапасы- сабақтың мақсаты бағытымен;
- мұғалімнің кәсіптік дайындығының сапасы- мақсат қоя білуіне, мақсатты жүзеге асыра білуіне.

Оқу үрдісін қайта жаңғырту идеясы педагогикалық технологияның негізгі тірегі болып табылады. Ол идея мынадай мазмұндық бірліктерден құралады:

- оқытудың жалпы мақсаты;
- жалпы мақсаттың нақтыландырылуы;
- оқушылардың білім деңгейін алдын- ала (диагностикалық) бағалау;
- оқу әрекеттерінің жиынтығы;
- нәтижені бағалау.

Өзге тілді мектептердегі / қазақ әдебиеті / оқулықтары пән бағдарламаларына сәйкес сыныптар аралығындағы сабақтастық пен жүйелілікті сақтай отырып құрылған 5 сыныпта тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, ертегілер, аңыз- әңгімелер туралы ауыз әдебиетінен алғашқы ұғым берілсе, 6 сыныпта осы жанрлар күрделеніп әдеби ертегілер , атап айтқанда Ө. Тәжібаевтың / Толағай / ертегісі берілген. Ал мақал- мәтелдер, жұмбақтар, аңыз әңгімелер тақырыптық жағынан жетілдіріп ұсынылған. 6 сыныпта қазақ халқының дәуір әдебиетінен алғашқы түсінік сегізінші ғасырда Сырдария өзенінің бойында өмір сүрген түркі халқының атақты акыны, күйші Қорқыт туралы деректі аңызбен берілген. 7-сыныпта берілетін әдеби білім мазмұны батырлар жыры, шешендік сөздер, жыраулар поэзиясын құраса, ал 8-сынып оқулығында осы тақырыптық жүйені сатылай жалғастырып ауыз әдебиетінің көрнекті жанры лиро-эпостық жырлардан басталып отыр.

Біздің зерттеу тәжірибеміздің бағдарламасы үш кезенді қамтиды:

1.Констатациялық эксперименті.

2.Қалыптастыру эксперименті.

3.Бақылау кезеңі.

Шығарма мәтіндерінің ішкі мазмұнын меңгеру дәрежесін байқау үшін жүргізілген жұмыстар үш кезеңнен тұрды:

- оқушылардың әдеби мәтінді қазақ тілінде меңгеруге дейінгі білім деңгейін анықтау;

- қазақ әдебиетін қазақ тілінде оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдаланып оқыту;

- әдеби мәтінді қазақ тілінде оқытудан кейінгі оқушының білім деңгейін бақылау қорытындысы.

Әрбір сабақ мұғалімнің шығармашылық жұмысы болып есептеледі. Сабақты түрлендіріп жетілдіру, жан-жақты терең білім беру ұстазға жүктеледі. Осы істерді жүзеге асыру үшін қатысымдық тұлғаларды сызбалар арқылы анықтауда жүргізілген жұмыс жүйелі болса нәтижелі болмақ. Мектепте оқушыларға қатысымдық тұлғаларды оқытуда кескін көрнекіліктерінің өте тиімді екені байқалды. Өйткені қатысымдық тұлғаның өзегі-сөз. Ойды жеткізу үлгісі-сөйлем. Осы екі тұлғаның бірлігінен тұратын қатысымдық тұлғалардың ең күрделі түрі мәтін.

Қазақ әдебиеті сабағында сызба, кесте арқылы ауызша сөйлеуінің жетілгендігі, шығармашылық деңгейінің қандай деңгейде екендігін анықтаудағы жұмысымыз бірнеше кезеңнен тұрды.

Бұл кезеңде өтілетін тақырыпқа байланысты қатысымдық тұлғаларға түсініктеме беріле отырып, сызбалардың тармақтары, ондағы бейнеленген тікше дөңгелектер әр түрлі пішіндегі сызықшалар нені бейнелейтіндігі түсіндіріледі.

Кіріспе кезеңде сызбаның пішіні мен мазмұнын, мән мағынасын түсінген оқушы берілген тапсырмалар бойынша тірек сызықшалар арқылы жұмысты орындауға кіріседі.

Іске асыру кезеңі, сызбаны пайдаланып, өтілетін тақырыпты, тілдік материалды меңгеруді көздейді.

Ой қорыту кезеңі, негізінен, сызба арқылы тақырыпты меңгеріп,сөз, сөйлем, мәтіндерді бір жүйеге келтіреді.Мұнда тірек сызбалар шығармашылық деңгейге көтеріліп, ойының тұжырымдалғаны байқалады.

Бекіту кезеңі тірек сызба нәтижесінде бағдарламадағы оқытылатын материал оқушының білімінің қалыптасып, өмірде пайдасын тигізуге негізделеді.

Жұмыс барысында қолданылатын тірек сызбаларды мынадай түрге бөлуге болады:

- 1.Сөзге қатысты сызбалар;
2. Сөйлемге қатысты сызбалар;
3. Мәтінге қатысты сызбалар.

Сөзге қатысты сызбалар қатысымдық тұлғаның басты белгілерін көрсетеді:

- сызба сөздің лексикалық мағынасын нақтылайды;
- сызба сөздің ауыспалы, көп мағыналық табиғаты аңғарылады;
- сөздің сөйлемдегі орны белгіленеді.

Мәселен, “киіз үй” сөзінің тірек сызбасы арқылы жаңа сөздер мен сөз тіркестері анықталып; сөзден сөйлем,сөйлемнен шағын мәтін туындайды. “Киіз үй” мәтініне тірек сызба.Бұл тапсырманы білімді жан-жақты тексеру кезеңінде қолдандық.

Кезеңнің міндеті:

оқушы білімін терең, жан-жақты тексеру. Киіз үй- қазақтың ежелден келе жатқан баспанасы. Киіз үй бұйымдары негізінен жүннен ағаштан жасалады. Жүннен түндік, үзік, туырлық. Ағаштан- кереге, уық,шаңырақ,есік, бақан,т.б. Киіз үй көшіп- қонуға ыңғайлы болғандықтан оны қазақтар көп пайдаланған.

Көрсетілген тірек сызба арқылы төмендегідей мәтін құрастырылады.

Киіз үй

Киіз үй- ата —бабамыздың ежелден келе жатқан баспанасы.Киіз көшпелі ел тұрмысына өте қолайлы. Оны тез құрып,жинап алуға ыңғайлы.Кереге,есік, уық, шаңырақтарды біріктіріп баумен байлайды.Оны түндік, туырлық, үзікпен жабады. Текеметті сырмақты оюлап тігеді.Текеметті көбіне төсеніш ретінде

қолданады. Түрлі өрнек салынған сырмақтар үйге ерекше сән береді. Оны киіз үй жылы болу үшін керегеге іледі.

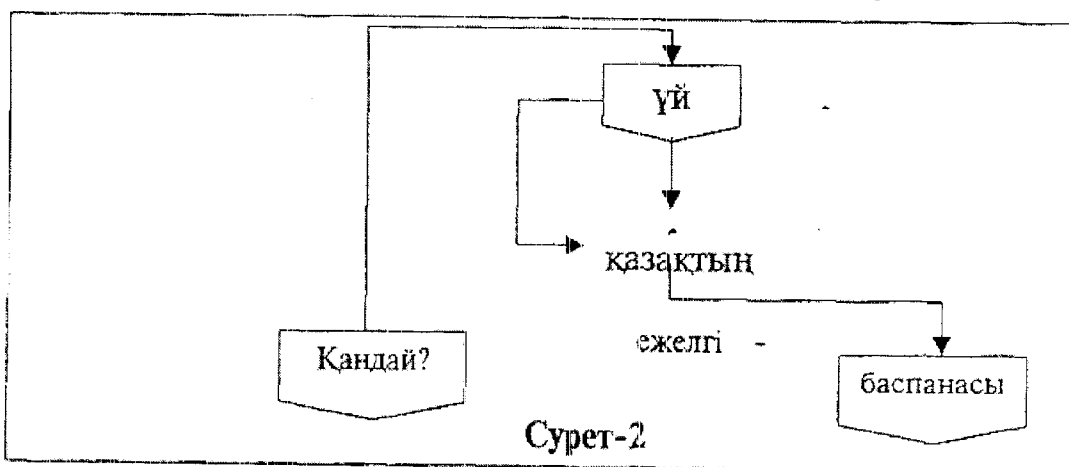
“Киіз үй” мәтініне тірек сызба

Киіз үй — қазақтың ежелден келе жатқан баспанасы. Киіз үй бұйымдары негізінен жүннен және ағаштан жасалады. Жүннен — түндік, үзік, туырлық. Ағаштан — кереге, уық, шаңырақ, есік, бақан, т.б. Киіз үй көшіп-қонуға ыңғайлы болғандықтан оны қазақтар көп пайдаланған.

Жүннен жасалған бұйымдар	киіз үй түндік, үзік, туырлық	А	ежелден	киіз үй қазақтың баспанасы
Ағаштан жасалған бұйымдар	кереге, уық, шаңырақ, есік т.б.	І	ның, нін, тың, дін	жабдықтау, оюмен өрнектеу, өшекейлеу
		Б	ға, ге	жылы, мол
		Т	ты, ті, ны	көшу, сөн
		Ж	та, те, да	тұрмыс
		Ш	тан, ден	қайың
		К	мен, бен, пен	жел, суық
				қорғау, суықтан сақтау

Сурет - 1

«Киіз үй қазақтың ежелгі баспанасы» - деген сөйлемге тірек сызба

Сурет-2

Әңгімеге арқау болатын негізгі сөз-киіз. Өйткені үйдің ең керекті құралы осы заттан жасалынады. Жаттығуда берілген сөзге қосарымыз кереге, шаңырақ

сөздері. Кереге, уық, шаңырақсыз киіз үй болмайтыны белгілі. Осы үш затты біріктіріп тұратын желбау сөзі бар, олай болса осы сөздерді қолдану барысында ұлтымыздың ежелгі баспанасы киіз үй туралы шағын әңгіме құруға болады. Жаттығуда киіз үй бөлшектерінің атаулары берілген: кереге, уық, шаңырақ, есік, киіз.

Киізден үзік, сырмақ, түндік, текемет, туырлық жасалады. Сыныптағы жалғастырушы топ бұл сөздердің аттарын білгегімен киіз үйдің қандай бөлшегіне қажеттігін білмеуі мүмкін. Сызбадағы қажетті сөздер сөйлем құруға, киіз үй туралы әңгімелеп беруге көмектеседі.

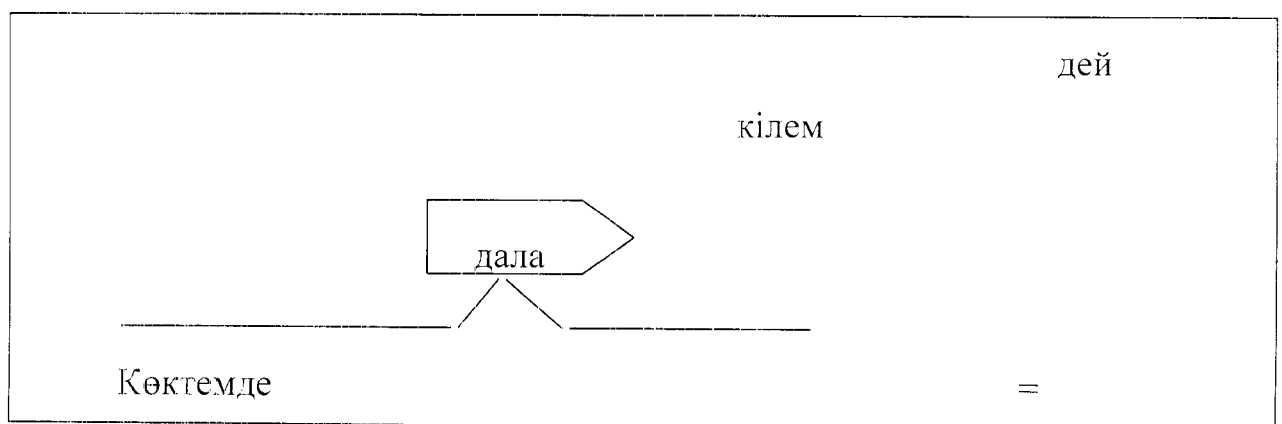
Жаттығуды орындамас бұрын оқушылармен киіз үй туралы не білетіндерін сұрап, жаттығуды толықтырып, шығармашылық ізденістерге дағдыландырып отырса, ойлау қабілеті артады.

Сөзге қатысты тірек сызбалар сөз мағыналарының түрленуін жете меңгеруге үйретеді. Сөздің коммуникативтік қызметін айқындайды. Оқушы сызбаны қолдану арқылы сөздің тілдік қатынасты іс жүзіне асырушы басты тұлға екенін біледі.

Сөйлемге қатысты сызбалардың негізгі көрсеткіштері мыналар:

- пікірлесу, әңгімелесу;
- сұраққа жауап бере білу;
- ойын жинақтап, тиянақты етіп айту

Диалогты сөйлеуді дамытуға сатылы сызбалар тиімді. Диалогты сөйлеуге байланысты сызбалардан (оқылым, жазылым, айтылым, тілдесім) жақсы меңгергендігі көрінеді. Тапсырма 1. Тірек сызбаға сәйкес сөйлемді аяқтаңыз.

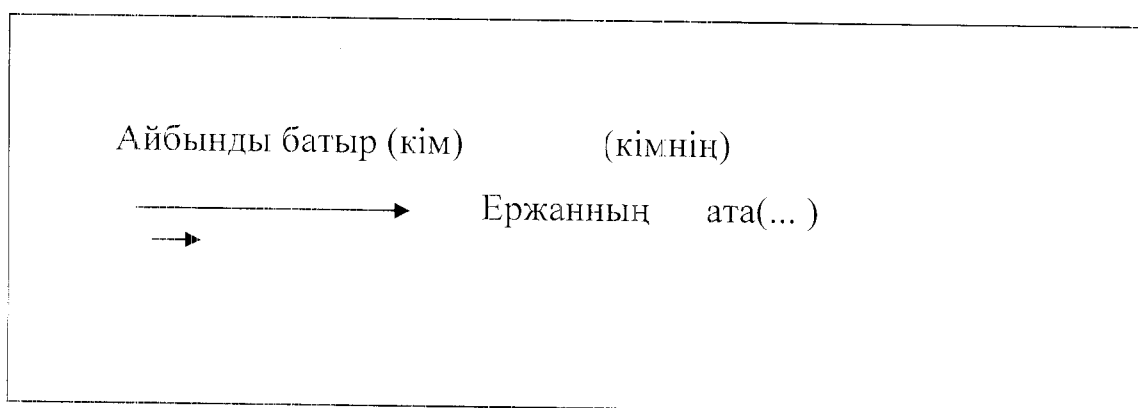
Кезеңнің міндеті: оқушы танымдылығын ұйымдастыру “Көктемде дала кілемдей құлпырады”- деген сөйлемге арналған тірек сызбаны сабақта оқушылардың жаңа материалды игерудегі дайындық кезеңінде қолдандық.

Тапсырма 2. Сызбаға карап сөйлемді жаңа сөздермен толықтырыңыз. Бұл жаттығуды оқушылар сабақтың үй тапсырмасын тексеру кезеңінде орындалады.

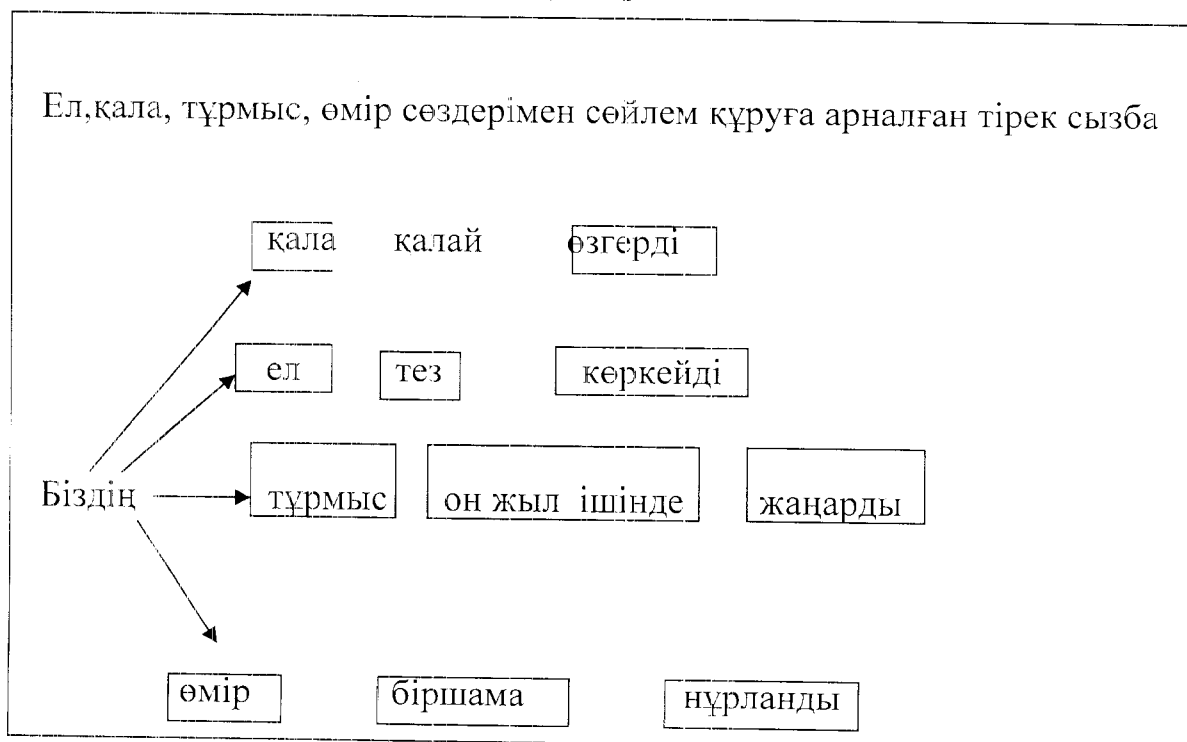
Кезеңнің міндеті:

Оқушылардың дұрыс, тиянақты орындауына көңіл бөлу.

Бауыржан Момышұлы- Ержанның атасы сөйлеміне тірек сызба

Тапсырма 3. Сызба бойынша сұрақтарға жауап қайтарыңыз. Ел, қала, тұрмыс, өмір сөздерімен сөйлем құрауға арналған сызба.

Кезеңнің міндеті: сабақтың жаңа материалды ұғынуын тексеру.

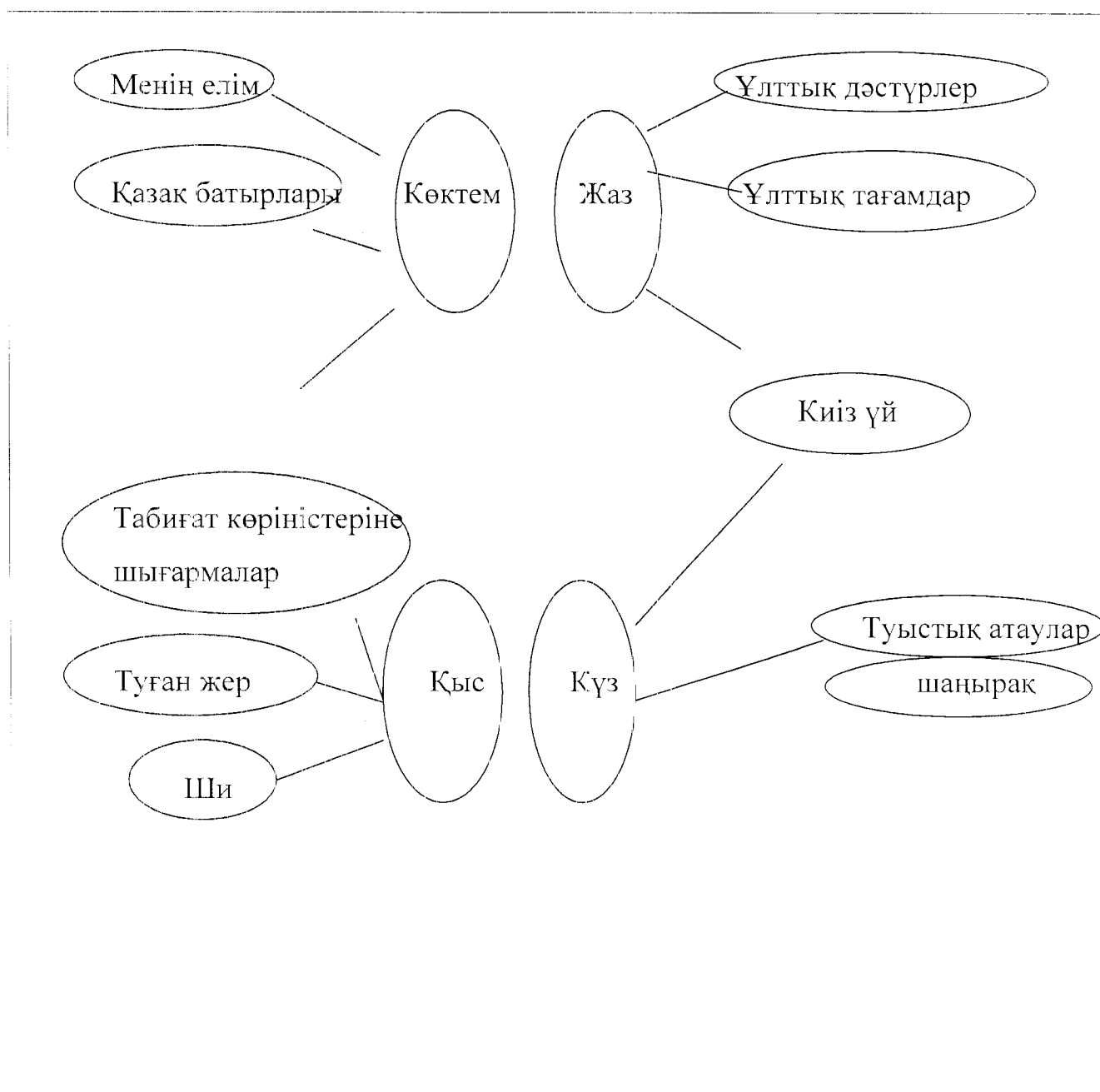
Жаттығу барысында кездескен кемшіліктерді жоюға көмектеседі.

Сондай-ақ “Жайнасын жарық дүние” деген тақырыпқа тірек сызбаны оқушылар жаңа материалды меңгеру кезеңінде орындады.

Кезеңнің мақсаты:

оқушылардың шығармашылық қабілеті қалыптасады. Жаңа материалды түсіндіруде іс-әрекеттері жеделдеттіреді.

“Жайнасын жарық дүние”

№7-схема

Түрлі формадағы түзу сызықтардан тұратын сызбалар материалды меңгеруге жеңілдік туғызатын, шығармашылық қабілетінің қалай қалыптасқандығын айқындауға көмектесетін көрнекіліктер болып табылады.

Орыс әдіскерлері А. Н. Щукин, А. Д. Ботвинников және оқытудың көрнекілік принципін көрсеткен Д. Әлімжанов сияқты ғалым-әдіскерлердің пікірінше көрнекі құралдар табиғи, көркем-бейнелеу, графикалық (кескіндеме) болып бөлінеді.

Тірек сызбалар оқыту тәсілдері мен оқу-тәрбие процесіндегі атқаратын қызметтеріне қарай негізгі және қосымша болып бөлінеді.

Мәтінге қатысты сызбалар қамтитын мәселесіне байланысты бірнеше түрге бөлінеді: **1. Портреттік. 2. Тақырыптық. 3. Қимыл-әрекеттік. 4. Сюжет-оқиғалық.** Жұмыста олардың әрқайсысы кезеңдер бойынша мысалдармен талданып көрсетіледі. Мәселен, **портреттік** – “Қобыланды”, “Абай”; **тақырыптық** – “Сүт тағамдары”, “Ши”; **қимыл-әрекеттік** – “Күләштің жолы”, “Күләш сапары”; **сюжеттік-оқиғалық** – “Әз Тәукенің кеңесшісі - Әйтеке би”.

Мысалы: “Абай” мәтініне арналған тірек сызба сабақтың жаңа материалды ұғынуын тексеру кезеңінде орындалды.

Кезеңнің мақсаты:

тапсырманы орындау барысында кездескен кемшіліктерді жоюға көмектесу.

Абай – заманымыздың алып тұлғасы. Ол лирик, сатирик, психолог, философ, аудармашы болан адам. Абай өз кезеңіндегі орыс қаламгерлерімен дос болған. Солардан үлгі алған. Абайдың әкесі Құнанбай да қажы болған адам. Абай - әлемдік маңызды тұлға.

«... Жүрегімнің түбіне терең бойла,

Мен бір жұмбақ адаммын оны ойла.

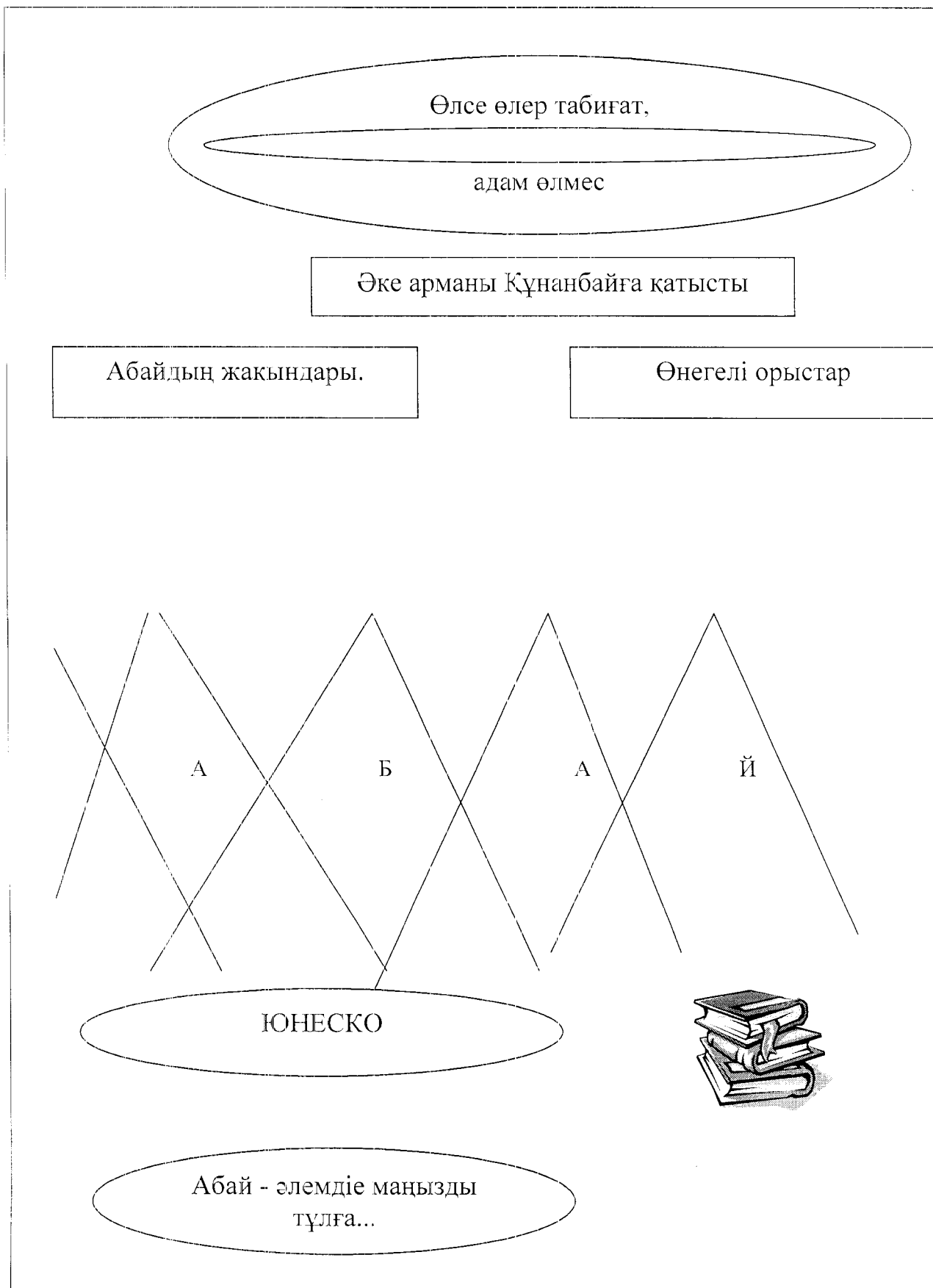
Соктықпалы, сокпақсыз жерде өстім.

Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!..»

Абай болашақ ұрпаққа сөзін осылай арнады. Даланы торлаған надандық түнегіне ол шамшырақтай сәуле төкті және таңы атып, күні шығатын жаққа

апаратын жолды өз халқына талмастан көрсетті...

Тапсырма 5 Абай мәтініне арналған тірек сызба

Келесі топ оқушыларына “Ши” мәтіні берілді.

Тапсырманы оқушылар сабақтың жаңа материалды бекіту кезеңінде орындады.

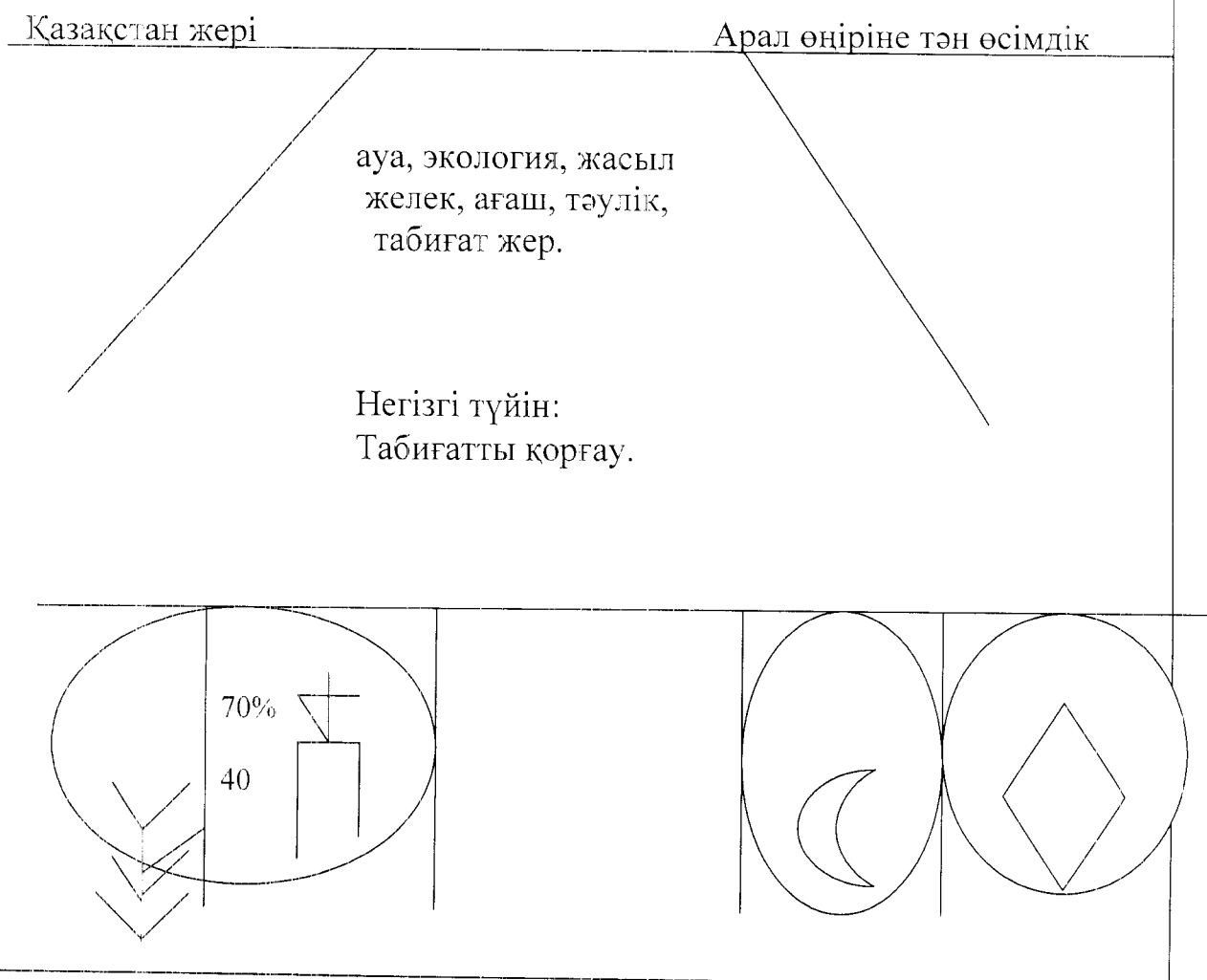
Кезеннің мақсаты:

өз ойларын баяндауға жетелейді, шығармашылыққа баулу.

Тапсырма 6.

“Ши” мәтініне арналған тірек сызба

Қазақстан жерінің асыл қазыналары көп олардың ішінде ағаштардың орны бөлек. Қырық түп көктерек күніне 20 адамға жететін оттегін бөледі. Ағаштар улы газдардың 70 пайызын бойына сіңіреді. Қазақстанда өсетін өсімдіктің бірі – ши. Ши цилиндр тәріздес өсімдік. Ол Арал өңірінде, шөл аймақта өседі. Ши мықты өсімдік. Олар бораған құмды ұстайды. Шиден үй бұйымдарын жасайды. Олар айшықты ши, шаршы ши деп аталады. Арал өңірінде шидің орны ерекше.

№9-схема

Халқымыздың дана шешендерінің қанатты сөздерінен ғибрат беруде оқушыларға **“Өз Тәукенің кеңесшісі - Әйтеке биге”** арналған тірек сызбалар арқылы сұрақ-жауап беру, сызба бойынша әрбір оқушыларға тапсырма орындатуға болады. Мысалы: Әйтеке бидің бірінші сөзін сызбадан тауып паракқа жазу, оны есіне сақтау, би айтқан сөздің мағынасын ашуға ойлануға арналған бұл негізгі сызбаларды **“Шешендік сөзге”** лайықталып сызылған қосымша сызбамен байланыстырып, түрлі жұмыс жүргізуге болады. Бұл тапсырманы оқушылар сабақтың жаңа білімді игеру кезеңінде орындады.

Кезеңнің мақсаты: Оқушылардың шығармашылық қабілеттері қалыптасады.

Тапсырма 7 **“Өз Тәукенің кеңесшісі - Әйтеке биге”**

Төле би мен Қаз дауысты Қазыбек ескі дауды шешуге Алшын еліне барады, Дау ұзаққа созылып, бір бітімге келмейді. Сонда есік жақта отырған қара жігіт:

- Асқар тау сенде бір мін бар, асуға жол бермейсің. Тасқын су сенде бір кін бар, өтерге өткел бермейсің. Уа билер, сендерде бір мін бар, басқаға сөз бермейсің, - депті. Сонда Төле би аты-жөнін сұрағанда: Әкемді сұрасаңыз – жетесіз, шешемді сұрасаңыз – некесіз. Туа салған бір баламын, Тегімді сұрап нетесіз, - деп жауап беріпті.

Өз Тәукенің кеңесшісі - ӘЙТЕКЕ БИ

Қара жігіт

1-ші сөз

2-сөз

1. Асқар тау, ...
2. Тасқын су, ...
3. Билер, ...

?

?

ескі дау

Бала жігіттің жауабы:

Әкемді сұрасаңыз - ?
Шешемді сұрасаңыз - ?

1. Асқар тау, ...
2. Тасқын су, ...
3. Билер, ...

ескі дау

Мәтін оқушылардың өз пікірін жүйелі түрде жеткізуге ұмтылдырады, ситуацияға байланысты көзқарасын тұжырымдап, жағдайды түсіне білуге тәрбиелейді.

Мәтінге қатысты сызба жұмыстардың түрлері төмендегідей болады:

- сызбада мәтіннің идеялық мазмұнын анықтау;
- мәтіндегі ой желісін абзацтарға бөлу;
- сызбада айтылуға қажетті сөз тұлғалары мен сөз тіркестерінің моделін жасау;
- сызба арқылы сұрақ-жауап, жоспар құру;
- сызбада жаңа сөз тіркестерін айрықша белгілеу;
- сызбаны қолданып, мәтіннің мазмұнын айту.

Сызба үшін -- мәтінге қатысты оқушылардың өздерінің жазба жұмыстарын қолданған орнында. Мысалы, алдыңғы тақырыптарды пысықтау үшін, үйге тапсырма берген жағдайда түрлі мазмұндағы 3-4 ықшам тақырыптарды қамтитын шағын шығармалар және түрлі тапсырмалар ұсынған ұтымды. Мысалы, тапсырмалар мынадай болуы мүмкін.

Тапсырма 1.

1. Абзацты мұқият оқыңыз.
2. Онда қанша шағын тақырып бар екенін анықтаңыз.
3. Абзац неше сөйлемнен тұратынын анықтаңыз.
4. Осы берілген тапсырмалар бойынша тірек сызба дайындап, басты тақырыпты анықтаңыз.

Тапсырма 2.

1. Әр абзацтағы тақырыпшаларды анықтаңыз.
2. Әр тақырыпша қандай сөйлемнен тұрады?
3. Әр тақырыпшадағы сөйлемнің байланысу түрін табыңыз.
4. Осы үзіндіге сызба жасап көріңіз.

Осындай жұмыс барысында, біріншіден, түсіндіру мен тексеруге кеткен уақыт кәдімгідей қысқарады; екіншіден, сызба жасай отырып, оқушылар өз еңбектерінің нәтижесін көреді; үшіншіден, логикалық ойлауы қалыптасады; төртіншіден, сабаққа қызығушылықты арттырады, ал ең бастысы -- тірек

сызбаларды қолдану мәтін талдау сапасын айтарлықтай жақсартады. Мәтін күрделенген сайын сызба түрі көрнекілене түседі. Жалпы алғанда тірек сызбаны пайдалану оқытушының өз еркінде, сондықтан жұмыс жағдайына қарай тірек сызбаларды оқытушы өзі таңдайды.

Оқушы мәтінді сызбаға кескіндеу барысында жазушы өмірі мен шығармашылық жолдарындағы ұқсас кезендерді көреді. Сызбалар ойды дамытудың логикалық желісі ретінде маңызды роль атқарады.

Зерттеу нәтижесінде оқушылардың ертегі, аңыз әңгімелерді тез меңгеріп қоймайтындығын, ал әңгімелер, мақал-мәтелдер, лирикалық өлеңдер, шығармаларды жазып, талдауда қиындық туғызатыны айқындалды.

Констациялық эксперименттен оқушылардың сыныпта және үй тапсырмасын орындау кезіндегі танымдық өзіндік жұмыстарын бақылаудан байқағанымыз, олар тапсырмалардың түрлеріне байланысты белсенділіктерінің әр түрлі деңгейін көрсетті. Мысалы, алгоритмдік үлгі бойынша орындалған тапсырма өзіндік жұмысқа орташа дәрежедегі дайындықты, шығармашылық сипаттағы тапсырмалар белсенділіктің жеткілікті дәрежесін талап етеді.

Кесте 1. Констациялық эксперименті кезіндегі оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің диагностикасы.

Деңгейлер	Бақылау тобы	Эксперимент тобы
жоғары	6%	10%
жеткілікті	6%	19%
орта	30%	22%
төмен	50%	49%

Констациялық эксперименттің нәтижесі оқушылардың мәтінге танымдық қызығушылығын төмен екендігін көрсетті. Бүгінгі қоғамның ұлттық мұраны меңгеруге байланысты қойып отырған талаптары мен оны меңгертудегі педагогикалық жүйенің жеткіліксіздігі арасындағы, оқушылардың мәтіндерді меңгеруді, ізденімпаздылыққа баулуда ұстаздардан көп еңбекті қажет ететіндігін айқындайды.

Эксперименттің констатациялық кезеңінде оқушылардың қазақ әдебиетіндегі шығармалар барысында шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың үш компоненті бойынша (эмоционалдық, интеллектуалдық, еріктік) айқындалды.

Төменде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделін ұсынбақпыз.

Кесте 2. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделі.

№ компоненттер	Өлшемдер	Көрсеткіштер
1. эмоционалдық	шығармаларды эмоционалды қабылдауы	— шығармалардан алған әсерлерін эмоционалдық сезіммен бере білуі; — шығарма бейнелердегі әсемдікке әсерлене білуі; — шығарма бейнелерін қабылдауда ойларын әсерлі сезіммен жеткізуі; — көркем шығармалардан алған әсерлерін ым-шуара, қимыл-қозғалыспен көрсетуі;
2. интеллектуалдық	шығарманы қабылдаудағы ой белсендігі	— тыңдаған шығармалар бойынша өздігінен сұрақ қоя білуі; — қосымша мәліметтер жинауы; — ізденіп оқуға талаптануы; — шығарма мазмұнын, өзінің қиялымен, ойымен, өмірмен ұштастыра еркін әңгімелеуі; — оқыған шығармаларын басқаларға (достарына, мұғалімдерге, ата-анасына) әңгімелеп бере білуі;
3. еріктік	көркем шығарманы қабылдаудағы ерікті бағыттылығы	— шығармаға ынталы назар аударуы; — шығармадағы күрделі көріністерді қабылдаудағы мінез-құлқы; — шығармалардағы күрделі көрініс, проблемаларды шешуде әр түрлі амал-жолдарды іздестіруі; — шығарманы танып-білу әрекеті; — шығарма бейнелерін үлгі тұтуы, соған ұқсап бағуы.

Жоғарыдағы құрастырылған модельдің негізінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың деңгейлері анықталды.

Жоғары деңгей: оқушылар шығармадан алған эстетикалық әсерлерін эмоциялық сезіммен қабылдайды; көркем шығарманы тыңдауда өздігімен сұрақтар қоюмен шектелмейді, сол сұрақтарға бейнелі сөзбен жауап береді; шығармадағы бейнелерді әсерлі теңеулермен, эмоционалдық ренк бере талдайды, олардағы күрделі көріністерді өзінің қиялымен, өмірмен ұштастыра отырып шешуге талпынады; шығарма бейнелеріне өнегелі іске еліктейді, соған ұқсауды армандайды.

Жеткілікті деңгей: оқушылар көркем шығармаларды әсерлене қабылдайды; шығарманы тыңдауда өздігімен сұрақтар қояды; оларға талдау бере алады; шығарма бейнелерін қызықты суреттейді; олардағы күрделі көріністерді ұстамдылықпен қабылдайды; оның шешімін әр түрлі әдістер арқылы іздестіреді, шығармадағы өнегелі бейнелерді үлгі тұтады.

Орта деңгей: ұнатқан шығармаларға ғана әсерленеді, мәтінді тыңдауда сұрақтарды мұғалімнің көмегімен қояды; мәтін мазмұнына еркін талдау беруде қиналады; мәтіндегі бейнелерге суреттеме беруде қиналыс білдіреді; мәтіндегі күрделі көріністерді қабылдаудағы мінез-құлқы құбылмалы; оның шешімін іздестіруге ішінара белсенділік көрсетеді, шығарма ұнағанымен, оған бей-жай қарайды.

Төмен деңгей: көркем шығарманы ешбір әсерсіз қабылдайды; өздігімен сұрақтар қоя білмейді; оларға талдау бере алмайды; мәтіндегі күрделі көріністердің шешімін іздестіруге талпынбайды, оларды танып – білуге әрекеттенбейді, шығарма бейнелеріне еліктелмейді.

Қорытынды: ұсынылып отырған модель мектеп оқушыларының шығармашылық қабілетін қалыптастыру деңгейін зерттеп білуге, принциптер жүйесін анықтауға және педагогикалық шарттарды (сыныпта, сыныптан тыс жұмыстарды үш компоненттің негізінде (эмоционалдық, интеллектуалдық, еріктік) оқушылардың шығармашылығын бағыттауға бағдарлау; оқушылардың ізденісін қалыптастыруға жүйелі және кешенді көзқарастың болуы; оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мақсатында

бағдарламаға толықтырулар енгізу.

Констатациялық эксперимент барысындағы талап, тілектерден келіп төмендегідей міндеттер келіп туындайды:

- оқушының ойлау қабілетін арттыру;
- туған жерінің ақын – жазушыларының шығармаларын білу;
- оқығанын, білгенін өз бетімен шығарма жұмысына пайдалана алуы;
- сауаттылыққа, кез келген ойды нақты, дәл бере білуге үйрету, оймен жұмыс істей отырып оны басқара білуге жетілдіру. Келген ой толқынын ұстап тұрып келесі ойға жол бере білуге үйрету.

Демек, тәжірибе барысында әдеби мәтіндермен жүргізілетін жұмыс түрлерінің негізгі мақсаты оқытудың тиімді жолдарын іздестіру, оқушының қабылдауына жеңілдік жасау, қабылдау жолдарын көрсету, көмектесу, анықтау жолдарын іске асыру.

2.2 Іс-тәжірибелік жұмыстың қалыптастыру эксперименті

Өткен тармақтағы міндеттерді ескере отырып қалыптастыру экспериментінде, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру мақсатында әдістеменің негізінде оқушылардың білімін тереңдету жолдарын қарастырамыз. Әдістеме кезеңдеп ендіріледі.

Қалыптастыру экспериментінің бірінші кезеңінде (2003-2004) зерттеу проблемасына сәйкес педагогикалық, әдістемелік-ғылыми еңбектер оқылып, материалдар жинақталып, мақсат айқындалып, оқушыларға қазақ әдебиетінің оқыту тәсілдерін, ойын жеткізу, тіл дамыту, шығармашылық қабілетін анықтау жұмыстары жүргізілді. Әдеби тапсырмалар сұрыпталып, шығармашылық жұмыстар, әңгіме өткізу жүргізілді.

Жұмыстың мақсаты – оқушылардың қазақ әдебиеті сабағында меңгерген білімдерін тереңдету, шығармашылық қабілетін қалыптастырып, дамыту.

Бұл мақсат мынадай міндеттер арқылы жүзеге асырылады:

1. Қазақ әдебиетіндегі шығармалар арқылы оқушылардың эмоциялық сезімдерін ояту. Шығарманы тыңдауда эмоциялық сезім оқушылардың ойын,

киялын, көңіл күйін бағыттаушылық және реттеушілік қызмет атқарады.

Оқушылардың эмоциялық сезімін қалыптастыру үшін:

- Шығарма мазмұнын оқушылармен бірге талдау;
- тиімді әдіс-тәсілдері таңдау;
- шығармаларды оқушылардың жас және дара ерекшелігін ескере отырып талдау қажет.

2. шығарма мазмұнын саналы оймен түсінуге баулу. Оқушыда саналы ой түсінігі болуы, үшін оның белгілі бір деңгейде қазақ халқының шығармашылығы саласынан білімі болуы қажет.

Шығарманы саналы түсіну:

- шығарманың жанрлық, композициялық тұтастығы;
- шығарманың ұлттық қазына екендігі;
- шығармалардың ерекшеліктерін түсіндіру;
- шығарманы түсіндіруде түрлі көрнекі құралдарды пайдалану барысында жүзеге асады.

3. Оқушыны даярлық деңгейіне қарай шығарма мазмұнын әңгімелеуге дағдыландыру. Бұл:

- шығарманы тыңдау, талдау дағдысын қалыптастыру;
- шығармадан алған әсерлерін суретке түсіру;
- әдебиетті сөз өнері ретінде таныта отырып, оқушыға әдеби-теориялық ұғымдар беру;
- шығарма мазмұны бойынша қысқа үзінділер орынату арқылы іске асады.

Бағдарлама мазмұнында: әр сыныпқа бөлінген сағат саны, тақырыптар, олардың мазмұндық бағыты (әр сыныпта меңгертілген шығарма мазмұнына қарай күрделініп отырады), меңгеруге ұсынылатын тақырыптар (нақты өлшемдер бойынша сұрыпталған), шығармалардың педагогикалық мүмкіндіктері (білім береді, тәрбиелейді, дамытады, шығармашылық қабілеті қалыптасады), әдіс-тәсілдер, көрмекі құралдар қарастырылады. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру барысында дидактикалық

принциптер (қарапайымнан күрделіге өту, түсініктілік, бірізділік, жас ерекшелігін, дара ерекшелігін ескеру және т.б.) басшылыққа алынды.

Қалыптастыру экспериментінің бастапқы кезеңінің арнайы курсының мақсаты: Қазақ әдебиеті пәні арқылы оқушылардың қызығушылығын, шығармашылығын қалыптастыру.

Бұл мақсат нақты міндеттердің шешімін іздестіру арқылы жүзеге асады. Проблеманың теориялық негіздерін меңгерту. Оны бағдарламадағы мына тақырыптар дәлелдейді:

- «шығармашылық» ұғымының мәні мен мазмұны;
- оқушылардың қызығушылығының мазмұны, өзіндік ерекшеліктері;
- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудағы шығарманың мүмкіндіктері;
- оқушылардың шығармаға қызығушылығын, шығармашылық қабілетін қалыптастырудың бүгінгі жағдайы;
- шығармаларды сыныптан тыс іс-әрекеттерде пайдалану әдістемесі.

Осы анықтамаларымызға сәйнес өз зерттеулерімізде дәстүрлі емес сабақ түрлері өткізілді. Осы сабақтардың шығармашылықтың мынадай қырларын бірте-бірте қалыптастыратынын және дамытатынын негіздеді:

- өзіндік ізденіс, жаңа бірдеңе тудыру тұрғысындағы танымдық әрекет;
- оқу ісіне берілгендікпен өз еріктерімен еңбек етіп бір-бірінен асып түсуге, өзінің даралығын көрсетуге ұмтылыс жасаулары;
- өзін пайдалану мен таныту белсенді әрекетпен көрінетіндігін;
- өзін-өзі басқару, ой өрісі, ой еркіндігі жоғары болуын;
- оқу материалын өздері зерттеп талдау, синтез, салыстыру тәсілдерін үйреніп, қолдануға жаттығуын;
- өздеріне берілген тапсырмалармен дербес жұмыс жасау барысында бұрын меңгерген дағдыны қолдана білу, міндеттерді шешу кезінде алдыңғы білім қорын басқаны игеруге пайдалана білу біліктілігін дамытуын ой еркендігі мен әрекет еркіндігі белсенді деңгейде болуы;

– оқушының шығармашыл еңбегі ұстаздың диалог құруымен байланысты. Баланың осы әңгімеге араласуы, бұл мұғалімнің оқушының ішкі диалогына керісіп кетіп өз дауысын «тануға» көмектесуінен;

– диалог ракурстың көпқырлылығын беріп оның қиылысында «бөтен сөзге сенім», бейне, түсініктер ұштасуы, дауыстар жұптасуы арқылы түсінік толтырылып «өз түсінігі шегінен шығуға» себеп болады. Сөйтіп балалардың әлемдік дүниесі байиды, бірлескен шығармашыл еңбек ұстаз – шәкірт мәдени диалогында дамиды. Үш мұғалімнің әдістерінің интеграциялауынан «ұстаз әдістемешіге айналады»;

– оқушылардың ақпараттарды «қорыту» және «тасымалдау» үрдісімен байланысты әрекеттерінің дамуын;

– ойлау арқылы бұрынғы білгенін еске түсіру және қиялдау арқылы тамаша пікірлер тудыру қабілеттері жетілетінін;

– әр түрлі образдарды келтіріп рөлдерде ойнауының ойлауын дамытып, көзқарастарына әсер ететінін;

– керекті ақпараттарды қажетті кезеңде таба білуі қалыптасатынын;

– пікірлердің өзгеріп туындауы және ойдың оралымдығы дамитынын;

– «дұрыс пікірлер басқа бірден келмейтінін» түсінуін;

– өздеріне сенімдері артып, кәсіби әлем бейнесі дамуын;

– төмен үлгерімдегі балалар пікір айтып, ой түйіндеуге үйренуін.

Кезінде Ж.Аймауытұлының «Сабақ беруді үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жетілдіруді қажет ететін, үнемі жақаны табатын өнер» - деп бағалауы бүгінде өзінің құндылығымен ерекшелене түседі [6,30]. Қазақтың ұлы ақыны М.Жұмабаев: «Тәрбие кең мағынасымен алғанда, қандайда болса бір жан месіне тиісті азық көмек көрсету деген сөз», - дейді [17,110]. Бүгінгі таңда заман талабына сай жеке тұлғаны тәрбиелеу білім берідің ең үздік үлгілерін көрсететін, соның ішінде тәрбиелік мәні бар Абай Құнанбайұлының «Отыз сегізінші сөзін» талдамақпыз [42,80].

Сабақтың мақсаты:

-білімділік – оқушыларға Абайдың қара сөзі туралы білімдік түсінік бере

отырып, оның өзгеше жанр қара сөздерінің мәнін ұғындыру;

-тәрбиелік – «отыз сегізінші қара сөзін» талдата отырып адам бойындағы ізгі қасиеттерді оқушы бойына сіңіру, жаман әдеттерден бойларын аулақ ету;

-дамытушылық — оқушылардың алған білімдерін олардың біліктілік деңгейлеріне орай дамыту, ой-тұжырымдарын дәйектей алуға ұмтылдыру.

Сабақтың кезеңдері:

- ұйымдастыру жұмысы;
- өткен сабақтағы жалғастық;
- жаңа сабақты түсіндіру;
- тірек схемаларымен жұмыс;
- жаңа сабақты бекіту;
- түсіндірмелі сөздік жұмысы;
- мәтінді казак және орыс тілдерінде түсіндіріп оқыту;
- шығармашылық тапсырмалар;
- сабақты қорыту, бағалау;
- үйге тапсырма.

Жаңа сабақты түсіндіру үшін алдымен қара сөз сыныпта оқытылады. Алдын-ала дайындалған сызбалар арқылы жұмыс жасауға бағдар беріледі.

Оқулықта аударма берілдіктен сөздік жұмысы қиындық келтірмейді. Отыз сегізінші сөздің абстрактілік сипаты жайлы түсінік беріледі. Мәтінде аталған адамның жақсы, жаман қасиеттерін оқушылар кезекпен оқиды. Сабақты дебат үлгісінде жүргізіледі.

Сабақтың қорытынды мәйегі:

- рухани тазалық, адамды тәрбиелеудегі мақсат ізгілікке, адамгершілікке, имандылыққа тәрбиелеу.

Кесте 3. Мәтінмен танысканнан кейінгі әдеби тапсырманы мысал ретінде көрсетеміз:

сы қасиет	Жаман қасиет
Талап, терең ой...	өсек, өтірік...

Сызбаны үйде толтырып келу тапсырылады. «Абай - өз халқының ең үлкен жанашыры» деген тақырыпқа ой толғау жаздырылады. Бұл тапсырманы III, IV деңгейлік тапсырма арқылы орындайды.

Бұл шығарма оқушының ойлау қабілетіне, қазақ тілінде сөйлеу дандыларын қалыптастыруға назар аударылды, оқушыға мәтінді түсініп қабылдау жолдарын көрсететін әдеби тапсырмалар жүйесі жасалды. Баланы ойландыруға, түсініп қабылдауға берілетін әдеби тапсырмалар оқушының шығармадағы оқиғаны өз өмірімен салыстыруына, бағалап түйсінуіне ыңғайлы екенін байқатты.

Сабактың кезеңдері оқушыны ойлануға, ойын жинақтауға мүмкіндік беріп және әдеби тапсырманы орындауға психологиялық дайындығы болатындығын байқатты. Соның негізінде оқушы өзінің мәтінге деген:

- қызығушылық, шығармашылық қабілетінің қалыптасатынын;
- коршаған ортаға деген қозқарасының болуы;
- еліктеу немесе ұнатпау сияқты сезімдерді басынан кешіретінін;
- өмірде кездесетін әр түрлі жағдайларды өз басынан кешіріп, ұғып-түсініп қорытынды жасап, бағалай білетінін көрсетті. Бұндай жұмыстар оқушының мәтін мазмұнын, идеясын түсінуге ойын дамытуға, мін айқындайды. Демек, әдеби мәтінге байланысты берілген тапсырмалардың қай-қайсысы болмасын оқушының өмірдегі оқиғалардан салыстыру іздеуге, оларды өзінше зерттеп, танып білуге бағыттайды.

Зерттеудің екінші кезеңінде (2004-2005) мектептерде қазақ әдебиетін оқыту әдістемесіне сүйене отырып, оқушылардың сөйлеу тілін дамыту мақсатында басты ерекшеліктерін анықтау. Әдеби мәтіндерді меңгертуге арналған тапсырмалардың тиімділігі, оның ұтымды жақтары талданып, ерекшеліктері белгіленді.

Әдеби мәтіндерді талдау барысында жүргізілетін жұмыстардың түрлеріне тоқталсақ, әдеби мәтінді меңгеруде оқу, тыңдау, сөйлеу әрекеттері арқылы оқушының шығарманы қабылдауы, түсінуі, ойын терең жеткізе білуі үшін жүргізілген әр түрлі жұмыс түрлерінің сұрыпталып берілуі, зерттеу

еңбегіміздегі ұсынып отырған әдістемелік жүйенің ұтымдылығын анықтай түседі.

Мысалы, 7-сыныптың қазақ әдебиеті оқулығындағы Ахмет Байтұрсыновтың шығармашылығынан «Өгіз бен бақа» шығармасын меңгертуде жасалатын жұмыс үш кезеңге бөлініп көрсетілді.

Мәтінге дейінгі дайындық кезеңі: «Өгіз бен бақа» шығармасын мәнерлеп оқымас бұрын баланың ойына қозғау салу мақсатында әңгімелесуге арналған сұрақтар берілді:

-өгіз бен бақа туралы не білесіңдер?

-өгіз бен бақаның арасында қандай ұқсастық немесе айырмашылық бар?

Оқушылар әңгіме не туралы болуы мүмкін деген болжам-әңгіме жазды.

Мәтінмен танысу кезеңі:

Мұғалім мәтінді оқушыларға оқып береді.

Мәтінмен танысқаннан кейінгі әдеби талсырмамен жұмыс кезеңі:

а) әңгіме айту шығармашылық жұмыс. Мұғалім оқыған шығарма бойынша баланың байқап түсінгенін ортаға салып пікірлесуге шақырды. Бұл жұмыс барысында оқушы өз ойын қазақ тілінде еркін жеткізе білуге, сөйлеу мәдениетін игеруге жаттықты. Оқығанын айналадағы болып жатқан өмір жаңалықтарымен ұштастыра білу, ертегідегі айтылған ойды басқа қырынан көре білу, эмоциялық әсер алу баланың шығармашылығын шыңдай түсті.

ә) оқушы бұл шығармадан бақаның көрсе қызар, күндес аңқаулығын байқады. Бұл жұмыстар арқылы оқушының әдеби шығарманы оқуға деген қызығушылығын арттыру, шығармашылық қабілетін жетілдіру, қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға назар аударылды. Осы жағдайды оқушы ой елегінен өткізіп ұғыну үшін шығармадағы кейіпкерлердің жақтарын, қырларын көрсететін картаны толтырды.

Кесте 4 Екі кейіпкерді салыстыру картасын мысал ретінде көрсетеміз:

Өгіз	Бақа
Жануар...	Күндес...

Оқушының басқаға қарап, тағдыр тәлкегіне ұшыраған «бақа» сияқты, өмірге кездесетін әр қилы іс-әрекеттерді айыра білуге бағыттайтын тағы бір жұмыс түрі кейіпкердің бейнесін суреттеу.

Кейіпкердің бейнесін суреттеу кестесі арқылы мысал ретінде шығармашылығы жоғары деңгейге жеткен оқушының талдамасы.

Кесте 5. Кейіпкердің бейнесін суреттеу кестесі

Кімге?	Қалай сөйлейді?	Мінездегі ерекшілік
Бақаға	Боламын мен де сонау өгіздей	Күншіл көрсе қызар

Сабактың рефлексия кезеңінде «Түйінді сөздер» стратегиясы бойынша оқушының мәтіннен нақты шешімін табу.

Әуелде құдай өлшеп берген дене,

Қаншама қорлағанмен артылмапты.

Накыл сөз: «Әлін білмес әлен» - деген,

Осындай әуре болған жаннан қапты.

Көркем шығармаларды меңгертуде оқушы тілін дамыту, сөйлеу дағдыларын қалыптастыру жолдары, оқулықтағы шығармалардың басты белгілері көрсетіліп, эксперименттік байқау нәтижелері сарапталынды.

Сондай-ақ 7-8 сыныпта ауыз әдебиет түрлері ішінен ертегілер, әңгімелер, батырлар, хан, билердің сөздерін өз дәуіріне лайықты етіп, шешендік сөз үрдісіне сүйене отырып әр тұлғаны өзіне лайықты тілде сөйлетеді. Сөз сараптауда халқымызға тән имандылық, ізгілік сияқты ұлттық мінездерімізді әрбір кейіпкердің бойынан табамыз. Осы кейіпкерлеріміздің іс-әрекеттеріне қарай отырып, міндетті түрде жоспар жазылады. Оның сөздерін құрғақ жай сөздер етіп алмай, мақал-мәтелдермен алсақ, жоспарымыз ықшамды, жинақы шығары даусыз.

Кесте 6.

Жеке ізденіс әдісі

Р/с		Оқушы іс-әрекеті
1.	Максаты	Халық ауыз әдебиетін сүйіп, қызығып оқуға, құрметтеуге бейімдеу. Жоспарларымызды мақал-мәтелдермен өрнектеу.
2.	Міндеті	Сөз өнерінің асыл қазынасын жете меңгерту. Тапқыр сөйлеуге үйрету. Ретті жерлерінде қолдана білу.
3.	Тәсілдер	Алдын ала талсырмамен танысып шығады. Тақырыпты оқып, бақылау жұмыстарын жүргізеді. Болжамын ұсынып, зерттеу жоспарын құрастырады. Мақал-мәтелдердің мағынасын сақтай отырып, жаңа форманы ойлап табады. Болжамды жүйелі тексеріп ақиқатын айқындайды. Қорытынды шығарып, оның дұрыстығын тексереді.
4.	Қажеттілік	Мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәнін кеңінен қолдану. Тілдік-шешендік шеберін, ақыл-ойын, жан-жақтығын, сөздік қорын молайтуына үлес қосу. Үлкен ойды аядай қалыпқа сыйғызып айта білу.
5.	Құралдар	Мақал-мәтелдер жинағы. Ә. Дайыр, Қ. Айтқалиев, Г. Құрманбаева. Алматы, “Атамұра”, 2001 ж. 5-сынып.
6.	Себеп	Халық педагогикасының бай мұрасын ұрпақтан- ұрпаққа жеткізу, сақтау.
7.	Нәтиже	- өзін-өзі тәрбиелей білуге; - өзін-өзі жетілдіре білуге; - өзін-өзі сыншыл болуға; - өзін-өзі басқара білуге; - ретті жерлерде қолдана білуге жетелейді.

Білім тізгінін оқушылардың өзіне ұстатып, жұмыс түрлерін ұсына отырып, оқушылардың мақал-мәтелдермен құрған жоспарларын назарларыңызға ұсынамын.

Кесте 7.

Білім ұғымдарын біріктіру

Р/с	Тақырыптың мазмұны, жоспары	Соған қатысты мақал-мәтелдер
1.	Жошы ханның ашамайға мінгізген баласы	Үйдің иесі бала
2.	Баланың аңшылармен аңға шығуы	Аңшы болғың келсе, Анның шартын біліп ал.
3.	Баланың құланды қууы	Құланды қума Аңшылардан қалма. Жеңілтектік – жарға жығар.
4.	Құланның әңгісі баланы шайнап өлтіруі	Өлетін бала молаға қарай жүгіреді.
5.	Жошы ханның аңшыларға қаһарын төгуі	Ас тасыса, қатық төгілер, Ашу тасыса, ақыл төгілер. Биліктің сөзінен біліктінің сөзі өтімді.
6.	Баланың өлгенін домбырамен жеткізуі	Күйшінің қазынасы – домбыра.

Мақал-мәтелдер жоспарымызға қарай іріктеледі. Тақырыптардағы кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне байланысты мақал-мәтелдеріміз де сан алуан тақырыпта қамтылып отырады. Тақырыптың мазмұнына қарай жай сөздер арқылы жоспарланса, соған қатысты мақал-мәтелдер сәйкестеніп, ықшамдалып, түйінделуі керек. Оқушылардың жоспарлары мақал-мәтелдермен сәйкестеніп, қорытындыланып жазылмаса, сол сабақ үстінде талқыланып, өз ойларын, сын пікірлерін ортаға салады. Дұрыс түйінделу жолдарын қарастырып, жауабын табады.

Шәкірттеріміздің әр мақал-мәтелдердің өзінде ұлттық тәрбие, дәстүр, ой-өрісі. әдеғұрыптары бар екеніне көздері жеткендігін төмендегі 8 кестеден көруге болады.

Кесте 8.

“Ақсак құлан, Жошы хан”, “Жиренше шешен мен Қарашаш сұлу”

Р/с	Тақырыптың мазмұны, жоспары	Соған қатысты мақал-мәтелдер
1.	Жиреншенің үйленбей көп жүруі	Жігіт қызға бармаса, Қыз келмейді.
2.	Жолдасынан жауап ала алмауы Бір ауылға келуі	Надан нақұрыстан жаман. Ауылға келгенде ата-салтты ұмытпа.
3.	Жаңбыр жауып кетуі Бір топ қызды көруі	Жаңбыр жауса жер ырысы. Ұл – батыр, Қыз – қызғалдақ.
4.	Қыздардың үйлеріне қарай жүгіруі Бір қыздың қалып қоюы Жиреншенің қыздың ақылын сынауы	Корыққанға қос көрінеді. Ақылды қыз, бір әдемі күз. Ақылды адам батпан-ак Ақылсыз адам саскалақ.
5.	Қыздың ақылдылығы	Бай қызы, байлығына мақтанар, Кедей қызы, ақылына мақтанар.
6.	Жиренше байдың үйіне баруы	Бай табалдырығын аттағанда абайлап сөйле.

Мақал-мәтелдерді одан әрі тереңірек меңгерту үшін сабақтың “Жарыс-сұхбат” түрін әдебиет пәні мұғалімдеріне ұсынып кетейік. Ол төмендегідей:

1. Кім көп мақал-мәтел біледі (әр алуан тақырыпта қамтылған).
2. Суреттерді көрсете отырып, мақал-мәтел айтып бер (үй, бала, кітап, ұстаз, т.б.)
3. Әңгіме, шағын мәтіндер жаздыру арқылы мақал-мәтелдермен ыңғайлы аяқтау.

Еңбексіз байлық жоқ.

Денсаулық – зор байлық.

Ұрлықтың түбі – қорлық.

Әлін білмеген әлек.

4. Басқа ұлттың мақал-мәтелдерін кім біледі?

5. Мақал-мәтелдерден диалог құру (достық, еңбек, бірлік, Отан, білім туралы).

Түптеп келгенде, мақал-мәтелдердің оқушыларды тәрбиелеуде атқаратын қызметі үлкен екені аян.

Тіл дамытудың негізі – көркем шығарма. 7-8 сынып оқушыларының мәтінмен жұмыс кезінде әр түрлі тапсырмалар орындауы олардың сөйлеу дағдыларын шығармашылық қабілеттерінің қалыптасуына ықпал етті. Бұл біздің зерттеуімізде оқушының жас ерекшелігіне байланысты дайындалған әдеби тапсырмаларды орындау арқылы жүзеге асты.

Мектепте мәтіндерді қазақ тілінде оқыту барысында оқушылардың тілін дамыту, қазақ тілінде сөйлеу дағдыларын жетілдіру, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру жолдары қаратырылды.

Мысалы, Абайдың «Қыс» өленін өткенде орыс ақындарының, оның ішінде, А.С.Пушкиннің өлеңдерін салыстыру кестесі берілді. Оқушылар мәтінді толық түсініп қабылдап, шығармаларды басқа тілдегі көркем туындымен салыстыра отырып жұмыс жасауда олардың оқуға деген белсенділігінің артатындығын төмендегі 9 кестеден көреміз:

Кесте 9.

Ақындардың шығармаларын салыстыру

Авторы	Абай Құнанбаев	А.С.Пушкин
Өлеңнің атауы	Қыс	Зимний вечер
Өлеңнің ұқсас шумақтарынан үзінді	Бұлттай қасы жауып екі көзін, Басын сіліксе, қар жауып мазанды алды. Борандай бұрк-сарк етіп долданғанда, Алты канат ақ орда үй шайқалды.	Бура мглою небо кроет, Вихри снежные крутя; То, как зверь, она завоет, То заплачет как дитя, То по кровле обветшалой Вдруг соломой зашумит, То, как путник запоздалый, К нам в окошко застучит.
Өлеңдердің ерекшелігі		
ортақтастығы		

Сондай-ақ қазақ әдебиеті сабағында оқушылардың сабақта конструкторлық жобалау технологиясы бойынша берілген шығармашылық тапсырмалар: “ҚОЗЫ КӨРПЕШ – БАЯН СҰЛУ”

Тапсырмалар:

1. Ұстаздарыңның көмегімен жырға жоспар жасап, сол бойынша мәтінге жуық мазмұндаңдар.

1. Аңдағы кезігу.	
2. Құдалық.	
3.	
4.	
5.	

2. Жырдан диалогтерді тауып, оның маңызын дәлелдеңдер.

3. Төрт топқа бөлініп, Баян мен Қозы, Қарабай мен Қодарды сипаттайтын сөздерді теріп алып, бас кейіпкерлер мінезін ашудағы орнын айқындаңдар. Соңынан барлығың біріге отырып пікірлесіндер. Осындай тапсырманы орындату барысында оқушыларға көмек-нұсқау беріледі:

1-топ. Қарабай.

Қарабай: Үмітсіз дүниеден Қарабаймын.

4. Керек деп тапсаңдар, қалауларың бойынша Қарабай, Қодарларға “Ұрпақ үкімі” атты “айыптау” сотын ұйымдастырыңдар.

Ескерту: Қаралау да, жазалау да мәтіннен нақты мысалдар келтіру арқылы жүргізілсін.

Келесі топ мүшелері пікір-сайысқа түседі:

Мына пікірді жоққа шығар, не жақтап шық

(Нақты дәлел келтір)

1. Қозы Көрпеш – Баян махаббаты.

Олардың тағдыры шындықтан гөрі романтикаға жақын.

2. Екі жырды оқып отырып, өмірден, махаббаттан түңілесің.

Махаббат жоқ!

3. СПИД және махаббат.

СПИД – еркін махаббат жемісі.

Сабақ барысында оқушылар интервью-тест арқылы кейіпкерлердің қасиеттерін ашады.

Кесте №10

Интервью - тест

(Төлеген мен Қозы)

Кейіпкерлерге сипаттама

№	Сұрақтар	Қасиеттері	Тағы қандай қасиеттері бар
1.	Өзіне Қозы мен Төлегеннің қандай қасиеттері ұнады	Батылдығы, алған бетінен қайтпайды, мейірімділігі, сезгіштігі, аңғалдығы	Адалдығы, қайырымдылығы, тапқырлығы, ақылдығы, махаббатқа беріктігі, кешірімділігі
2.	Қазіргі жігіттерден осы қасиеттердің қайсысын көргің келеді	Батылдығы, алған бетінен қайтпайды, мейірімділігі, сезгіштігі, аңғалдығы, махаббатқа беріктігі, кешірімділігі	Адалдығы
3.	Жігіттердің өзіне ұнамайтын қасиеті	Ішкіштігі, нашақорлық, ызاقорлық, дүниеқоңыздық, жалқаулық, қызды, ананы сыйламау, мәдениетсіздігі	Екіжүздік, менмендік,, надандық, сараңдық, өз сөзінде тұрмауы, өз ісіне жауап бермеуі

Ескеру: Бағаналардың 2-3 бөлігін оқушылар толтырады.

Осындай мәтін бойынша шығармашылық жұмыстар жасатудың оқушы тілін дамытуға, өзіндік пікірін тудыруға бағытталуы:

а) хат жазу;

ә) пікір жазу;

б) суреттеп жазу;

в) сурет салу (пейзаж) сипаттау;

г) кейіпкерге арнап өмірбаян жазу.

Бұл жұмыстардың жұпта, топта орындалуы сөздердің қолданылу ерекшеліктеріне назар аударуына, сөйлемдерді байланыстырып құрастыра білуіне ықпал ететіндігін байқатты.

В.Л.Скаткин еңбегінде пікірлесуге үйретуге арнап жасалған мынадай жаттығулар жүйесі пайдаланылды:

- сұрақ – жауап жаттығулары;
- жағдайылылық (ситуативтік) жаттығулар;
- пікірлесу жаттығулары;
- ынталылық немесе ықыластық (инициативтік).

Мәтін арқылы тіл дамыту болғандықтан, осы мәселедегі жұмыстар төмендегідей:

- мәтіннің мағынасын талдау, түсіндіру;
- мәтін мазмұнын өз сөзімен әңгімелету;
- мәтіндегі беймәлім сөздерді есте сақтау үшін, оны арнайы сөздік дәптерлеріне жаздыру;
- сабақта оқытушы өзі мәнерлеп оқып, оқушыларға дауыстап оқыту, іштей оқыту арқылы есте сақтауына жол ашу;
- мәтіннің мазмұнын ашылғандығын байқату, әңгімелету;
- мәтіннен ондағы сөздердің мағыналас түрлерін тапқызып талдату;
- мәтінге байланысты өзінше мәтін құрастыру, оны әңгімелету, ол жайында әңгімелесу.

Тіл дамытудағы ауызша және жазбаша сөйлеу жаттығулары өзара тығыз байланыста болады. Сөйлеу тілі жазбаша тілдің негізі болып табылады, ал жазбаша тіл сөйлеу тілінің дамуына жәрдемседі. Жалпы тіл дамыту шығарма мен мазмұндама, ауызша әңгімелермен байланысты болады. Сабақта осы элементтер қамтылды. Мазмұндаудың барлық түрі әуелі ауызша әңгімелеуден басталып, мәтінмен жалғасты, ол жазбаша мазмұндауға дайындық қызметін атқарады. Жұмыстың ең соңында жазбаша мазмұндау жасалды.

Оқушылардың сөйлеу тілін дамытудағы жазбаша жұмыстардың бірі – шығарма жаздырту. Ең шағын шығармадан басталып, күнделендіріліп отырылды. Еркін тақырыпқа шығарма жаздыру жөнінде әдістемелік құралдардың жақтығы оқушы білімін жетілдіруге:

- оқушы біліктілігі;
- танымы;
- мәдениеті;
- отбасының мәдениеті;
- қоршаған орта әсері;
- оқушы қабілетінің ауқымы белгілі болады.

Таңдап алынған нысан (объект) эпиграфқа да байланысты. Не, керісінше, тақырыпқа эпиграф тәуелді. Шығарма жаздырғанда азат жол (абзай) міндетті түрде сақталу қажет, ол ойдың ұшығы, келесі ойдың жалғасы, соны шешу жолындағы кідіріс (аялдама). Неболса толық бір күрделі ойдың жемісі. Шығарма желісінің қаншалықты тұтас жүйеге құралғаны осы азат жолға да байланысты. Абзац (сөз, сөйлем, ой) бұл арада басқы ой араға 10 не 15 сөйлем салып барып қайыра жалғасын тауып жатуы қажет. Ол үшін азат жолдың басқы ой сөйлеміне қарайды, есіне түсіреді. Оқушылар күрделі ойлы сөйлем құрауға дағдылануы керек. Оқушылар шығармашылығынан күрделі сөйлемді, күрделі ойды көре алмай жүрміз. Бірді-екілі сөйлемнен кейін-ақ оқушының ой желісі үзіліп қала береді. Жоғары талап тілектен келіп төмендегідей міндеттер келіп туындайды:

- оқушының ойлау қабілетін арттыру;
- ана тілінде сөйлеп жаза білуге жаттықтыру;
- туған жерінің акын жазушыларының шығармаларын білу;
- оқығанын білгенін өз бетімен шығарма жұмысына пайдалана алуы;

- сауатты жазуға, келген ойды нақты, дәл бере білуге үйрету, оймен жұмыс істей отырып оны басқара білуге жетілдіру. Келген ой толқынын ұстап тұрып келесі ойға жол бере білуге үйрету. Ми жұмысын шахматтық жүріске салуға үйрету. Еркін шығарма арасына сол мазмұндас цитаттарды келістіре білу. Оның алдыңғы сөйлеммен үндестігін қадағалау. Бұл арада мына схема

жүзеге асуы керек: сөз + сөйлем + ой + ой + тұтас ой + тұтас ойдың легі, оны басқару + тұтастану (логикалық ойдың жүйеленуі қағазға нақты түсуі). Еркін шығарманың тақырыбы (нысан), бұл бағыт. Оқушыға нақты жұмыс беріледі. Ендігі жерде оқушы әрекет істеуі керек. Соның шығу жолын қарастырады. Сыныпта 10 минутқа дейін үнсіздік басып, оқушы алған білімін еске түсіріп, миға қорыту процесі басталады. Осы арада мұғалім көмегі қажет болады. Оқушы жол тауып, екінші кезеңді жазуға үлгеру жұмысы басталады. Шығарманың сыртқы формасы тақырып болады, ішкі мазмұны тақырыпты ашу жолындағы түрлі жүйеленген білім әрекетінің тоғысы: тақырып ішкі мазмұнның сыртқы жамылғышы болып табылады. Ішкі тақырып мазмұнның жүйесі мынау болып табылады: тақырып + эпиграф + кіріспе + сөз + сөйлем + ой + сөйлем + логикалық ой + нәтиже.

Екін шығарманың дәнекері мынау болып табылады: логикалық екпін + сөз + сөйлем + интонация + шылаулар.

Бұл арада түрлі фонетикалық, морфологиялық әрекеттер оқушының біліміне тәуелді болады.

Оқушылардың лексикалық қоры осы арада жұмыс істейді. Алынған нәтиже былай көрінеді:

1) Оқушы + еркін шығарма + оқушы + мұғалім + субъект. (мұғалім) + субъект.

2) (оқушы) – объект (нысан) берілген тақырып + субъект (оқушы әрекеті) + мұғалім білімінің нәтижесі.

Эпиграфтар еркін шығарманың қаншалықты нәтижелі шығуының кепілі. Эпиграф үшін оқушыға арнайы папка аштырып, газет, журнал қиындыларын жинатып, кеспе-қаттама жасатып, үй кітапхана каталогын жасатып үйрету керек. Үй каталогы – эпиграф жинайтын бірден бір оқу құралының жалғасы. Эпиграф – акынның өлең жолдары, не мазмұны бай сөйлем, көсем сөздер болуы мүмкін. Оқушының келген ойды басқара білуі – еркін шығарма желісі. Сондай-ақ қазақ әдебиетінде оқушылардың білімін тексеруде тест әдісі

колданылды. Негізінен бақылау тестілері өтілген мақал-мәтелдерді, сонымен грамматикалық заңдылықтарды каншалықты меңгергендігін анықтау мақсатында құрылды.

Жалпы тестің негізгі түрлері мынадай:

1. Баламалы тест. Мұнда берілген тапсырмаға оқушы «жоқ» немесе «иә» деп жауап бере алады.

Мысалы: төмендегі берілген мақал-мәтел мағыналас па?

- а) Ақыл жастан, қына тастан
- ә) Ақылсыз бас аякқа тыным бермес
- б) Ақыл жастан шығады,

Асыл тастан шығады.

2. Сәйкестендіру тесті. Екі бағанада орналасқан мақал-мәтелдердің мағынасын, мазмұнына байланысты топтастыру.

3. Толықтыру тесті немесе еске түсіру тесті.

4. Дұрыс жауабын таңдау тесті: Қай қатарда достық туралы мақал берілген?

Тестілеу жүйелі, нәтижелі дамып келеді. Тест сұрақтарын, тапсырмаларының нәтижесін анықтау үшін барлық оқушыларға бірдей талап қойылды, алған білімдері берілген жауаптарына қарай әділ бағаланды.

Оқу үрдісін қайта жаңғырту идеясы педагогикалық технологияның негізгі тірегі болып табылады. Ол идея мынадай мазмұндық бірліктерден құралады:

- оқытудың жалпы мақсаты;
- жалпы мақсаттың нақтыландырылуы;
- оқушы білімін бағалау;
- оқу әрекеттерінің жиынтығы;
- нәтижесі бағалау.

Түпкі нәтижеге деңгейлік тапсырмалар жүйесін деңгейлік тапсырмалар жүйесін дұрыс орындай білгенде, оқыту сапасын қазіргі заман талаптарына сай арттыра білгенде ғана жетуге болады. Сыныптағы оқушыларды тұтас іс-әрекетке баулу үшін В.П.Беспалько ұсынған оқытудың төрт деңгейлерін пайдалануға болады.

Мысалы: «Қыз Жібек» жыры бойынша мынадай деңгейлік сұрау-тапсырмалар беріледі.

I. Міндетті деңгей:

1. «Қыз Жібек» жыры ауыз әдебиетінің қай түріне жатады?
2. Қара теңіз жағалауында кім өмір сүрген?
3. Базарбайдың тоғыз ұлына не болды?
4. Төлегенге кім келіп жолығады?
5. Жолда неше көшке жолығады?

II. Алгоритмдік деңгей:

1. Базарбай қартайған шақта қандай оқиға болды?
2. Төлеген он алты жасқа келгенде елге кім келеді?
3. Шекті елінің ханы кім еді?
4. Төлегенге қаршыға кімді көрсетпек болады?
5. Екеуі не істейді?

III. Эвристикалық деңгей:

1. Базарбай қарт ұлдарына неге қалыңдық айттырмаған?
2. Саудагер не дейді? Оның сөзін мәтіннен тауып оқып беріңдер.
3. Төлеген қайда жол жүреді? Не мақсатпен?
4. Ол не деп жыр салады? Жыр салу деген не?

IV. Шығармашылық деңгей:

1. Жібектің шешесін сипаттаған жерді мәтіннен тауып оқындар. «Шешесіне қарап қызын ал» деген сөздің сыры неде?
2. Төлеген Жібекке қалай кездеседі?

Көрсетілген деңгейлік тапсырмаларды мұғалім осы күйінде ұсынады.

Сонымен қатар оқушысы ойланып жұмыс жасауға баулитын әдеби шығармашылық жұмыстың бір түрі – диалог – журнал.

Оқушылар жеке ойын жұбымен бөлісіп, топта ортаға сала отырып жұмыс жасады. Бұл жұмыстар оқушының бір-бірімен көбірек сөйлесіп, бірлесіп шешім қабылдауына жағдай жасайтынын көрсетті. Мысалы, Абай Құнанбаев шығармаларымен жұмыс жасағанда журналдың бірінші беті – автормен сырласуға арналса, журналдың екінші беті – кейіпкермен сырласуға арналды.

Кесте 10.

Диалог – журнал жүргізу кестесі

1бет: Сұрақ	Жауап
Абай ата, жастарға қандай ақыл айтасыз?	Жастар, жас жеткіншектер, сендер елдің келешегі екендеріңді ұмытпаңдар.
2 бет: Сұрақ	Жауап
Жастар, Абай аталарыңның сенімін қалай ақтайсындар?	Біз жақсы оқып, абыройлы еңбегімізбен халқымыздың сенімінен шығамыз.

Мұндай білімдік, тәрбиелік маңызы бар жұмыстың қай-қайсысы болмасын шығармашылық қабілеттерінің, білім деңгейлерінің өсуіне көмегін тигізді.

Тәжірибелі – эксперимент жұмысындағы жүргізу барысында оқушылардың қазақ әдебиетінде шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру (%) деңгейінің салыстырмалы көрсеткіштері келесі кестеде көрсетілген.

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудағы іс - тәжірибенің нәтижесі

Деңгейлер	Бақылау тобы	Эксперимент тобы	Бақылау тобы	Эксперимент тобы
жоғары	13	28	13	32
жеткілікті	12	25	32	38
орта	30	10	15	8
төмен	45	37	40	22

2.3 Іс - тәжірибелік жұмыстың қорытындысы

Қазақ әдебиетін 7-8 сыныптарда қазақ оқытудың негізінде ұсынылатын әдеби тапсырмалар мен тәжірибелік жұмыстар және олардың нәтижелері анықталды.

Екі жыл ішіндегі зерттеу жұмыстарымыз қазақ әдебиетін оқытудың маңыздылығын анық байқауға мүмкіндік жасады. Әдістемелік және ғылыми – педагогикалық еңбектерді негізге алып, талдау барысында ұсынып отырған болжамдарымыздың дұрыстығын дәлелдеу мақсатында 2003-2005 жылдар аралығында эксперименттік – тәжірибелер мен бақылаулар жүргіздік.

Бұл жұмыстар Павлодар қаласының №28 жалпы білім беру мектебінде өткізілді. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрінің бұйрығына байланысты бұл сыныптарда эксперимент жүргізу мақсатында қазақ әдебиеті қазақ тілінде оқытылды. Осы кездің өзінде-ақ оқушылар қазақ әдебиетіндегі мәтіндерді түпнұсқада оқуға деген қызығушылығының бар екендігін көрсетті. Мәтіннің мазмұнын меңгеру дәрежесінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін байқау, дамыту, қалыптастыру үшін жүргізілген тәжірибе үш кезеннен тұрды:

- а) оқушылардың әдеби мәтінді қазақ тілінде меңгеруге дейінгі білім деңгейін анықтау;
- ә) қазақ әдебиетін оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді пайдаланып оқыту;
- б) әдеби мәтіндерді оқытудан кейінгі оқушының білім деңгейін бақылау қорытындысы.

Бақылау тобында жұмыс дәстүрлі әдіспен күнделікті өзгеріссіз қалпында өткізілді.

Зерттеу барысында бақылау сыныбында оқушының әдеби мәтінді оқуға дейінгі білім деңгейі анықталды:

- а) оқушылардың қазақ тілінде мәтінмен жұмыс жасау дағдылары қалыптаспаған;
- ә) берілген сөздердің мағынасын сыныптың 40 % ғана ашып бере алады;
- б) мәтіннен таныс, таныс емес сөздерді белгілегендеріне қарағанда мәтінді ұғып – түсіну, әдеби тапсырмаларды орындауы төмен екендігін көрсетті.

Біз тәжірибе жүргізген сыныптардағы әдеби тапсырмалармен жұмыстар арқылы үнемі анықтап отыруға тырыстық.

Эксперимент тобында мәтінмен таңысқанға дейін оқушының сөздік қоры, мәтін тақырыбына байланысты не білетіні анықталып, оқушыларды педагогикалық дайындау, өз ойларын логикалық, шығармашылықпен жүйелі жеткізе білу дағдыларын арттыру мақсатында әдіс-тәсілдер қолданылды.

Жұмыста көрсетілген оқыту әдістері оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің артуына ықпалын тигізетінін көрсетті.

Егер жеке тұлғаның өз тарапынан шығармашылық қабілетін қалыптастыру әрекетіне бақылау жасамаса, ізденіс нәтижесі бағаланбаса, жетістіктерге жетуге болады деп айту қиын. Оқушы білім деңгейіне, біліктері мен дағдыларына сын көзбен қарап, бағылау жасау, оның білімді сапалы меңгеруіне, жұмыстың нәтижесін көруде тәжірибе көрсетіп отыр.

	бастапқы		I аралық		II аралық		III аралық	
Деңгейлер	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ
жоғары	6%	10%	13%	28%	13%	32%	15%	52%
жеткілікті	6%	19%	12%	25%	32%	38%	32%	46%
орта	30%	22%	30%	10%	15%	8%	12%	2%
төмен	50%	49%	45%	37%	40%	22%	37%	-

Эксперимент барысындағы зерттеулеріміздің нәтижесін талдай келе мынадай қорытынды шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда оқу үрдісіндегі әдіс-тәсілдерді, технологиялардың элементтерін арнайы ұйымдастыру – оқу үрдісін жетілдірудің негізгі басты шарты деп тұжырым жасадық.

Жалпы білім беру мектебінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделі жасалынып, қаланың мұғалімдеріне «Шығармашылық шыңдалу - басты бағыт» атты тақырыпта семинар өткізілді.

Зерттеудің соңғы кезеңдеріндегі алынған нәтижелерді талдау барысында көрсеткіштерді салыстыру нәтижесінде эксперимент жұмысы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға тиімді ықпал етті деп тұжырымдауымызға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен зерттеу барысында дайындалған теориялық қағидалар мен оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру моделі негізінде және тәжірибе эксперимент жұмысы нәтижесінде алынған мәліметтер зерттеудің Ғылыми болжамын дәлелдей түседі және мынадай тұжырымдар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

1. Қазіргі саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, ғылым, білім салаларындағы өзгерістерге байланысты мектептердегі оқушыларға білім бері сапасына қарап, жақсартуды талап етеді.
2. Қазіргі кезеңдегі жоғары сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда ұсынылып отырған оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әдістемесі маңызды болып табылады.
3. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыру арқылы оның жеке тұлғасын қалыптастыруға болады.
4. Орта мектептегі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың моделі жасалынды.
5. Оқу үрдісіндегі оқушылардың сабақтағы белсенділігі – жеке тұлғаның өзіндік ақыл-ай дербестігін, шығармашылық әуелетін көтереді.
6. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыратын педагогикалық шарттар жиынтығы мен тиімді әдіс-тәсілдерді, оқытудың түрлі формаларын қолдану арқылы оқушылардың білім деңгейін көтеріп, ой-өрісін арттыруға болатынын эксперимент жұмыстарынан көруге болады.

Қоғамның әлеуметтік дамуына сай, келешекте білім берудің жаңа технологиясына сай оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастырудың әдіснамалық ғылыми – теориялық жақтары жете зерттеуді қажет етеді.

ЕКІНШІ БӨЛІМ БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу жұмысын тұжырымдай клк төмендегіңдей қорытынды жасауға болады:

1) Зерттеу проблемасына қатысты педагогикалық тәжірибелердің нәтижесінде зерттеудің алға қойған максаты орындалды, онда оқушы шығармашылығын қалыптастырудың дидактикалық мүмкіндіктері ғылыми-теориялық тұрғыда тұжырымдалды.

2) Жұмыстың ғылыми болжамын тексеру максатында қойылған зерттеу міндеттері орындалды, онда оқушылар шығармашылығын қалыптастырудың мәні және оның педагогикалық теория мен практикада жасалған дәрежесі анықталды. Шығармашылықты қалыптастырудың моделі құрылды.

3) Дәстүрлі емес сабақ түрлерімен өткізілген оқу жұмыстары кезінде туған проблемаларды шешу барысында шығармашылық еңбек табысты болатыны дәлелденді. Себебі осы сабақтар кезінде «репродуктивтік» жұмыс көлемі азайып, үйреншікті бірсарынды сабақтарда екі-үш пайыз ғана болатын шығармашылық еңбектің үлес салмағы көп артатынына көзіміз жетті. Осының нәтижесінде шығармашыл оқу кезінде бала ойының қалай жүретіні және шығармашылықтың қалай қалыптасатындығы тұжырымдалды.

4) Оқушылар шығармашылығын дамытудың дидактикалық мүмкіндіктері талданып, ғылыми-теориялық сипаттама берілді.

5) Зерттеу барысында оқытудағы дәстүрлі емес сабақтарда оқушылардың оқу материалын зерделеп, өздік жұмыстар жасаудың жолдарын ерекше меңгергендіктерін көрсетті.

6) Зерттеу барысында ғылыми-теориялық талдаулар,и педагогикалық эксперименттер негізінде өткізілген сабақтар және олардың нәтижелері топталып, «Шығармашылық шыңдалу – басты бағыт» атты тақырыпта қаланың мектептерінде қазақ әдебиетінен сабақ беріп жүрген мұғалімдеріне семинар өткізіліп, талданды.

7) Орыс мектебінде қазақ әдебиетін қазақ тілінде оқытудың педагогикалық негіздерін айқындау оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына ұлттық салт-дәстүрімізді құрметтей білуге ықпал етті.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жас ұрпақты халқымыздың рухани байлығымен және қазіргі замандық біліммен қалыптастыра, әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда әдебиет пәні ерекшелене түседі.

Эрттеу жұмысымыздың тақырыбы ретінде алынған орыс мектептерінде қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру: оқушылардың қазақ әдебиеті оқулығында берілген шығармаларды түпнұсқада өз бетінше оқып түсіне алуда қамтамасыз ететін тілдік негіз қалыптастыру, сөз байлығының кеңейіп, сөйлеу мәдениетінің жетілуі, шығармашылық қабілеттіліктерінің қалыптасуы сияқты мәселелерді шешуге ықпалын тигізері сөзсіз. Педагогикалық үрдіс негізінде оқушы шығармашылығын қалыптастыру қажеттілігі мен шығармашылық дамытудың дидактикалық әдістемелік жолдарының жасалу деңгейінің жеткіліксіздігі арасындағы қарама-қайшылықтар айқын көрінеді.

Дәстүрлі емес сабақтардың ерекшеліктеріне байланысты ғылыми негіздеп, теориялық тұжырымға сүйене отырып моделін құрып, оқушылардың шығармашылық қабілеттіліктерін қалыптастырып, сабақ түрінің жүйелі ұйымдастыруын қамтамасыз ететін әдістеме жасау қажеттігін көрсетті.

Қазақ тілінде мәтіндерді еркін түсініп талдап меңгертуге арналған әдеби мәтіндердің көркемдік әлемін, ұлттық-мәдени ерекшеліктерін түсінуге бағытталған әдеби тапсырмалар ауызша журнал, өздік жұмыстарының ұтымды жолдары қарастырылып, тәжірибе арқылы ғылыми негізде дәлелденді.

Эксперимент тобында мәтінмен танысқанда дейінгі сөздік қоры, мәтін тақырыптарына байланысты не білетіні анықталып, оқушыларды педагогикалық дайындау, өз ойларын логикалық жүйелікпен жеткізе білу дағдыларын арттыру мақсатында әдеби мәтіндерді меңгетуде барлық әдіс-тәсілдерді қолдандық.

Жұмыста көрсетілген оқыту әдістері оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің біртіндеп артуына ықпалын тигізетіндігін көрсетті. Эксперимент нәтижелері ұсынылған әдіс-тәсілдер, дайындалған тапсырмалардың тиімділігін, сол арқылы оқушылардың қазақша мәтіндерді меңгеру, шығармашылық қабілеттері арттыруда анықталды.

Іс-тәжірибе нәтижесі болжамымызды дәлелдейді, қарастырып отырған проблема шешімін тапты дейміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абай Қ. Энциклопедия. Алматы: Атамұра. 2000-95 б.
2. Абай елі. Алматы: ӨНЕР, 1994 – 28 б
3. Абай. – Семей, 1992.№2
4. Абайдың табиғат лирикасын оқыту.
5. Қазақ тілі мен әдебиеті №12, 2001, 41-44 б
6. Аймауытұлы Ж. Бес томдық шығармалар жинағы, V том. – Алматы;1989.-304 б
7. Акшолоқов Т.Көркем шығарманың айшықтарын айқындау. – Алматы, 1983-192 б
8. Ақбаева К. Оқу орыс тілдерінде жүретін мектептерде қазақ әдебиетін оқытудың кейбір мәселелері. Алматы: Рауан,1997-5-81 б
9. Аристова А. Активность учение школьника. –Москва: Изд просвещения, 1968.-5 б
- 10.Өңгіме әдісі. Қазақстан мектебі. №2 1990-5 б
- 11.Байланыстырып оқытудың тиімділігі. Қазақ тілі мен әдебиеті №7-8,- 1998.-21-23 б
- 12.Бітібаева Қ. Әдебиетті тереңдетіп оқыту. – Алматы: Мектеп, 2003. -2-50 б
- 13.Бітібаева Қ. Әуезов М шығармашылығын оқыту. – Алматы: Мектеп, 2003.-2-80 б
- 14.Бітібаева Қ. Абай шығармашылығын оқыту. –Алматы: Мектеп,2003-70 б
- 15.Біліміне қарай бөліп оқытайық. Қазақстан мектебі. №9. -1990-14-15 б
- 16.Жаңа технологиялар – сапалы білім кепілі. Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. Павлодар, 2004. 169 б
- 17.Жұмабаев М. Педагогика. –Алматы, 1992-112 б.
- 18.Кемеңгерұлы Қ. Таңдамалы. – Алматы, 1995-185 б.

19. Көшімбаев А. Қазақ әдебиетін оқыту методикасы. – Алматы: Мектеп баспасы, 1969-2-81 б.
20. Копыленко О. Способности ребенка. – Алматы: Общ. Знание Каз. ССР 1989. -3-13 б
21. Қирабаев С. Қазақ әдебиеті және мектеп. – Алматы, 1979. -21 б
22. Қазақша-орысша терминологиялық сөздік. – Алматы: Рауан 2000 -248 б.
23. Қазақша-орысша сөздік. – Алматы: Аруна 2002. 8-414 б.
24. Қазақ әдебиеті оқулығына әдістемелік нұсқау. – Алматы: Рауан, 2004-2-20 б.
25. Ертегіні мәнерлеп оқу және әңгімелеп айту. Қазақстан мектебі. Алматы, 2003 №3 -35-37 б.
26. Мәтінді меңгертудегі тірек-сызбалардың мәні. Тіл аударма және мәтіндерді оқытудың жаңа технологиялары. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. Алматы: АТМ ЖАИ, 2001-44-46 б.
27. Мұғалімнің ауызша баяндау әдісі. Қазақстан мектебі, №5, 1960-6 б.
28. Орыс тілі аудиториясында қазақ әдебиеті сабағында сызба, кесте арқылы ауызша сөйлеуді жетілдіру. Ізденіс. –Поиск. №3, 2001-169-170 б.
29. Оқу орыс, ұйғыр, өзбек тілдерінде жүретін жалпы білім беретін мектептердің 5-7 сыныптарына арналған қазақ әдебиеті бағдарламасы. – Алматы: Ронд, 2003-19-29 б.
30. Орысша-қазақша сөздік. –Алматы, 1978
31. Пути к творчеству. Богоявленская Д. Б. Москва: ИЗД. Знание, 1981 -36-37 б.
32. Педагогический поиск. – Москва: Педагогика, 1988. -89-124 б.
33. Республикалық ғылыми-педагогикалық журнал «Әдіскер». 2002, №1 – 77 б.
34. Сатынская А. К., Нұрмағамбетова Б. А. Учителю об одаренности.- Павлодар: ИЗД. ПАУ, 2004. -15 б

35. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы : Санат, 1994. -132 б.
36. Танымдық қызығушылықтың ерекшеліктері. Қазақстан мектебі. Алматы, №10 , 2003 – 48-52 б.
37. Төрекүлорв Н. Канатты сөздер. --Алматы: Жазушы баспасы, 1977. – 18-31 б.
38. Техникалық құралдарды пайдалану жөнінде іс тәжірибелерден. Қазақ тілі мен әдебиеті, №5-34-41 б.
39. Информационно-методический журнал «Творческая педагогика». 2001. №3 -81 б.
40. Ұстаз мұрасы. Қазақстан мектебі, №9 – 1991.-23-25 б.
41. Сын тұрғысынан ойлау Қазақстан мектептерінде. 2000. №2, Б 8-9
42. Абай К. Қарасөз. –Алматы: Атамұра, 1993 .-24-80 б.
43. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. -312 б.
44. Қасымбеков Ә. Қазақ тілі мен әдебиетін оқытуды жетілдіру. – Алматы. 1989. -30 б.
45. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 1987. – 52 б.
46. Әуезов М. Шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1969. -5 б.
47. Оқыту мен тәрбиелеудегі жаңа бағыттар сипаттамасы. Халықараты конференцияның еңбектері. – Алматы, 2001. – IV бөлім.-655 б.
48. Ерохина Е. Воспитание культуры чтения школьников. –Москва, 1983. – 41 б.
49. Көпбаева З. Орыс мектебінде қазақ әдебиетін оқытудың әдістемесі. – Алматы. 2004-4 б.
50. Қазақстан Республикасының Тіл саясаты. –Алматы. 1999. -216 б.
51. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы, -Алматы: Ана тілі, 1992 – 58 б.
- 52.БазарбаевМ.Өлең- сөздің патшасы.-Алматы:Жазушы,1993-37б
- 53.Қабдолов З.Жебе.-Алматы:Жазушы,-1977-63б
- 54.Кекілбаев Ә.Дәуірмен бетпе бет.-Алматы:Жазушы;1972.-55б
- 56.Мәшһүр-Жүсіп Қ.Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелік. --ПаУ1998-101б.

- 57.Мағауин М. Сөз нарқы-қазақ өрнегі.Қазақ әдебиеті газеті,24 тамыз 1990.
- 58.Қазақ әдебиетін Орыс тілінде жүргізетін мектептердің 7-сыныбына арналған оқулық.Алматы:Білім,2003-112б.
- 59.Мұқанова Б.Педагогика.Алматы:Жазушы,-2003.7б.
- 60.Хмель Н.Д.Жалпы білім беретін мектептердегі педагогикалық процесс.Алматы:Ғылым,2002-55б.
- 61.ХмельН.Д.Біртұтас пед процесті жүзеге асырудың теориясы мен технологиясы.Алматы,2003.40б.
- 62.Лихачев Б. Педагогика.Москва:Прометей,1998-65б.
- 64.Пидкасистый П.И.Педагогика.Москва,1998-355б.
- 65.Подласый И.П.Педагогика.2000,-395б.
- 67.Мектеп оқушыларының сөздік қорын дамыту жұмыстарының лингвистикалық ерекшеліктері.Ұлт тағылымы.-2002.-№4,-141б.
- 68.Мектеп оқушыларының сөздік қорын молайту жолдары.Оқу әдістемелік құрал.Алматы:2002.-63б.
- 69.ҚабдоловЗ.Сөз өнері.Алматы:,365б.
- 70.Ақшолақов Т.Көркем шығарманың эстетикалық табиғатын ашу.Алматы,1991-22б
- 72.Кудряшев Н.И.Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы,Москва,-1972,-217б.